

RECENSIONS

Àngel FABREGA I GRAU, *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260*. Volum I: *Documents dels anys 844-1000*. Amb l'estudi: *Datació dels documents de la catedral de Barcelona (segles IX-XIII)*, de Josep BAUCELLS I REIG, Barcelona, Capítol de la Catedral 1995, XVI i 706 pp.

Per allò que és en ell mateix i per allò que, essent un primer volum, conté de perspectives futures, el sol fet de tenir aquest volum a les mans provoca en el lector un tritlleig de campanes. I a fi que ningú no es pugui pensar que aquesta és una apreciació exagerada, n'hi haurà prou de proporcionar-ne una primera informació, indicant les parts diverses del volum. Em serviré d'una imatge que no és veritat, però que serveix: el conjunt de l'obra té un esquema que ja és visible en aquest primer volum: seria com una doble font que conflueix en un rierol (allò que tenim en aquest volum són els primers cent seixanta-set metres del curs del rierol), el qual, en els seus primers cent cinquanta metres ha perduda molta aigua (ja l'havia perduda en la primera de les fonts), però després, a partir del metre cent cinquanta-un (corresponent a l'any 986), s'engrandeix progressivament a cada pas i preveiem que es convertirà en un gran riu; de moment, però, ens hem d'acontentar de contemplar-lo en aquests seus primers trams. Apliquem la figura: el rierol són els 350 documents ací publicats; les dues fontanes són, respectivament, els fons de pergamins de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona i els *Libri Antiquitatum* de la mateixa seu; la figura falla en el detall que no són fonts independents, ja que la segona s'alimenta de la primera. Però espero que la imatge hagi servit.

No cal dir que tot aquest bé de Déu ha fet set als investigadors, des del moment en què la reconstrucció del passat es basa exclusivament en dades documentals i en llur interpretació, i que era una obvietat la conveniència de posar-lo a les mans de tothom. Unes pàgines inicials ens informen del projecte de realitzar la dita obvietat (VII-XV). I així hom ens recorda que, a mesura que del 1939 ençà, amb una feïnada ímproba, l'ACB es refeia del magma informe a què, per salvar-lo, havia estat reduït, sorgiren els projectes de publicació dels seus documents més antics, projectes que finalment es concretaren en l'objectiu immediat de «l'edició diplomàtica i crítica de 'tots els documents' dels segles IX al XIII (anys 844 a 1260 inclusivament) que són a l'Arxiu de la Catedral barcelonina» (XIII), un precedent del qual foren els quatre volums de registres publicats els anys 1914-1915 per Josep Mas i Domènech, *Rúbrica dels 'Libri Antiquitatum' de la seu de Barcelona*.

La introducció pròpiament dita convida el possible lector a uns passos lògics: el primer pas, *Introducció general a tot el Diplomatari. Documentació dels segles IX al XIII (Anys 844 al 1260)*, l'endinsa en els diversos fons de la seu barcelonina que conserven documents dels anys esmentats (3-55). Part d'aquests instruments havien ja estat recollits per encàrrec del capítol catedralici en els quatre grans volums dels *Libri Antiquitatum*, i l'autor dedica unes cent-vint pàgines a presentar-nos-els primer de forma conjunta (57-112), i després més detallada, començant pel primer volum (113-165). Aquest apartat desemboca en l'exposició de la metodologia aplicada en la present edició (167-179). Tot aquest immens treball, sobretot en el punt de l'ordenació cronològica dels documents, exigia tenir punts clars i sòlids de referència temporal, extrem precisat per Josep Baucells i Reig en les pàgines 42-55 (aspecte general) i 144-155 (aplicació als segles IX i X).

La introducció general al *Diplomatari...* en concreta l'objectiu: publicar la documentació en pergami (que arriba a les 41.092 unitats fins als nostres dies) de l'ACB, limitada fins a l'any 1260, en què s'acaben els diplomes copiats en els *Libri Antiquitatum* (5). Els documents pertanyen a institucions diverses de la Seu de Barcelona, que anaren sorgint en resposta a necessitats diverses: el 1157, les pabordies; el 1161, la primera almoïna; el 1226, la Casa de Caritat (8). La

documentació generada per aquell conjunt d'institucions fou sistematitzada en la dècada del 1530 de forma definitiva per l'arxiver Francesc Tarafa en els seus 'cubicula' (9-11), qui deixà dos inventaris de pergamins i de testaments (12); d'altres prosseguiren la seva obra en els segles XVII i XVIII, fins a Jaume Caresmar, que deixà l'inventari dels còdexs i vuit volums d'índexs de documentació en pergamí (13-14; cf. 93-94), i a Josep Mas i Domènech, ja en el nostre segle, a qui és deguda la divisió dels pergamins en les quatre sèries de *Diversorum* i els quatre volums de *Rúbriques dels 'Llibri Antiquitatum' de la Seu de Barcelona* (14-17). Són resumits els períodes foscos de guerra civil (1936-1939) i de postguerra (18-19), fins que el maig del 1969 començava l'establiment, l'ordenació i la possibilitat d'utilització de la totalitat de l'arxiu, dins la qual hi hagué la sistemàtica dels pergamins: 40.923 en el primer moment de recompte de les cinc sèries majors, repartides en les 214 menors (21), 41.092 a l'hora de cloure aquest volum (40); hom va introduir la signatura definitiva per a totes les sèries i subsèries (23), de cada una de les quals consta tant l'objecte com el nombre d'unitats (24-40). Segueixen, obra de Josep Bauccells i Reig, l'explicació de les datacions i de llurs successius canvis: Era, anys dels reis francs, Anno Domini, indicció; i la fractura del 1180, amb el definitiu arraconament dels reis francs (42-48); i les taules cronològiques d'aquests reis, dels comtes i dels bisbes de Barcelona (50-55).

Ací comença un nou capítol de l'estudi introductor: el seu objecte serà l'«origen, formació i anàlisi de la naturalesa, del continent i del contingut» (59) dels *Libri Antiquitatum*, inicialment anomenats *Liber cartarum Sedis Barcinone* (61). En ple segle XIII, el Capítol volgué que hi fossin transcrits i agrupats de forma adient a llur finalitat, tots els documents que incidien en l'administració dels béns de la catedral romànica, cosa que degué realitzar-se en un 'scriptorium' propi (62). Dins (i fora) la catedral, els dits *Libri* tingueren diverses col·locacions (63). Llur importància històrica és evident des de tots els punts de vista (64-65) i, tant com fou vigent l'Antic Règim, fou sempre reconeguda públicament llur validesa jurídica (66-67). L'autor n'analitza les característiques tant externes com internes dels quatre volums (cobertes, pergami i plecs del cos dels volums, reclams, escriptura de lletra minúscula rodona de tres o quatre copistes bàsics, caplletres), com les de cada un (composició i numeració de plecs, espais romasos en blanc, atribució a copistes, tant bàsics com sobrevinguts, i numeració de folis) (68-91).

La classificació dels documents realitzada per Josep Mas dona noranta-dues agrupacions. Les principals són les de privilegis carolingis, comtals i reials; privilegis pontificis; i documentació privada, dins la qual destaquen les donacions, les vendes, els testaments i les marmessories (92). Ultra la intervenció primitiva del rubricador (96), en els segles moderns, Jaume Caresmar numerà cada un dels documents amb la corresponent xifra aràbiga (93-94) i un cronògraf desconegut reduí a la numeració usual d'anys les tan diverses dels escatocols originals dels tres primers volums (95: un altre féu el mateix en els documents relatius a Ribes, del volum IV). Les darreres pàgines d'aquest segon apartat de la introducció informen sobre el contingut de cada un dels quatre *Libri Antiquitatum*, en els quals hi ha, respectivament, 1145 documents, datats entre el 844 i el 1235 (97-102); 733, entre el 924 i el 1240 (102-104); 384, entre el 919 i el 1250 (104-107); i 504, d'entre el 995 i el 1254 (108-112). Només el primer conté preceptes dels reis francs, tres; la documentació dels altres és comtal, reial i pontificia i, per descomptat, privada, en la qual predominen les compra-vendes.

Dels dos fons coneguts fins ara: pergamins i *Libri Antiquitatum*, s'alimenta la col·lecció, ara encetada, del *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*. El primer volum conté 350 peces, datades entre el 844 i el 1000, 188 procedents de la secció de *Pergamins* (152 haurien sobreviscut a la destrucció de Barcelona per al-Mansur el 985: 115; després, el nombre de documents conservats augmenta de forma significativa: 147 i 162 dels *Libri Antiquitatum* (116; amb quadre de procedència global d'ambdues seccions; 118-127: llistat cronològic dels de la primera procedència; 128-132: i dels de la segona). En els pergamins no hi ha rastre d'escriptura visigòtica (134); tots són escrits en un llatí vulgar progressivament pròxim al català (142). Discutits per Josep Bauccells els problemes que presenten certes datacions (144-155), arriba la llista unitària dels 350

documents d'aquest volum (156-165) i l'explicació de la metodologia seguida, molt elaborada i exposada amb detall realment notable (169-179).

Tot seguit comença la part central del volum (181-591), que ofereix transcrit el text dels tres-cents cinquanta documents, amb el corresponent regest i amb una rècula d'indicacions de tot allò que en el curs dels segles hom ha anat afegint al pergami (resums, signatures, d'altres observacions) i de publicacions que se n'han ocupat o, si s'escau, l'han publicat; hi ha, encara, després del text, l'aparat (no pas 'aparell' com diu 173, línia 3 del final) crític, que és doble en els casos, en què el text del document s'hagi conservat com a pergami independent i en còpia en els *Libri Antiquitatum* (p. e., 189, 198-199, 200, etc.).

Seria difícil d'avaluar tot allò que aporta la documentació ací aplegada, tant l'escassa oficial procedent dels reis francs, com la més popular i autòctona. Aquella és obra dels millors notaris del moment, prou capacitats a escriure de bell nou tot allò que calgués; aquesta, almenys quant a la llengua, s'ho ha de ben menester tot, i sort té de les mostres que la tradició oferia, essent de molt la més repetida la 'Per hanc scripturam...' (amb la variant 'Per hanc cartam...'): 204/13); també compareixen les pautes: 'Manifestum est enim quia placuit...' i, només de forma testimonial, 'Certum quidem (et) manifestum est...' (amb redacció personalitzada a 306 i 311); els lectors d'aquest anuari segurament recorden que en aquestes pàgines s'ha anat subratllant la presència d'ídèntics formularis en els altres aplecs de documentació antiga de Catalunya, en curs de publicació.

La presència de documents, tant oficials com privats, del segle IXe ens permet d'atansar-nos a la situació creada com a conseqüència de l'empenta musulmana: Terrassa, antiga seu episcopal visigòtica, seguia tenint el Palau arrasat (199) i era reduïda a 'castellum - castrum' (185, 199, 216); 'hispani' fugitius s'havien escampat arreu, però també la gent del país havia fugit, fins al punt que a Moià, també 'castrum', hom havia pogut aprisionar terres sense amo (195); després, no trobarem aprisions fins a mitjan segle X al Penedès, prop d'Olèrdola, on l'hauria realitzada el mateix bisbe de Barcelona, Guilera (240); no gaire després, l'aprisió ja és cap a Tarragona, vora el riu Gaià, a Vila-rodona, on hi havia un «castrum ad edificandum» (248); encara el 989 trobarem memòria d'alguna altra en el comtat de Barcelona (398, 418, 443). Hi ha un problema que resta damunt la taula: fins a quan hi hagué divisió entre el poble dels 'hispani' i el dels 'franchi'? L'enfranquiment vinculat a les 'cartes de franquesa' significava l'equiparament jurídic dels primers amb els segons? No manca gent d'altres terres, com el 'Gitardo greco' (543) i un nombre considerable de jueus, que tornarem a trobar.

Hom pot assistir a la reconstrucció de les institucions, com la Canonja de Barcelona: encara el 878, el rei franc decidia col·laborar en el seu restabliment, ja que «penitus destructa esse videtur» (191), però gairebé tres quarts de segle més tard, el 945, el comte de Barcelona també decidia contribuir a la seva construcció (224: són els canonges els signants amb el bisbe a la pàgina 297?; a 501 compareix el bisbe de Barcelona «una cum collegio canonicorum tuorum»); el 982 coneixem noms d'abat i de monjos de Sant Pol de Mar: 340-341). Trobem a la pàgina 497, sembla per primera vegada, allò que temps a venir degué ésser l'Almoïna de la Seu de Barcelona: «...ospitalaris domum, qui est ante ianuam Sancte Crucis». Havia hagut d'ésser reconstruït el far de Montjuïc, documentat l'any 963? (264/68/2). Dissortadament, comencen de treure el cap d'altres institucions no tan positives: a la pàgina 253 trobem la parella 'servitium... senioratum', que fa tota la impressió d'ésser un primer pas de sistema feudal, que s'anirà repetint (299, 308, 323, 418; cf. 525-526); al cap de poc, 259-260 potser tenim el primer establiment a enfiteusi, en aquell moment qualificat de 'precaria' (cf. també 458, 464); l'establiment de les pàgines 552-553 ja començava de comportar alguna servitud humana i també l'obligació de designar un sol hereu. En el testament del bisbe Vivas hi ha una novetat fins aleshores desconeguda: la denominació d'una persona amb el complement d'un topònim: Guitardo de Muredine, el 977 (323); després, següent, Miró de Uilazar' (494), 'Guilelmo de Martorelias' (495), 'Gotmar de Ceruelion' (521), 'Durandus de Capolatos' (543): són els primers representants de la classe dels

feudals de terça, quarta o quinta categoria, que amb el temps omplirien el país de violència pura i simple? Van acompanyats d'un altre càrrec famós: el de ,vicarius-veguer' (539). També compareix la denominació per doble nom, que segles més tard s'imposaria: Ervigio Esteges (554)

La situació cultural s'endevina darrere el fet que un laic es faci valdre perquè sap d'escriure, tot i que per la ceguesa se'n veu privat (204); setanta pàgines després en compareix un altre (274; i d'altres: 433, 466, 548); també trobem el famós ardiaca Llobet (311; cf. 382-383, 409, 440; no sé si és el mateix Llobet, que surt, ja arxiprest, a 494, a 497-498 amb la intenció d'anar a Roma, i, ja ,condam' a 543?); i una imatge poètica de la mort, que, si no fou copiada, demostraria un autor exquisidament cultivat: «antequam uiuendi telam stamine finito succidatur» (380); el ,scriptor' es deia ,Ervigijs, cognomento Marchus', formava part de la cort comtal i actuaria en ocasions solemnes, com el testament del bisbe Vivas, en el qual repetiria aquella figura poètica (408), en un judici per falsa moneda el 990 (412) i en moltes d'altres; hi ha actes de judici: 505-506, 577-578, 584-586. Ja cap al final ens assabentarem que hom deixava en testament una vaca a fi d'ajudar a adquirir un llibre litúrgic (558); i en la darrera pàgina compareix un «Ato, presbitero, doctor infantium» (586).

Que el setge, la presa i la saqueig de Barcelona per al-Mansur el 985, representà per a la vida i el redreçament del país la necessitat de reprendre-ho tot gairebé de zero, és cosa sabuda i acf doblement confirmada: primer, pel fet que els documents dels cent quaranta-un anys anteriors sumen 152, fins a la pàgina 355, i els dels restants quinze anys 148; i també, per un parell de narracions globals del fet (377-379; 486); afegim-hi informació de repercussions personals: 385, 386, 388, 389, 584, 590, i de la desaparició de famílies senceres (402, 408, 562); en la pàgina 378 hi ha una llista ben llarga d'escriptures notariales perdudes en aquella ocasió per una sola família; una altra en les pàgines 486-488; en aquest context compareixen les referències a la Llei gòtica (399, 406, 486, 562); també les cartes de poblament, el 990 (418: Ribes-Bell-lloc).

No manquen els fets diversos: el 972, un, pel que sembla, vallesà pelegrinava a Jerusalem, on moria; en unes cinc setmanes la notícia (i els acompanyants) arribava a Catalunya (300-301); assenyalava una Tuitelle, ,Deo dicata' (301); n'hi ha d'altres: Uirgilia (357); Orúcia (389; 434); Grudelle (435), i un cas ben especial: «Honerada, Deo dicata, uel de filios suos, mulier que fuit de Odesindo iudice, et hodie est monacho» (364); potser és significativa d'una presència espiritual que en el futur no faria res més que augmentar, la primera deixa acf documentada a Sant Pere de Roma (558).

Com en els altres aplecs de documentació, també acf assistim a la progressiva presència de la llengua catalana: i ja en el primer dels documents, la lletra de Carles el Calb del 874, trobem una autèntica joia: «excubias, quod usitato uocabulo guaitas dicunt» (191); però, tractant-se d'una còpia dels *Libri Antiquitatum*, és obligat de preguntar-se si la paraula fou escrita en la cancelleria del rei franc, o si a l'hora de la còpia s'esmunyí a l'interior del text des d'una nota marginal, un segle després que ja havia comparegut en els *Usatges*, tal com hom pot veure en el primer dels exemples integrats dins el DCVB; després, però, anem trobant ,auantea' (195), ,condamina' (196), ,sella' i ,compara' (198), ,kastelleto' (208), ,eirola' (210), ,sagrystano' (212), ,podadora' (218: tenim, doncs, documentada el 941, una paraula que només hauria comparegut en Ramon Llull a darreries del segle XIII), ,calciada' (238, aviat convertida en ,calzada'), ,feraginals' (269: encara que surti com a topònim); ,quarta part' (325), ,Ruuiria' (336), ,ciia' (= cija = sitja: 338); ,ipsa mar' (365), ,chintana' (= quintana: 383); ,cafizada' (391); ,terrer', ,clapers' (416); ,ferradura' (476); ,germana' (500); ,setanta' (507); ,mates de ligna' = mates de llenya (550/317/4); ,desfetas' (581); hom pot veure llistes d'estrís casolans i d'eines i d'animals a les pàgines 332 i 338, 454-455.

Acabada la transcripció dels documents, comencen els les cinc taules: 1. la numèrica i cronològica dels documents (595-598); 2. la d'antropònims i de topònims presents tant en els documents com en els registres (599-665); 3. la cronològica dels escrivans o notaris (667-674); 4. l'alfabètica dels escrivans o notaris (675-677); i 5. les tretze d'equivalències entre codi actual, signatura antiga i número d'ordre en l'aplec d'aquest volum (679-698).

La consistència de l'obra, coneguda per l'objectiva exposició anterior, s'avalua per ella mateixa, sense necessitat de consideracions afegides. Diré només que, com a mostra d'allò que poden representar les dades proporcionades per aquests documents, si pràcticament ara mateix, hom afirmava que en els primers temps de la Marca Hispànica, només teníem documentat un parell de jueus barcelonins, ara, tot de cop, ens n'arriba gairebé una dotzena i mitja, sense comptar-hi aquell Judas, hebreu, que entorn el 875 el segon dels documents ací transcrits ens diu que feia de correu entre Carles el Calb i la ciutat de Barcelona: Major (264), Donadeo (373, Salvator (378), Abram (385), Nathan (385), Gento (406), Mauro, Iacob, i Vivas (420), Iuda, Machero, Felicitas, Pesado, Ava, Benvenisti, Bellelo (435), altra vegada Benvenisti (477) i Mosse Pantiga (498).

I una paraula sobre la qualitat de la transcripció: llegir aquests documents fa la impressió de córrer per una ben conservada autopista, tot i que, herència inevitable de la fragilitat humana, hom noti que alguna vegada els dits han polsat una lletra en comptes d'una altra o que els ulls, segurament cansats, no s'han adonat de qualque falla. Però en cap cas aquests petitíssims contratemps no han entebancat la gran sensació de seguretat, l'enorme satisfacció de tenir davant els ulls una obra ben feta que proporcionen les transcripcions del Dr. Àngel Fàbrega. I aquesta és una constatació que, ai las! no proporcionen pas, ni de bon tros, totes les transcripcions de documents antics que hom té l'audàcia, per no dir la barra, de publicar darrerament. També crec que cal subratllar la qualitat de la metodologia elaborada per a aquesta publicació i exposada en les pàgines 169-170.

El Dr. Àngel Fàbrega fa anys que s'ha emprès una obra de gran envergadura, de la qual ara ens ofereix el primer tast. Dir-li que «Per molts d'anys pugeu fer semblants (i encara una miqueta, miqueta millors) obres!», i manifestar-li la màxima gratitud és d'absoluta justícia.

Perquè quan la tinguem acabada i a les mans del lector, hom podrà aplicar a aquest treball del Dr. Fàbrega la paraula amb què Pere el Cerimoniós qualificà la feina de Francesc Eiximenis: una 'obrada'. Tant de bo que l'autor i els qui l'hem vista començar la puguem també veure acabada!

Josep Perarnau

Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*. Volum I. *Preàmbul. Introducció. Documents 1-116 (segles IX-X)*. Primera part (Estudis Històrics. Diplomatarí, 1), Vic 1993, LII i 160 pp.

Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*. Volum I. *Preàmbul. Introducció. Documents 1-116 i 117-120 (segles IX-X)*. Segona part (Estudis Històrics. Diplomatarí, 2), Vic 1994, 161-366.

Tal com diu el títol, tenim en aquestes dues parts de *Les dotalies...*, el conjunt constituït per les cent-vint actes de dotació d'esglésies catalanes datades els segles IX i X. Aquest primer volum, format per les dues parts amb numeració de pàgines unitària, presenta tres seccions ben definides: el preàmbul, indicat amb xifres romanes i per això ben diferenciat del cos del volum (I-LII), i aquest, on trobem els cent vint documents (1-286) i la taula alfabètica de noms, única per a antropònims i topònims (287-361).

En les pàgines del pròleg, el Prof. Dr. Manuel Riu i Riu presenta l'autor i les múltiples informacions que, d'acord amb els respectius interessos, hom pot trobar en aquesta obra (I-VI). L'autor mateix ens explica que rebé un primer impuls de les indicacions d'Antoni Rubió i Lluch relatives a la necessitat de 'corpus' i de diplomataris, d'una banda, i de l'oferiment d'un primer plec de notícies aplegades pel dr. Eduard Junyent i Subirà; i que l'obra, un cop elevada a tesi doctoral per la Universitat de Barcelona, ha arribat al lector, gràcies a ajuts més materials i quantificables (VII-X). Clouen aquests apartats inicials dues llistes d'abreviatures i d'obres citades abreujadament (XI-XIV).

En la introducció pròpiament dita, l'autor presenta el gènere literari dels documents que acompanyaren les consagracions d'esglésies, justifica la denominació de 'dotalia' en comptes d'altres, d'entre les quals la d'acta de consagració' havia prevalgut en els darrers temps (XVI), recorda la utilització que n'han feta els historiadors d'ençà del segle XVII (XIX-XXIII) i precisa l'abast del seu recull, limitat geogràficament a tots i sols els bisbats catalans, de Salses al Cinca, bisbat de Roda[-Barbastre] inclòs, amb la comprensible exclusió de la Val d'Aran, pertanyent en aquell moment al bisbat de Comenge, i la, per a mi almenys, no tan evident, de la comarca del Capcir (XXVI); i cronològicament al 1200; però tot i aquesta limitació, les dotalies incloses en l'obra pujaran a més de quatre-centes (XXVII), i en aquest primer volum, limitat en l'any Mil, a cent vint, les darreres quatre de les quals han estat incorporades a darrera hora, aportades per Josep M. Marquès i Planagumà [qui els ha dedicat un article resumit en les 'Notícies bibliogràfiques'] (XXVI-XXVII). El segon apartat de la introducció és dedicat a la presentació global del conjunt documental publicat en les dues meitats d'aquest primer volum: de les cent setze (i de les cent vint) dotalies, vint-i-set es conserven en llur document original, essent la de Salde, del 857, la més antiga d'aquestes (20-22); trenta-una s'han conservat en còpies dels segles IX-X, i les altres, que són la gran majoria, es troben en cartularis medievals i en còpies posteriors al segle XVII (XXXI); després de la manuscrita, és recordada la tradició editorial (XXXII). Dissortadament, vint-i-tres són, ara per ara, perdudes tant en original com en còpia; i no tot allò que semblen dotalies són documents autèntics, car una dotzena de les ací publicades són falses, començant per la primera, la de la catedral de la Seu d'Urgell, del 819 (XXXVI-XXXVII); d'altres documents han estat exclosos perquè no són dotalies (XXXIX). L'autor assenyala que a través d'aquests documents hom pot seguir la restauració eclesiàstica de la Catalunya Vella després de la invasió àrab (XLII-XLV) i àdhuc ho posa davant els ulls mitjançant el mapa de les pàgines L-LI. Al final de la introducció l'autor es pregunta com s'ha d'interpretar el fet que molts d'aquests documents parlin de titulars d'esglésies en nombre plural i assenyala els casos en què la pluralitat de titulars respon a idèntica pluralitat d'edificis eclesiàstics, aquells en què certament la dita pluralitat respon a la d'altars, però no a la d'edificis diversos, i aquells en què, almenys per ara, no és possible de donar resposta (XLVI-XLVII).

La secció central del volum, dedicada a transcriure les actes dotals, ofereix després del número que correspon al document dins el conjunt i la seva data en fórmula actual, un breu regest del contingut; indicació de fonts manuscrites i de possibles edicions, completada amb discussió de les dificultats que cada document pot presentar en els seus elements de datació; segueixen el text (o allò que en resta) de les cent vint dotalies, qualche vegada en columna paral·lela, si n'ha estat transmesa més d'una redacció; l'aparat crític; i notes, en les quals es localitza municipi i comarca actuals de l'església dotada, i s'identifiquen els personatges, eclesiàstics o civils, esmentats en el document. La taula final permet de distingir els lemes que es troben en el text dels documents i els altres, aquests escrits en tipus cursius.

La primera i principal cosa que cal dir davant aquesta obra, ni que només es tracti del seu primer volum, és que posa a les mans del possible estudiós o lector un conjunt important de documentació monogràfica, que deu ésser difícil, per no dir impossible, d'avaluar en més d'allò que mereix; és veritat que els reculls de documents mil·lenaris darrerament publicats o en curs d'edició han d'incloure les actes ací aplegades (i de fet, se'n troben, per exemple, en els de la Seu d'Urgell, de Banyoles i de Barcelona), però el fet de tenir-los a l'abast de la mà en un recull unitari i el que aquesta globalitat hagi atreta l'atenció d'un estudiós com En Ramon Ordeig, constitueixen raons convincentes que obliguen a agrair a l'autor aquesta obra; afegim-n'hi una altra, decisiva per a considerar-la benvinguda: si aquest treball no s'hagués realitzat en les darreres dècades, no és pas segur, ai las!, que algú estés capacitat a emprendre'l en les primeres vinents i de realitzar les transcripcions llatines amb la qualitat amb què han estat fetes les d'aquestes pàgines.

Si ens endinsséssim en les consideracions de detall, seria feina de mai no acabar, però sigui'm permès de fer-ne un parell, més interessants per inesperades: ni que es tracti d'un fragment

interpolat en una dotalia de Ripoll del 888, qui hi esperaria una notícia sobre els monuments romans de Centcelles? Doncs diu així: «Et in alio loco, in ipsa Marca, juxta civitatem Terragona, locum quem vocant Centum Cellas cum miliarios quatuor in giro...» (42/B/16-19).

No ens moguem de Ripoll: la dotalia del 977 (226-229), no equival a una declaració d'independència de Catalunya o dels comtats? Fixem-nos-hi: primer, no hi trobarem cap referència al còmput visigòtic de l'era, ni als reis francs, ni la més elemental de llurs anys de regnat en la datació del document (227/4 del final), cosa que, si no m'erro, equival a un no-reconeixement de sobirania; i a diferència d'altres documents veïns, ací només hi ha autoritats 'catalanes', eclesiàstiques o civils: els bisbes de Vic, Girona, Urgell, Elna i Barcelona; i els comtes Olibà de Cerdanya-Besalú, Borrell de Barcelona-Urgell, i Gausfred d'Empúries-Rosselló; aquest conjunt, en el qual és difícil de destriar quina cosa decideixen els uns i quina els altres perquè la decisió devia ésser col·lectiva, empra almenys tres vegades inequívokes expressions de sobirania: «hoc propria majestate statuimus...atque servare precepimus» (línies 33-34); «nostreque dignitatis culmen salva fide largiendo adauxit» (línia 36); i «Propterea nostre majestatis etiam hoc statuit celsitudo, ut nullus comes...» (229/1); remarcuem que els comtes, un per un, s'havien de sotmetre a les decisions sobiranes d'aquest col·lectiu.

L'altra raó d'enhorabona respon a la qualitat de la feina posada a l'abast de tothom en aquestes pàgines, per moltes observacions de detall, que hom hi pugui fer; perquè, en aquest cas, les observacions de detall no demostren res més que l'obra que tenim davant és humana i, doncs, subjecta a la inherent tirada de l'home a la fragilitat. El crític voldria que l'observació precedent fos recordada pel possible lector en llegir els paràgrafs que segueixen.

I comencem pel títol, que en el present primer volum ens promet les dotalies de les esglésies de Catalunya dels segles IX i X: però no hi ha, almenys, la de Formiguera del 873; ja ho sé que el lector em dirà que pertany al Capcir, comarca, també ho sabem, exclosa perquè durant aquells segles no pertanyia a un bisbat de Catalunya; i és ací on el crític volia arribar: si el títol fos: *Les dotalies dels bisbats de Catalunya*, potser podria passar, però, prometent-nos les de les 'esglésies' de Catalunya, no és acceptable, perquè la de Formiguera és tant de Catalunya com la del monestir de Ripoll o qualsevol altra de les cent-vint ací presents. Ja sé que el fet d'entendre 'esglésies' en sentit de 'bisbats' té repercussions per la part de Ponent, car permet d'incloure temples del bisbat de Roda (Lleida) que no eren de Catalunya. Però ni aquesta ni cap altra consideració no justifica l'exclusió d'una església de Catalunya, com és la de Formiguera; i penso que en precisar l'abast geogràfic de l'aplec, hom podia establir el següent: a) són considerades 'catalanes' les esglésies que es troben dins Catalunya, de Salses al Cinca, i aquestes hi entren per dret de naturalesa; b) son considerades 'catalanes' com si diguéssim 'de retruc', les esglésies fora Catalunya, però pertanyents a un bisbat, la seu del qual d'alguna forma és catalana. Crec que així tindriem una idea, precisa i que faria justícia a tots els caps, i seria aplicable, per exemple, als possibles casos de dotalies d'esglésies de la zona sud del bisbat de Tortosa entre el 1140 i el 1200.

Un dels problemes més greus amb què s'ha hagut d'encarar l'autor ha estat el de l'autenticitat o falsedat d'alguns documents. I comencem pel cas més punxegut, el de si la dotalia de la catedral d'Urgell, pretesament del 819, és autèntica o falsificada. Posaré un argument a favor de la falsedat: és impensable que el 819, és a dir, només un any sobre la mort de Feliu d'Urgell, la consagració de la 'seva' església ja purificada de l'heterodòxia adopcionista, no contingui una invocació de l'únic Fill de Déu fet home, unida a la de la Trinitat, com podria ésser a 4/7-8: «...ob religionem sancte et individue Trinitatis et unius domini nostri Ihesu Christi, Dei et hominis filii, et amorem vite celestis...»; per contra, no crec que calgui estar d'acord amb l'autor, quan, en comparar la dotalia urgellenca i la butlla del 951 (2-3), afirma: «La tesi... que és la butlla la que depèn de la dotalia no es pot sostenir, perquè la fórmula usada en els dos escatocols...» (3); dubto que l'autor hagi remarcat la tercera paraula del començament de la seva transcripció de la butlla, la de 'postulasti' (2/ columna primera); tenim, doncs, que no és encertat de plantejar la relació entre butlla i dotalia com si aquesta hagués d'ésser directa i immediata, car la dita relació ha de tenir en compte, no

pas la dotàlia, ans la ,petitio' del bisbe d'Urgell, petició que degué ésser pràcticament o copiada o resumida en la ,species facti' de la butlla, part que no n'és de cap manera l'escatocol; i, és clar, la ,petitio' del bisbe d'Urgell, en què s'havia de basar, si no en els documents considerats autèntics, a l'abast de la seva mà a la Seu? Caldrà, doncs, integrar d'altres elements en el tema de l'autenticitat de la dotàlia urgellesa del 819.

El tema de l'autenticitat és, encara, fonamental en d'altres casos, com és ara el document núm. 15 (53-57), del 891; d'entrada, és considerat autèntic, ja que no hi trobem la indicació de ,FALS', encara que en la discussió de la data l'autor ens permet de saber que hi ha hagut parers diversos quant a cronologia i autenticitat; vint-i-dues dotàlies ençà, la núm. 37 (99-102), del 909, porta l'etiqueta de ,FALS', i la raó és que «entre d'altres característiques que fan rebutjar la seva sinceritat» (99-100) hi ha «l'esment d'una sagrera de trenta passos» (100); per què dóna hom per autèntics els trenta passos del 891 en el document núm. 15 i no els del 909 del doc. 39? Val a dir que els ,trenta passos' compareixeran en temps posterior, però encara clarament sobrevinguts o afegits, en la dotàlia 18 (63-64), del 899. (I sense que això sigui considerat apodíctic, és, almenys, indicador de la major tardania de les sagres o trenta passos, el fet que l'estudi que els ha dedicat Víctor Frías, resumit en les Notícies bibliogràfiques d'aquest volum, n'indica, ja en el títol, l'aparició entorn el 1025; repeteixo que un servidor no afirmaria que els trenta passos siguin tan tardans, però sí que semblen ésser posteriors al 891).

Però no sols la sagrera, ans encara l'existència de tota una classe social, la dels ,milites', es troba en el dit núm. 15/10-13: «...nos prefati parrochiani et milites... a parte orientis triginta passos, a meridie triginta passos, ab aquilo triginta, ab occidente triginta». Tampoc els ,milites' no són lliures de problemes, el primer dels quals seria el del detall que en aquell moment encara no devien haver nascut o almenys no eren coneguts amb el dit nom; recompareixen, certament, en la dotàlia d'Olèrdola del 992: «a religiosis viris militibusque...» (256, línia 6 del final); però, compulsada la corresponent transcripció d'Àngel Fàbrega, trobo «a religiosis uiris mulieribusque...» (*Diplomatari...*, I, 440/8): la variant no és pas una minúcia, però «ai posteri (o als autors) l'ardua sentença»; no em toca a mi d'ésser-ne jutge; n'hi ha prou d'haver demostrat que si el 992 els ,milites' no són fora de sospita, un segle abans encara es devien passejar pel món dels futuribles.

Vinculada al tema de l'autenticitat, em permeto de fer una proposta: no seria millor, a fi que no hi pogués haver cap dubte, de publicar les dotàlies falses en apèndix i amb tipus de lletra inferior, no confusible amb el de les sinceres? En la situació actual, una lectura seguida dels documents provoca rodaments de cap, car el lector sovint s'ha d'aturar i fer una composició de lloc i de temps per saber on es troba.

He afirmat que les transcripcions llatines són, en tant que hom en pot judicar, ben satisfactòries; però, tot i tenir en compte que el llatí d'aquests documents només és el que és, en el curs de la lectura hom ha topat amb paraules que encara l'han deixat més perplex; en donaré algun exemple i posaré entre parèntesis la grafia que jo hi hauria esperat: XLVI/22: ,titulum' (titulus); 40/B/2: ,Inacarnationis' (Incarnationis); 68/12 ,sacerdotem' (sacerdotem); 68/16: ,Etsi' (Et si); 70/17: ,moditas' (modiatis); 73/7 del final: ,planetam palleam' (planetam, palleam); 117/Villanueva/3: ,prebitero' (presbitero); 126/14: ,proutquivit' (prout quivit); 228/23: ,principium' (principum); 220/18: ,mittebatur' (mittebantur); 228/15: ,disnocitur' (dinoscitur); 233/10: ,Enrico quarto,' (Enrico, quarto: aquesta falta afecta la datació, que deu ésser correcta!); 257/11: ,valvi' (valui). Són, certament, minúcies, però són sobrerres.

Les informacions bibliogràfiques podrien ésser més completes.

I abans d'acabar, només una paraula sobre la significació tant eclesiàstica com sòcio-política de la consagració i datació d'una església: des d'un punt de vista de dret canònic o litúrgic, no sembla que en aquestes pàgines resulti massa clara la diferència entre una consagració pròpiament dita, amb tota la seva importància litúrgica, i la mera reconciliació, després que l'església hagués sofert una ofensa (i amb les razzies sarraïnes, aquestes devien ésser a balquena i pa de cada dia): la de la Pedra (196) i la de Sant Pere dels Molins (250-252), es consagren, quan consta que només s'havien de reconciliar.

I quant a l'aspecte sòcio-polític, què significa la convalidació del bisbe mossàrab Joan de Saragossa (209-210) de les donacions fetes a Sant Esteve del Mall, a la Baixa Ribagorça, i en d'altres bandes? Cal endevinar-hi la tensió entre l'església mossàrab i la franca? I, doncs, quan Sisebut d'Urgell signa la dotàlia de la Pobla de Lillet, s'hi féu present o es limità a donar validesa jurídica a una actuació del prevere Servusdei (14-16)? I el 'restaurationis culmen' fou només el coronament d'una obra material, o la integració dels cristians de la Pobla de Lillet en l'església i l'ortodòxia dels francs el 833, només quinze anys després de la mort de Feliu d'Urgell?

Les possibilitats d'aprofundir en el coneixement d'aquells segles tan apassionants, proporcionades per la documentació aplegada i publicada per Ramon Ordeig, són més que evidents. Le'n felicitem, li ho agraïm sense limitacions, i li i ens augurem que aviat arribi el volum (o els volums) que han de completar aquesta obra. *I que ni un crític tiquis-miquis no hi tingui res a dir!*

Josep Perarnau

Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Esriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)* (Monografies Empordaneses, 1), Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos 1995, LII + 404 pp.

Vet ací una nova obra del Dr. J. M. Marquès i Planagumà, que, com sempre, es presenta plena d'interès per als estudiosos de la nostra Edat Mitjana. Es tracta, en aquesta ocasió, de gairebé un miler de regestos de documents pertanyents a la canònica de Santa Maria de Vilabertran, que té els fons repartits entre l'Arxiu Diocesà de Girona i la Biblioteca de Catalunya, amb una variada tipologia documental i una notable riquesa informativa de tota mena. Prou es veu ja en la introducció de Mn. Marquès, breu, però substancial, que ens explica l'origen del present recull, ens traça la història de l'arxiu antic de la institució, en detalla la classificació dels documents, i fa uns útils i assenyats advertiments sobre problemes de datació dels diplomes, especialment dels corresponents a la cronologia de Lluís el Jove, que no sempre portava el determinatiu 'junior' al costat, i on s'aplica ja, amb èxit, pel que sembla, la nova proposta del Prof. A. M. Mundó, que els anys del regnat dels reis francs, com a mínim des de la fi del primer mil·lenni, començarien tots el 24 de juny.

Les pàgines que segueixen estan destinades a esbossar la història de Santa Maria de Vilabertran; en elles se'n dona l'abaciologia; es tracta dels canonges i dels càrrecs comunitaris, i es dedica tot un capítol a estudiar el patrimoni de Vilabertran i el procés de la seva formació. Es consagra també un apartat especial a considerar la projecció exterior de la canònica, com a panteó de gran part dels senyors de l'Alt Empordà durant els segles XI i XII, en primer lloc; però també en les seves relacions amb la diòcesi, en la cura que els canonges tingueren de diverses esglésies rebudes i com a centre de difusió del moviment canonical. Una consideració particular mereix la relació amb Sant Joan de les Abadesses, del qual monestir Pere Rígau, fundador i primer superior de Vilabertran, fou prior i potser no intrús, segons Marquès. I clou, finalment, aquesta introducció un capítol sobre la crisi de la canònica al segle XIII.

Tot seguit comencen els regestos, acompanyats sempre de la transcripció de l'escatocoll (cronograma i signatures). Hi ha alguns casos, però, com el del mateix primer document, en què sols hom té coneixement del diploma per un extracte dels insubstituïbles *Sacra Cathalonie Antiquitatis Monumenta*; en aquests casos, l'autor omet el seu regest. Aquesta manera de procedir potser resta uniformitat a la presentació de l'obra, oimès quan els resums del Dr. Marquès són molt precisos i, pel que sembla, complets. Només alguna vegada hom hauria volgut una precisió major, com en el doc. 7, que consigna la venda d'una vinya per dos sous i quatre diners, vinya de la qual "es donen afrontacions i mides", que malhauradament no es diuen. Llàstima, doncs, que per aquesta omisió no puguem saber el preu del destre quadrat de vinya

al comtat de Peralada l'any 1005, destre que, segons el doc. 36, el 1069 era de set alnes i mig. El mateix amical retret em permeto de fer, per exemple, per als documents 9, 18 i 19.

I és que un dels aspectes informativament més rics d'aquest recull, tal com se'ns el presenta, és precisament el que té a veure amb els preus dels béns concrets. Vegem-ne alguns.

Si considerem el valor dels èquids, hi trobem cronològicament les següents referències: una mula, 10 unces (doc. 29, a. 1062); un mul, 6 lliures de plata (152, 1088); una mula fou empenyorada per 1 lliura de plata (162, 1089); una mula, 2 lliures (186, 1091); un mul, 30 sous de plata (195, 1092); un cavall, 1 lliura de plata (200, 1093); un mul, 3 lliures de plata (247, 1099); dues o tres mules, 10 lliures de plata (255, 1100); una mula és equivalent a un cavall negre i la meitat d'un mas (265, 1101); un palafrè, 1 lliura de plata (266, 1101); un mul, 3 lliures de plata (284, 1105); un mul, 4 lliures de plata (314, 1110); un mul, una sella i un fre, 4 lliures de plata (339, 1111); una mula amb la sella, 4 lliures de plata (347, 1112); un palafrè, 2 lliures de plata (355, 1112); una mula, 30 sous de plata (356, ca.1112); una mula, 50 morabatins (378, 1114); una mula, 3 lliures de plata i 30 sous de plata (379, 1114); un mul, 3 lliures de plata (392, 1117); un mul, 5 lliures de plata (410, 1120); una mula, 20 morabatins (418, 1121); un cavall negre, 70 sous (437, 1124); una mula, 20 sous (440, 1125); un mul i un cavall, 10 morabatins cada un (472, 1131); un cavall, 100 sous (488, 1135); una mula, 20 morabatins (495, 1138); un mul, 20 morabatins (530, 1147); tres cavalls, 1000 sous (595, 1171); un roc i unes armes són empenyorades per 60 morabatins (603, 1176); una mula, 20 sous barcelonesos (717, 1202); una mula, 30 sous (727, 1205).

Sabut és també que aquest bestiar era anomenat de vegades pel seu color, com els cavalls negres que acabem de veure o una mula 'falva' (272, 1102) i una euga 'baucana' (526, 1117). També hi trobem un bou dit 'Laurum' (287, 1105).

Però la documentació aquí regestada també permet de conèixer el preu d'altres béns, com el dels masos. Dos masos foren empenyorats per 30 sous i 16 sous de plata, respectivament (271, 1102); un altre ho fou per 15 sous (349, 1112); un quart, per 7 morabatins d'or (453, 1128); un altre, per 20 morabatins barbarogencs (654, 1190); l'únic mas venut de què tenim constància valgué 500 sous barcelonesos (684, 1195); l'alberga d'un mas, finalment, havia estat empenyorada també per 4 unces d'or de València (195, 1092).

Un camp d'una sesterada de cabuda valgué, a Vilatenim, 3 mancusos barcelonesos (73, 1074). Una espasa fou empenyorada per 10 sous de plata i 6 diners rossellonesos (240, 1098). Una 'guadingia', això és, una manta, valia 1 sou de plata (281, 1105). Una sella 'castellana', 5 morabatins (472, 1131). La definició del violari d'un molí es féu per 20 morabatins (530, 1147). Un altre molí fou empenyorat per 90 morabatins (646, 1188). Un tercer molí fou venut per 200 morabatins (649, 1188). Un castell també fou empenyorat per 200 morabatins (603, 1176). Una closa de Vilatenim costà 250 sous melgoresos (962, 1291), i un 'baptizatum', és a dir, un sarraf que rebé el baptisme, sense guanyar la llibertat, pel que es veu, fou venut per 200 sous de Barcelona (953, 1288).

Per fer-se una idea més clara del valor d'aquests béns resulten del màxim interès les equivalències monetàries, d'algunes de les quals disposem aquí: les unces de moneda de Barcelona són de 7 mancusos el 1062 (29); una lliura d'argent contenia en cada sou 5 argenços d'argent pur el 1110 (327); però dos anys després cada sou de moneda de Girona valia 5 argenços i mig de plata puríssima (346); 180 sous de diners melgoresos equivalien a 51 sous de plata el 1124 (435); 10 sous de Girona equivalien a 2 morabatins negociadors el 1164 (573); 68 sous comtals es valoraven en 6 morabatins barbarogencs el 1171 (594), i els morabatins es comptaven a raó de 12 sous comtals el 1183 (636).

Tal vegada sigui també significatiu que, el 1128 (451), Guillem Ramon de Cantallops deixés al bisbe de Girona 5 sous de plata perquè celebrés per ell una missa a Vilabertran.

Potser també ens aproximem al preu dels calzes un parell de donatius destinats a la seva fabricació o compra. El primer fou de 30 sous (488, 1135) i el segon de 50 sous de Girona (548, 1154).

Les notícies referents a aspectes artístics, com el suara esmentat, es troben en altres casos. Així, una tal Estefania deixà a Sant Julià de Llerç una escudella per a fer-ne una creu (262, ca. 1100). Pel mateix morí Gaufréd Bastó (o cal llegir Bascó?) llegà cinc lliures de plata a Santa Maria de Cervià, indicació indirecta d'un possible preu també (272, 1102). Bernat Joan lliurà a Sant Joan de Ripoll una sarraïna i alhora unes pedres precioses (538, 1150). Guillem Ramon donà 20 sous comtals a Santa Maria de Vilabertran per a un pòrtic i al bisbe de Girona, el seu anell (543, 1151). Guillem de Fortià féu donació a Vilabertran d'un cavall per a la construcció de la tanca de la canònica, i de les seves copes de plata per al tresor de la mateixa casa (745, 1211). Per últim, vaga la pena de consignar a aquest respecte que Ferrer Salandí, batlle de la vila reial de Figueres, reconegué que els seus antecessors havien pres oliveres de l'abat de Vilabertran per a fer calç per a la construcció del palau, murs i torre que hom feia a Figueres (925, 1280).

No manquen, en aquest recull, tampoc personatges representants del món de la cultura. Un Ramon lector signà autògrafament una donació el 1059 (26). Un Bernat, jutge i cabiscol de Girona, fa acte de presència entre 1083 (105) i 1097 (237). Un Pere cabiscol apareix el 1105 (285). Berenguer cabiscol, el 1118 (400). Ramon cabiscol, nebot d'Arnau Joan, sagristà de la Seu de Girona, del 1121 (416) al 1174 (598). Berenguer, jutge i cabiscol de Girona, del 1130 (469) al 1134 (482). Guillem, cabiscol de Girona, el 1148 (531). Castelló, precentor de Castelló, el 1224 (784). Arnau de Minyana, precentor de Girona, el 1272 (891) i 1273 (901). Cal ressaltar que Cabiscol apareix com a cognom el 1216, amb Ponç Cabiscol, i Dalmau i Guillem des Cabiscol (756). La present documentació també ens facilita el nom de dos precentors de Saragossa: Garcia (555, 1157) i Adam (607, 1176).

Hi ha també uns quants personatges que avantposen al seu nom el títol de mestre, però no estic tan convençut com el Dr. Marquès que aquests formin part sempre del món de l'ensenyament. Els detallo, tanmateix: mestre Bernat (624, 1180); mestre Ponç (655, 1190); mestre Joan, prolífic escriptor de documents, testimoniat entre 1190 (656) i 1218 (768), per bé que caldria comprovar si el mestre que duu el mateix nom i signa autògrafament un diploma de 1236 (800) correspon a la mateixa persona; mestre Guillem (718, 1202); mestre Espeleu (729, 1205); mestre Rotger, clergue, del 1242 (812) al 1244 (817), i mestre Pere de Trullols (849, 1258), per cert, que, en el document en què apareix, hi llegim que l'escriu per manament de 'Pere' de Fonts, notari públic de Peralada, i, immediatament després, aquest notari apareix amb el nom de 'Ponç'.

Dos personatges de 1089, Pere Ramon i Ramon Ponç, signaren també una definició amb el qualificatiu d'escolans (160, encara que, en realitat, aquest és el doc. 159. Aquí hi ha un salt en la numeració dels registres).

A alguns d'aquests personatges els abellia de fer notar la seva superioritat cultural amb la manera singular amb què signaven, com el sacerdot Bertran que ho féu en caràcters grecs en dues donacions posades per ell (34, 1069 i 46, 1070). Pel que sembla, un tal Estruc també signà en àrab un document de 1280, avui perdut (925).

El repertori de signatures rítmiques que tinc en preparació es veu incrementat, gràcies a aquest recull, amb les següents:

- Scripsit et hoc posuit signum leuita Ioannes (161, 1089 i 177, 1090),
- Arnallus scriptis / fauet archipresbiter istis (254, 1100),
- Raimundus / coraula secundus (254, 1100),
- Hic crucis imposuit signum leuita Iohannes (254, 1100),
- Hoc Berengarius signum post scripti (-rum) notauit (330, 1110),
- Bisullunensis probat hoc leuita Guilielmus (531, 1148),
- Hoc scriptum signo / Gerallus corde benigno (531, 1148; 537, 1149),
- Iste capellanus firmauit scriptum Raimundus (534, 1149),
- Non est indignum / Petri componere signum (618, 1179),
- Guilielmus sacrista / solii (So-) firmans probat ista (de 624, 1180 a 773, 1220),
- Petrus de solio (So-) confirmat ista (628, 1181) i

De solio (So-) scriptis / Petrus firmat (firmans) fauet istis (681, 1194),

Hoc signum dico / Raimundi (-dus?) de Vilarico (de 657, 1190 a 782, 1222. Descarto aquí la vegada que apareix en el doc.546, de 1153, perquè es tracta, versemblantment, d'una data equivocada -aquest diploma és un trasllat-, ja que seria sorprenent tanta longevitat en una persona d'aquesta època -amb plenes facultats, a més, per firmar de pròpia mà-; i no crec que es tracti, tampoc, de dos personatges distints i homònims, un dels quals imitant l'altre. D'altra banda, en una ocasió signa simplement 'Raimundus de Vilarico canonicus', perquè el signatari anterior ho féu així:

Hoc signum dico / B. de Villatenimo (759, 1217 i 764, 1218),

Geraldus presbiter et canonicus probo ista (753, 1213 -on cal esmenar l'incorrecte Gualdus-, i 755, 1216),

Ego Berengarius de Piro / prior Villabertrandi firmo (796, 1234),

Guilielmus de Comellis / probat hoc cira gisa pellis (891, 1272),

E+go Guilielmus de Montenegro / Gerundensis sacrista subscribo (891, 1272).

Potser també sigui interessant de ressaltar entre el petit món de la cultura l'infermer Joan, monjo de Sant Pere de Rodes; l',hospitalarius' Guillem del mateix monestir, tant pot entendre's en el sentit de 'responsable de l'hospital' com en el de 'hostaler', que és el que creuria que té aquí (696, 1199). Ponç de Vilatenim era infermer de Vilabertran el 1272 (894) i Arnau de Vilaclara el 1281 (927); un document anterior, directament referit a aquesta canònica, també parla dels seus metges (846, 1258). Clara de Fonts ocupava el càrrec d'infermera a Sant Feliu de Cadins el 1289 (946).

D'altra banda, són diverses les referències a hospitals, com la 'mansio infirmorum' citada el 1158 (558), l'hospital de llebrosos i el de pobres de 1176 (603), que reapareixen en altres documents (682, 1195; 734, 1208; 745, 1211, i 787, 1230).

Els cantors de què parla Mn. Marquès a la p. XLIV en referència al doc. 97, no em semblen reals, perquè crec que 'cantare' s'hi ha d'interpretar en el sentit de 'celebrar la missa'.

La preocupació per l'educació dels infants afluïa qualque vegada en la documentació. El 19 d'agost de 1117 el capellà Bernat Ramon deixà al seu 'nutritus' Pere una feixa i a Santa Maria d'Arles, una terra amb la reserva de violari per a Jaume, 'prebendarius' seu, a qui el seu germà Arnau havia de procurar instrucció (526). El 31 d'agost de 1138 Arnau de Pujols, de Pontós, llegà les seves possessions de Galliners a un nebot 'unde doceatur' (497).

Els resums amb què es presenta la documentació deixa insatisfeta, sols momentàniament -espero-, la curiositat del lector respecte a quines almoines destinà, el 1068, Rodlens per a un llibre per a l'església de Sant Pere de Montagut (32).

No són infreqüents els casos en què els testamentaris disposen que llurs escuders siguin nomenats cavallers a la seva mort (590, 1168; 595, 1171, i 603, 1176). Sembla un premi a la lleialtat per part dels atorgants i la culminació d'un procés d'aprenentatge i de servei per part dels beneficiats. En altres casos, però, sols reben un llegat sense que s'indiqui llur promoció (693, 1196 i 699, 1199).

Ja abans que la institució notarial aparegués a final del segle XII, s'observa que l'escrivent no sempre era el redactor del text del diploma. Prou clar queda en el doc.142, de 1087, on s'especifica «Guilielmus qui hanc scripturam...scripsit», i, després, «compositor uero Iohannes Mironis fuit».

Entre l'onomàstica del present recull crida l'atenció la presència d'un cert nombre de personatges el nom de pila dels quals és també un topònim. Egara, esposa de Ponç Pere, féu una donació el 1069 (40). Plasència fou present al testament del levita Sunifred el 1110 (320). Una Barcelona signà una donació el 1156 (554). Narbona era l'esposa d'un tal Gil el 1165 (577). Perpinyana ho era de Pere Miró el 1172 (597). Peitavina era mare de Guillem Gros el 1180 (624). Girona de Pou era casada amb Besalú el 1207 (732)!. Perpinyà era germà de Guillem Cerul el 1217 (759), potser el mateix Perpinyà de Vilarnau de 1218 (767). Lombarda i els seus

fills reberen un llegat del cavaller Ramon de Figueres el 1242 (812). Una altra Barcelona era filla d'Arnau de Terradell el 1255 (842). Ramon de Rabós definí un home anomenat Espanyol a Vilabertran el 1193 (670).

Sens dubte és un error tipogràfic l',Ennec' que es documenta l'any 1050 (20) en especificar el preu d'un alou en 9 «mancusos manu Ennec legitime pensatos»; es tracta, evidentment, del conegudíssim moneder Eneas (,Ennee'). Per cert, que aquest nom clàssic reapareix en un sots-diaça Guerau Eneas de 1070 (42) i també en dos personatges de 1073 (60), un Eneas i un Miró Eneas, probablement pare i fill.

Entre l'onomàstica segurament també cal destacar l'aparició d'una Clàudia el 1053 (23) i d'una Teresa el 1165 (578), i que, al costat d'un Bec d'argent de Vilanova (643, 1187 i 726, 1204) era possible de trobar-hi un Ramon Cap de porc el 1207 (731).

Pel que fa a l'adaptació dels noms al català actual hom troba algunes petites incongruències, que, si són degudes als originals, haurien merescut algun aclariment o comentari. Al doc. 107, de l'any 1083, hom llegeix al regest que el levita Ramon "Elpericci" fa una donació, però en la transcripció de la seva signatura autògrafa s'hi troba ,Remundus Karanu leuita'.

El mateix succeix al doc. 172, de 1090. Al regest s'hi llegeix que Ermegol i la seva germana Guidenella dita Bruna fan una donació, però a les signatures hi veig ,Ermengardis' i ,Brunichellis cognomento Bruna'.

Al doc. 223, de 1095, surt al regest Esteve Sunifred i a les signatures ,Stephani Sindredi', encara que en aquest cas un ,sic' ens fa previnguts.

Al doc. 236, de 1097, hom parla d'un mas de Pujols, però el text llatí diu ,Puteolis', que hauria d'evolucionar cap a Podols, tal com, d'altra banda, hom veu al doc. 418, de 1121.

Sembla incongruent no mantenir una grafia única per a un mateix personatge, el que provoca entrades distintes a l'índex onomàstic, com és el cas d'Ademar Francó, de 1103 (275), transcrit Azemar Francó al doc. 288, de 1105.

Es justament el tractament fonètic de la -d- intervocàlica, que passa a -s- sonora abans de desaparèixer, el que motiva algunes hipercorreccions per part dels escribes. Així una ,sarraina' per ,sarraina', el 1112 (348); o formes intermèdies d'evolució com ,Buziga', el 1130 (469), que esdevindrà Boïga.

Provoca, sens dubte, desconcert la lectura ,sacrisanta' que acompanya un ,Poncius' de 1107 (297) i que suposo que correspon a ,sacricustos'.

L'espiritualitat del poble es manifesta sovint a partir del segle XII en la institució de confraries. Són diverses les que aquí s'esmenten: la de Tarragona el 1163 (568), la d'Agullana i Orfes el 1165 (579), la de Collell i Oix el 1168 (590), la de Santa Maria de l'Om el 1181 (626) i la de l'Esperit Sant el 1230 (787).

La religiositat de l'època es manifesta també en la documentació de Vilabertran per mitjà dels pelegrinatges, sovint a Terra Santa i, en concret, per a visitar el Sant Sepulcre. Es curiós a aquest respecte el testament del sacerdot Arnau dictat abans d'emprendre el camí a Jerusalem i fet escriure al port de Magalona el 23 de juliol de 1109 (310). Signaren aquest document Bernat Bonfill d'Argentona; Bernat Seniofred i Ramon Guillem de Torrelles de la Salanca, del Rosselló; Guillem Bernat i Ramon Ademar de Cabrera (de Mataró); Pere Vivà, de Cornellà, i Joan Arbert, frener, de Barcelona. Aquests eren els seus homes i testimonis, que anaven amb ell a Jerusalem. I encara signaren Mir Miró i Jofre Ermengol, de Martorelles. Com es veu, es devia tractar d'una mena de viatge organitzat a Terra Santa.

Però els temps i els homes eren força rudes, el que explica que la crònica negra es reflecteixi, ni que sigui tènueament, en els nostres textos. El 1133 Ramon Erimball de Palol confirmà a la canònica de Vilabertran la donació que li havia fet el seu pare Erimball i, al mateix temps, li composà la captura del sacerdot de Vilabertran Adalbert, i els delictes de vessament de vi, trencament de treva i sacrilegi (480). Bernat de Solaseu, empresonat a la masmorra de Cabanes, el 1187, lliurà a l'abat de Vilabertran un camp valorat en 413 sous barcelonesos per tal de sortir-ne.

Pere de Llerç, el 1192, dictà testament ,grauiter uulneratus' (664) i, força anys abans, el 1075, Ramon Adalbert havia mort per unes greus ferides rebudes (78). El 1198, el vescomte Gaufréd de Rocabertí definí les justícies que pretenia tenir al terme de Vilabertran en mà de l'abat Pere i, en concret, de l'homicidi d'Arnau Anyell, pel qual volia pledejar contra la canònica (694). Guillem de Terrades, el 1210, desheretà els seus nebots, i, especialment, el seu nebot Guillem Ramon, perquè, de nit, li havien assaltat la casa (737). El 1274, el cavaller Berenguer de Palol reconegué a l'abat de Vilabertran que li havia fet una gran gràcia en perdonar-li la injúria que ell havia comès en matar les cavalleries que montaven Jaume, prior de Vilabertran, i el canonge Pong de Vilatenim (907).

Fins i tot l'addicció al joc d'algun desafortunat personatge documenten els nostres textos. La canònica de Vilabertran, entorn de 1112 (356), redimí de penyores les donacions rebudes de Ramon Bernat, clergue de Montagut, del seu nebot Arnau Berenguer i de la mare d'aquest, Oliardis. Alguns dels béns donats havien estat empenyorats a causa d'un deute contret per Arbert, germà del dit Arnau Berenguer, en perdre ,ad lusus tabularum', a Besalú, una mula valorada en 30 sous de plata.

Però no tot són actes truculents i inicis. Els sentiments més purs afloren també de vegades en la prosa sovint monòtona i formulària dels documents jurídics. El 1163, en dictar testament, Pong Adalbert, després de llegar a la seva filla Guillema el que ell havia rebut de la seva mare, l'encomanà a la custòdia del seu altre fill Guillem, demanant-li que l'estimés i li respectés l'herència ,sicut sororem suam' (568).

No hi ha dubte que un dels aspectes més interessants que ofereix un recull documental antic és el lexicogràfic. La presentació resumida del que ens ocupa redueix, lògicament, les possibilitats d'aquesta aportació. Però Mn. Marquès ha tingut bona cura d'introduir sovint algunes paraules en la forma original dins els seus registos. És possible de veure en elles, per exemple, la diferent denominació que podia rebre una línia de text : ,uersiculo' (133, 1085), ,lineo' (202, 1093) i ,regulo' (231, 1096).

També tenim testimonis diversos noms de camins : una ,karrera uacheril' el 1085 (133), una ,strada calciata' el 1080 (96), una ,strada romanica' el 1091 (183) o ,romegtha' el mateix any (184) o ,uia romenca' el 1111 (342).

El doc. 344 ens dóna una idea força precisa del que podia ésser un ,assentimentum', ja que aquest consistia, el 1111, en un mas, una coromina i una vinya.

El doc. 334, de 1111, testimonia una ,longania', que potser s'ha de llegir ,longaria', però que, en qualsevol cas, sembla referir-se a una ,llenca o feixa'. El doc. 526, de 1117, fa sinònims ,nutritus' i ,prebendarius'. ,Tauega', masmorra, es documenta el 1187 (642). El terme ,patronum' es refereix a un document original el 1209 (699)...

En definitiva, si els resums de les escriptures de Vilabertran apunten tantes possibilitats d'estudi, què no serà llur edició íntegra, a la qual tasca, des d'aquestes pàgines, animem vehementment el Dr. Marquès després de felicitar-lo ben de cor per l'excel·lent feina ja duta a terme.

Jesús Alturo i Perucho

Jordi BOLÓS I MASCLANS, Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *Repertori d'antropònims catalans (RAC) I* (Repertoris de la Secció Filològica, II), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1994, 760 pp.

L'obra que comentem és un recull ordenat dels antropònims catalans dels segles IX i X, des dels primers documents posteriors a la (re)conquesta carolíngia fins a l'any 1000, aquest no inclòs; és a dir, del període en què el sistema de denominació personal a casa nostra encara es basava en un nom únic de persona, malgrat que cap al final del període ja sovintegen els noms dobles, que

posteriorment originarien el sistema actual de denominació composta. És precedida d'un pròleg d'Antoni M. Badia i Margarit, d'una introducció dels autors, en què expliquen l'origen i les vicissituds de l'obra, i de sengles estudis d'aquests de caràcter històric i lingüístic.

Es tracta d'una obra singular en diversos aspectes. Començada el 1979, és probablement el primer 'corpus' informatitzat realitzat a casa nostra. La informació aplegada és molt extensa, quantitativament i qualitativament; és a dir, tant pel que fa al nombre d'ocurrències, prop de quaranta mil, com a la varietat de noms aplegats, ço que fa que sigui un repertori ben complet i representatiu de l'onomàstica catalana d'aquell període.

Ja hem dit que aquest és un recull ordenat. Això vol dir que totes les ocurrències han estat agrupades, és a dir, aplegades les formes idèntiques o afins. Això ja deu haver comportat una feina considerable, tenint en compte el polimorfisme de les grafies medievals i el volum del material de base. Cal dir que aquesta ordenació no pretén altra finalitat que la presentació útil dels materials; és a dir, que ni tan sols pretén ésser una lematització ni hi ha informació etimològica. Algú ho podrà retreure als autors, però també podem valorar positivament aquesta actitud prudent a la vista de la complexitat que presenta l'onomàstica catalana d'aquest període. Ultra la problemàtica de l'etimologia i de la preponderància, goda o franca, dels noms d'origen germànic, que són la majoria en aquest repertori, no és menys complicada potser la sèrie de noms presumptament d'altra procedència: per exemple, un nom com 'Ateo', documentat al comtat d'Urgell l'any 961, podia llavors tenir el significat, d'origen grec, que li podríem atribuir ara? O bé prové de l'arrel goda 'atta -pare'? No és menys enigmàtica i interessant l'aparició del nom 'Cathalani' al territori de Girona el 917 (o el 922, segons d'altres).

És molta la informació lingüística i històrica que hom pot obtenir en aquest recull, no solament de caràcter onomàstic, sinó també en relació amb l'evolució fonètica i amb els noms comuns; per exemple, després de veure les catorze ocurrències del nom femení 'Bonamoca (Bonamoza)' i llur repartiment territorial, sembla que no són exactes les consideracions que a propòsit d'aquest nom fa Joan Coromines (*Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, V, 810, s. v. 'mosso').

És evident que una obra d'aquesta mena no pot estar exempta de defectes. Com és habitual en aquest anuari i en tota crítica que s'ho valgui, n'assenyalarem alguns, sense que això signifiqui cap demèrit de l'obra realitzada; que sapiguem, un dels autors, Josep Moran, pertany al Departament de Filologia Catalana, no pas al de Filologia Romànica, com diu la pàg. 14, lín. 27; la pàgina 49, línia 12, sens dubte ha de dir 'publicat' en lloc de 'pubicat!'; pàg. 53, nota 192: *Namenforschung* hauria de substituir *Namentorschung*; pàg. 59, lín. 9: *Marcutius*, en lloc de *Marcitius*; pàg. 150, col. 2: caldria incloure el grup *Aurutio* dins el grup *Aurutius*; caldria també incloure el grup *Ermengardis* (pàg. 198, col. 2, i pàg. 199, col. 1 i 2) en el grup *Ermengardus* (pàg. 274, col. 2); i així mateix el grup *Guderico* (pàg. 341, col. 1) dins el grup *Codericus* (pàg. 207, col. 2).

Jordi Bruguera

Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII). Estudi, introducció i edició a cura de Gener GONZALVO I BOU (Textos jurídics catalans. Lleis i costums, II/3), Barcelona, Generalitat de Catalunya (Departament de Justícia) 1994, LXXII i 222 pp.

Tal com permeren d'endevinar les dades proporcionades pel títol precedent, tenim en aquest volum una introducció (XIX-LXXII), el cos del volum (1-204) i les taules finals (205-221).

En la introducció l'editor precisa l'objectiu del seu treball: «...una edició crítica de tots els textos de Pau i Treva dels segles XI-XIII, que restarien així agrupats, per primer cop, en un sol volum» (XIX). Aquest és, doncs, el nucli del volum que ens ocupa, nucli completat «amb una petita síntesi històrica dels orígens i l'evolució d'aquesta institució» (*ibid.*).

La primera part de la introducció és un repàs per les successives etapes de la Pau i Treva, primer totalment sota l'autoritat eclesiàstica, en la qual des de mitjan segle XI s'introduïren les autoritats laiques (XXIII), les quals no trigarien a imposar-la com a 'pau del rei' (XXVI) enfortit en l'operació, fins al punt de provocar la reacció defensiva dels nobles cap a les darreries del segle XII (XXVIII); al cap de poc, compareixerien uns altres partícips: els ciutadans o representants de les ciutats reials i l'assemblea de Barcelona 1228 seria el darrer acte preparatiu del salt a Mallorca (XXX; cf. 164-173; i 178/VIII); no gaire després, el 1235, hom s'aprofitaria d'una assemblea de pau i treva per dibuixar una campanya anti-herètica (174-181). Realment, el gran temps de la Pau i Treva era ja passat, tot i que cuejaria fins al segle XVIII (XXXI). La segona part de la introducció precisa l'objectiu de l'obra: tot i el reconeixement de precedents il·lustres, tant en l'edició d'actes de Corts, com en la de constitucions conciliars, l'autor es proposa la «de totes les constitucions de Pau i Treva de Catalunya, des dels seus orígens (1027) fins al regnat de Jaume I (1213-1276)» (XXXIII), aquelles que l'autor anomena 'tradicionals' (LI/1); i encara la concreta que un d'aquells objectius consisteix en «una bona edició dels documents que recullen els acords de Pau i Treva aplegats al volum primer de la col·lecció de l'Acadèmia de la Història» (XXXV). Li ha calgut, doncs, esbrinar la vàlua dels textos a l'abast de la seva mà i es troba que només disposa de tres originals, a l'ACA, *Canc.*, *Perg.*, respectivament de Ramon Berenguer IV, d'Alfons I i de Jaume I (XXXVII, nota 39); s'ha hagut, doncs, de refiar de còpies en compilacions manuscrites, d'entre les quals destaca les dels volums de Madrid, Acadèmia de la Historia 7/2005, i Barcelona, AHCB, *Llibre Verd*, i ACA, *Còdexs de la Casa Reial* 6, i *Ripoll*, 38 (XXXIX-XLII); n'esmenta nombre d'altres de El Escorial, Z-1-4, Z-1-3, D-II-12 (XLIII-XLIV), de Barcelona, ACA, *Còdexs de la Casa Reial*, 10, *Generalitat*, 2, i *Ripoll*, 23 i 82 (XLV-XLVI), de Madrid, BN, ms. 12.691, de Roma, BAV, *Ottob. lat.* 3.058, Barcelona, Col·legi d'Advocats, R. 188, i Lleida, *Peria* ms. 1375 i *Catedral* ms. 3 (XLVII-XLVIII); cal afegir el text de Lleida 1155, ara dissoltadament només accessible a través d'allò que en publicà Ferran Valls i Taberner (LII). Tres compilacions han estat comparades en quadre sinòptic, amb el resultat de veure-hi un fons comú tant pel nombre de constitucions com per l'ordre de llur compilació (II). La conclusió general seria «la consagració de les constitucions de Pau i Treva com a lleis capdals del fonament jurídic del Principat de Catalunya» (L). La introducció es completa amb les llistes de fonts manuscrites (LVI-LVII), *impreses* (LVII-LX) i *bibliografia* (LXI-LXIX); i amb la de sigles emprades (LXX-LXXII).

Tal com ja sabem, el cos del volum és dedicat a l'edició, que, en un moment almenys, és qualificada de 'crítica' (XXXVIII/lín. 7 del final del text), de trenta constitucions de pau i treva (1-204), constitucions que l'autor ha completat amb altres tants extensos regests, amb indicació de les fonts, tant manuscrites com impreses, on la respectiva constitució es troba, i amb anotacions d'aparat (no d'aparell: L/lín. 7 del final del text) crític, i d'altres de complementàries de naturalesa diversa, algunes d'elles considerables.

No cal dir que els textos publicats en aquest volum són fonamentals per a la comprensió d'una llenca de la vida catalana posterior a la represa que seguí els fatídics anys 985 i Mil, acompanyada, segons l'autor, de «la irrupció del feudalisme... durant les primeres dècades del segle XI» (XXI; però, si hom llegeix la primera referència d'aquest volum, veurà que les manifestacions del feudalisme són anteriors al canvi de mil·lenni); llur lectura és apassionant, perquè demostra l'esforç seriós, qui sap si en algun cas, heroic, generosament esmerçat a defensar els indefensos i a bandejar la violència, que de fet corcà, com un paràsit, tot el sistema feudal. I a aquesta constatació se'n va afegint una altra: com en totes les iniciatives reeixides i, doncs, prestigioses, ben aviat hom sucà en la plàtera d'èxit i de prestigi; i així, el 1173 ens topem amb la presència del rei al costat de l'autoritat eclesiàstica com a poder alternatiu (68) i reforçant amb la qualificació de 'lese maiestatis' (72/XII/3) les penes per als transgressors de certes prescripcions de Pau i Treva. La situació de Catalunya després de Muret propicià que el poder papal, que ja s'havia fet present el 1068 (36-39), substituís tots els altres (132-141). El fet és que, per la raó que sigui, les

constitucions de Pau i Treva esdevingueren i segueixen essent element indispensable per a la història jurídica de la Nació Catalana per llur integració dins els *Usatges*, per a la seva història institucional per llur presència en les corts i en llurs actes, i per a la història eclesiàstica, per llur implicació amb assemblees episcopals i concilis de la Província Eclesiàstica tant Narbonesa com Tarraconense.

Més encara, una observació terminològica obliga a preguntar-se fins a quin punt incideixen en la mateixa configuració de Catalunya com un poble unitari, atès que la terra on s'aplicaven s'estenia «per totam Cathaloniam, videlicet a Salsis usque ad Ilerdam» (109/I/3-4 [justament en relació a aquesta frase i a d'altres de semblants, repetides en les constitucions ací publicades, trobo a manca en la bibliografia l'article de Joaquim Miret i Sans, *Nota de geografia històrica*, dins «Institut d'Estudis Catalans. Anuari», I (1907), 189-194]); però no sols en la configuració de Catalunya en sentit geogràfic, ans en el de cos social unitari: què havia passat, en efecte, perquè de l'expressió «Pactum autem Domini, quod treguam appellat rustici», del 1033 (10/8), hom passés a «Pactum autem Domini, quod treguam appellat populi», el 1064 (15/XII/1), i no gaire després arribés a la formulació de «pacem predictam et pactum Domini prescriptum, quod treguam vocamus...»? (26/XXI/1-2) S'havia suprimit la separació entre els ,rustici' i els ,nosaltres', i existia un ,nosaltres', constituït «ab episcopis et abbatibus et comitibus necnon et vicecomitibus, et ceteris magnatibus terre, et reliquis christianis Deum timentibus» (22). S'havia ja arribat cap a mitjan segle XI a la superació entre, hispani' i francs, i havia nascut un ,nosaltres', el poble de Catalunya, que els englobava tots?

L'autor, doncs, d'aquest aplec pot estar satisfet de la feina que la preparació d'un cos textual tan important com aquest li ha representat; un cos textual que, si des del punt de vista de la materialitat, arriba embolcallat amb vestit de prestància editorial, la dita prestància no és pas, per llur netedat, la qualitat que més resplendeix en els textos, tant català com llatí; no es tracta d'acusar ningú, perquè en una edició d'organisme oficial hi deuen intervenir moltes mans, però el fet objectiu és que el lector s'entrebanca massa en ambdós textos. I justament perquè és tan important el conjunt de les nostres constitucions de Pau i Treva i hom pot esperar que no trigarà molt a ésser reeditat, caldria des d'ara preparar-ne aquella redacció i reedició definitives, que, dins les possibilitats humanes, fos lliure dels dits entrebancs. Possiblement la immensa majoria són errors d'impressió o de correcció, comprensibles, encara que mai no justificables en la quantitat que es troba en aquestes pàgines. Però quan en el text de la introducció trobem almenys dues vegades la grafia ,hi' amb sentit de conjunció copulativa ,i', el defici augmenta (XLI/17: «tot hi que hi manquen»; L/21: «tot hi ésser»); o en llegir la confusió entre ,tan/tant', ,quan/quant' en les pàgines LII i LIII (LII/7: «tant destacada» «tan destacada»; LII/21: «en quan a la millora» «en quant a la millora»; LIII/14: «en quan al problema» «en quant al problema»; LIII/25: «En quan als noms de persona» «En quant als noms de persona»). Hom resta amb un interrogant de si durant el temps al qual corresponen les constitucions de Pau i Treva ací publicades la denominació ,Principat de Catalunya' (que no recordo haver trobada en els dits textos, i que no s'ha de confondre amb ,Catalunya') abasta de Salses a Lleida i a Tortosa, tal com podem llegir a XXVII/8-10 (cf. L/13 del final); el defici ja ve de la línia 5 de la mateixa pàgina XXVII, on hom llegeix, entre cometes: «car pertanyen al príncep el judici de les coses divines i humanes»; prescindint de la manca de concordança entre ,pertanyen' i el seu subjecte ,el judici', hom s'ha de fregar els ulls per si llegeix bé i preguntar-se si és veritat que la constitució de Pau i Treva del 1173 a la Font d'Aldara estableix realment una tesi de tanta transcendència, àdhuc teològica, com la transcrita; i resulta que la frase inicial de la dita constitució es limita a dir: «Divinarum et humanarum rerum tuitio...» (76), que és ben altra cosa: «Al príncep, més que a ningú més, pertoca la defensa (o protecció) de les coses divines i humanes...».

Ja ens trobem dins el text llatí, on constatem, almenys tres vegades un ,ad', que tot fa suposar que ha d'ésser ,ab' (27/34; 37/XI/8 i 148/XIX/2); el ,meo' de 41, línia 3 del final de pàgina, sembla que ha d'ésser ,in eo'; sembla totalment inexplicable l',[honoribus]' de 47/III/6, quan tot,

nota d'aparat crític inclosa, obliga a escriure ,honeribus', és a dir, ,càrregues', potser d'un bast, que d'això es tracta; a 95/VII/15 la frase «illud proxime dictum est» potser hauria de dir «sicut proxime dictum est»; i a 137/XV/9 i 138/XIX/7 hom pot llegir ,poterint', forma verbal que, si no m'erro, no pertany a cap verb llatí, car les veïnes de ,possum' fan ,poterunt' o ,potuerint'; a 176/III/4, ,fuerit' sembla que hauria d'ésser ,fecerit'. Com a mostra, ja n'hi ha prou; però cal repetir que una publicació oficial no es pot permetre ni aquestes ni la munió de les no esmentades, qui sap si faltes d'impremta. I esperem que una segona edició se'n vegi lliure.

Per tot allò que acabo de dir, de cap manera no resulta afectada la vàlua de l'actual compilació de les nostres Constitucions de Pau i Treva. L'autor n'ha d'ésser remerciat sincerament i animat a seguir treballant cada vegada més bé en aquest ,seu' camp.

Josep Perarnau

Gemma ESCRIBÀ I BONASTRE, Maria Pilar FRAGO I PÉREZ, *Documents dels jueus de Girona, 1124-1595* (Col·lecció Història de Girona, 12), Girona, Ajuntament 1992, 381 pp.

El volum present publica el treball premiat amb el premi-beca «Mossé ben Nahman / Bonastruc de Porta». Diem, d'entrada, per a informació del possible lector, que el títol no s'ha d'entendre en el sentit que els documents ací resumits són els «dels jueus de Girona», ans en el de documents conservats en dos arxius gironins (en el Diocesà, que ha fornit els més antics, i en el Municipal, que en posseeix des del segle XIV), referents a jueus de llocs i poblacions diversos (de tot el bisbat, els del Diocesà). L'exploració d'altres arxius, com el Catedralici i el de Protocols Notarials, cal suposar que ampliarà substancialment la documentació relativa a jueus gironins.

El treball realitzat es concreta en 1.216 registres, dels quals sis pertanyen al segle XII; 28 al segle XIII; 537 al segle XIV (253 fins al 1350 inclusiu; i 284 fins al 1401); 411 al segle XV; i 13 al XVI. Són acompanyats dels corresponents índexs de noms de persona i de lloc.

A fi d'avaluar l'obra desglossarem tres nivells del treball: el de lectura dels documents, el de la regestació i el de la confecció de taules.

* * *

En la lectura de documents, un notable nombre de noms de persona i de lloc ha estat indègudament transformat. Ordenats alfabèticament són aquests: la família Avinaí és sempre anomenada ,Aninay' (núms. 29 i 768); Berenguer de Banyoles és convertit en Balnèol (núm. 1); Ramon de Begur passa a dir-se Beguer (núm. 155); Vidal Bonafé, en llatí ,Bonefidei', es diria ,Bonfidel' (núm. 142); Guillem Cebrià esdevé ,Cervià' (núm. 200); Mossè s'Escola és transcrit ,Sescala' (núm. 176); Gispert Fulcarà, vicari general, passa a dir-se Jaspert Folrà (núms. 73 i 74); Galceran de Montcorb, vicari general, pren reiteradament el nom de Galceran de Montagut (núms. 176, 212, 213); Ramon de Totzó, governador reial de Girona, troba canviat el seu cognom en ,Cotzó' (núms. 239, 242).

Noms de lloc: l'horta l'Algivira, pròxima a Girona, esdevé el poble d'Aiguaviva (núm. 1); Fonteta, localitat veïna de la Bisbal, és reduïda a «la fontaneta dins del terme de la Bisbal» (núm. 232); Garrigoles, avui municipi, és interpretat ,Currígol' (núm. 156); Pere Bassa, clergue de Madremanya, és transformat en ,Pere Massa de Maregran' (núm. 140) i li és assignat el veïnatge de Monells; el Mercadal de Girona rep el nom nou de Mercadell, tot i que hom sap que s'hi troba l'església de Santa Susanna del Mercadal, actualment parròquia (núms. 322, 325); Molló sovint es diu ,Motlló' (núm. 226); Queixàs, del municipi de Cabanelles, té la forma ,Caxans' en el cognom de Ramon Tortosa de Queixàs (núm. 165); Sant Mori seria Sant Maurici (núm. 56); Sords, agregat

de Cornellà de Terri, apareix com a ‚Sorts‘ tant en el text com en l'índex; i Taravaus, del municipi de Navata, es transforma en ‚Tavarons‘ (núm. 119).

* * *

En tema de regestació, recordem que és útil de precisar el caràcter propi de cada acte, d'acord amb la història del dret i de les institucions. Les vendes, préstecs i rebuts no ofereixen dificultat. Els actes episcopals, en canvi, en presenten, i per això ens hi detindrem.

Troblem sovint en el llibre l'expressió «El bisbe comunica...» al començament d'un regest; de vegades, aquest diu «comunica que requereixi», manera de dir més aviat poc fluida (núm. 233). L'acció amb la qual una autoritat, com ho és el bisbe, fa arribar una informació a un súbdit, jurídicament equival a ‚notificació‘, i aquesta crea oficialment un nou estat de coses. L'expressió llatina ‚noveritis‘ o la catalana ‚sapiats‘ tenen intenció jurídica; i així, quan hom escriu: «comunica que anul·li» (núm. 249), amb referència a una lletra del bisbe al batlle de la Bisbal, l'expressió vol dir, ras i curt: ‚ordena que anul·li‘.

De manera semblant, seria recomanable de servir-se del terme propi en al·ludir a les visites pastorals: «El visitador del bisbe inspecciona l'església de ... on N. i N. acusen» (núms. 420-421, etc.), podria guanyar en precisió dient: «En acte de visita pastoral a l'església de..., N. i N. acusen davant el comissionat del bisbe...». La presentació de querelles i d'acusacions en visita no es feia «en ocasió d'una inspecció», ans constituïa l'objectiu tant d'aquesta com dels qüestionaris que durant el segle XIV hi eren utilitzats. Mant regest lesiona la sintaxi, com: «Els jurats de Girona reconeix...» (núm. 162), o els que empen el verb ‚definir‘, en els quals el complement directe és introduït per la preposició ‚de‘ i, en canvi, l'indirecte és convertit en directe (núm. 180); i és sorprenent de trobar entre les lletres episcopals un acte, el regest del qual comença: «Berenguera de Figuera requereix...» (núm. 201), car és elemental que les lletres episcopals sempre són del bisbe o d'un seu comissionat; confrontat el regest amb la corresponent còpia del registre, la sorpresa creix, car el seu resum és aquest: «El bisbe prega i requereix Pere de Santamaria, sotsveguer de Besalú, i Pere de Beuda, els quals a instància d'Issac Adret han empenyorat un bou i un ‚vitulum‘, que Pere de Figuera hauria venut al dit Issac, que el restitueixin...»; el regest ni esmenta el sotsveguer i, en canvi, diu que Pere de Figuera «havia deixat com a penyora un vedell»; de més a més, tradueix ‚vitulum‘ per ‚ovella‘, cosa que obliga a preguntar-se si s'ha inventat un nou diccionari llatí o si ens trobem davant una interpretació arbitrària, la mateixa que pot haver-hi sota el detall de presentar com a ‚licenciat en dret‘ el ‚savi en dret‘ del núm. 244.

Hom pot estranyar-se, i amb raó, en llegir «N. de Maregran [de Madremanya!] i N. de Monells prometen a N. que no van proferir injúries» (núm. 140), ja que prometre es refereix a quelcom de futur; en realitat, el document resumit diu: «prometen que no causaran danys ni injuriaran [= ni cometran injustícies]».

El núm. 232 s'ocupa d'una marca imposada i diu que «el bisbe ordena que els objectes confiscats siguin restituïts»; el text del registre, però, no parla de restituir, ans de «sobreseure l'enantament», cosa ben diversa, no reflectida en el regest; òbviament, tampoc no parla de ‚béns de Peratallada‘, que serien comunals, ans de ‚béns de persones de Peratallada‘. La lletra corresponent al núm. 234 diu textualment: «...us manam que, si-l dit Bernat pot mostrar [...], que vós no enantets»; en el regest, l'enantament ha estat substituït per una restitució.

Un darrer cas, aquest de simplificació notable: el núm. 374 fa dir al document que «els jurats de Banyoles i Guillem de Vilar, procurador de l'Almoïna d'aquest lloc, varen lliurar a Jucef de Blanes, jueu, 40 lliures, part d'aquells 3.000 sous que li contractaren en préstec»; redactat en català corrent, el text diria que «retornaren al jueu part dels 3.000 sous que n'havien rebut en préstec»; però el document diu «que, per ordre dels jurats, Guillem de Vilar, procurador de l'Almoïna, lliurà a Jucef de Blanes 40 lliures, part de la quantitat que

els mateixos jurats devien al dit jueu»: cosa ben diversa, car l'Almoina no havia rebut un préstec, ans el feia als jurats

* * *

La problemàtica de noms i de cognoms jueus i cristians és ben diversa, car els cristians presenten preguntes específiques. Així, per exemple, Arnaua, no hauria d'ésser Arnalda o Arnalla? Gerald sonaria millor escrit Guerau, d'on prové l'actual cognom Grau. Ramona no és usual; en català ha estat constant de dir ,Raimunda', que dóna el diminutiu ,Mundeta'.

Recordem també que els articles i les preposicions que de vegades precedeixen els cognoms no formen part d'aquests, segons que assenyalen les ,Normes d'utilització', que prometen de desaglutinar-los (305); però contra aquesta norma, hom troba ,Sescala' (núm. 176) o ,Satrilla' (aquest com a cognom originari de la família de Trilla), ,Descamps' i ,Descastell' i encara ,Dortal' (aquest per a un membre de la família Hortal, de Llers). Més incert seria si cal desaglutinar ,Dexesa', probable ,de Xesa'; certament, no hauria calgut fer-ho en el cas ,Dorca', convertit en ,Orca, d'' (núm. 357 i índex).

Flaqueja, en tractar-se de jueus, el principi de normalitzar les grafies onomàstiques (20 i 305); altrament no ens explicariem la presència d',y' grega en ,Efram', ,Subayó', ,Aninay', ,Rabaya' ni la de la ,h' final en ,Issach', ,Astruch', amb el detall que en la taula onomàstica trobem llarga rècula d',Astruch' jueus, seguint la corresponent llista d',Astruch' cristians, després dels quals tornen a comparèixer d'altres ,Astruch' jueus.

* * *

Salvades aquestes esmenes i unes poques més, hem d'augurar-nos que avenci el coneixement de les ciències històriques auxiliars, i així s'evitin els defectes de publicacions com la que els ocupa; també que continuï la publicació de repertoris documentals.

Josep M. Marquès i Planagumà

Cebrià BARAUT, *Els documents, dels anys 1191-1200, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, dins «Urgellia», XI (1992-1993), 7-169.

En tots els sentits, aquest lliurament corona l'anterior, ja conegut dels nostres lectors (cf. ATCA, XIII (1994), 422-426), perquè és dedicat a la darrera dècada del segle XII que n'havia resultat exclosa, i, doncs, la ja llarga, i estaríem per dir gloriosa, rècula dels que el precediren, i indicats en la pàgina 423 de les acabades d'esmentar. Però, com que a mesura que passaven els anys es multiplicava l'elaboració de documents i, per tant, són més nombrosos els que s'han conservat, ha calgut dedicar un lliurament als setanta-quatre datats en la darrera dècada esmentada.

Igual com les publicacions precedents d'aquesta sèrie, aquesta consta d'introducció (7-14), regest i transcripció dels textos (que són els corresponents als núms. 1849 al 1906 de la col·lecció 15-71). S'hi han d'afegir els setanta-quatre repescats dels segles X-XII, aplegats en l'apèndix (72-125); i tres taules, obra de Benigne Marquès: l'onomàstica general (126-141), la d'escrivans (141) i la toponomàstica (142-169).

L'autor resumeix el contingut dels documents amb aquestes paraules: «Predominen les donacions (29), seguides dels juraments de fidelitat (12), les convinenes (9), els empenyoraments (5), els judicis (3), i les vendes (3)» (7). Però la lectura dels textos demostra que s'ho val de no donar-se per satisfet amb una idea general, car, com sempre, el contacte directe, ni que només

sigui possible a través de la lletra ja morta, permet de copsar la vida d'aquella darrerria del segle XII.

La impressió que predomina en l'ànima del recensor després de la lectura d'aquells cinquanta-vuit documents del darrer decenni del segle XII, és la d'haver assistit a una demostració d'allò que era en realitat el sistema feudal i de com eren lligats uns amb altres, formant com una gran bastida, els diversos plans d'aquella societat: d'ací els repetits juraments de fidelitat (en els quals el text ja ha esdevingut formulari: 53-54/1886-1888), i les repetides concessions de béns, com podia ésser un honor a cultivar, o de drets, com una batllia a imposar. D'ací també els constants abusos d'impunitat factica, sobretot en els graus inferiors d'aquella bastida, els que es trobaven en contacte amb la gent indefensa; en deriven els repetits actes de concòrdia i d'avinença entre els poderosos, als quals de retruc afectaven les dites violències, avinences, el primer capítol de les quals era la repetició de les *'querimoniae'*. Qui vulgui prescindir de manuals i tocar de primera mà allò que realment era el feudalisme trobarà en aquesta seixantena de documents dels darrers anys del segle XII una excel·lent i no manipulada font d'informació.

També hi trobarà d'altres detalls: un d'ells, per la seva transcendència social del segle XII al XX, la indivisibilitat de l'honor, imposada per voler de l'atorgant, i lligada a la vigència de l'hereu' (p. 21/núm. 1857/lín. 13; 48/1880/3; cf. 30/1865; i p. 41/lín. 26-30; el penúltim dels documents esmentats té un interès especial, car ja formula una solució per als fadrísters, com també la vigència temporal de llurs drets sobre la casa paterna). Un altre: havia començat la recerca de subterfugis que alliberessin la gent senzilla de les imposicions del sistema, com era el fet de deshabitar un poble, seguint, però, cultivant-ne les terres des de pobles veïns, il·lusionant-se que el detall de no ésser-hi *'afocats'* els enfranchiria de tributs (46/1878). I encara un altre, certament no exclusiu d'aquell model de societat: la por davant la devaluació de la moneda (37/1871; 56/1890/5-9). Dissortadament, també és documentat qualche cas d'extrema pobresa (70/1905).

D'acord amb la naturalesa d'aquestes pàgines, hom ha procurat sempre de subratllar aquells elements culturals, dels quals els antics documents donen testimoniatge. Ací cridaríem l'atenció sobre el fet que també la seu de la Seu d'Urgell tenia un altar de plata (pensem en Girona i en el cremat a València a mitjan segle XV), que sofrí expoli, però que hom intentà de reconstruir (49-50/1882-1883). Ja més prop dels textos, trobem dos *'magistri'* formant part del capítol de la Seu: mestre Pere de Malbosc, ardiaca, entre els signants de la pàgina 23 (cf. també 27/1861; 44, línia 7 del final; 55/1889; 65/1899/final de pàgina); i mestre B[ernat?] (55/1889). Però cal, sobretot, assenyalar l'acord capitular de Pasqua del 1193 d'ajudar el canonge-estudiant *'dum in scolis morabitur'* (27/1861).

No cal pas dir al lector que el crític sent una particular satisfacció davant aquestes pàgines; per això mateix cal assenyalar aquelles lectures que li ha creat interrogants: «tam presentes < tam presentibus», a 23/22; «eius < eis», a 40, 4 del final; «zizania zizaniam», a 39/1873/l. 6 final (en canvi a 43/1876/l. 5 del text, en context idèntic, la grafia és correcta: *'zizaniam'*); «scripturam < scripturam», a 42/8; «Sinant prefati homines se expiarenti < Sin aut(em)... expiarent», a 47/1879/8; i un cas de puntuació, que implica qüestions de més abast: «...episcopi vestri dilecti filii nostri, nobilis viri comitis urgellensis < episcopi vestri, dilecti filii nostri nobilis viri comitis urgellensis...», a 39/1873/2-3: en una butlla, en efecte, un bisbe no és mai qualificat de *'dilectus filius'*, ans només de *'frater'*; i la prova és en la mateixa butlla, que qualifica de *'venerabilibus fratribus nostris'* tant el metropolità de Tarragona com el bisbe de Lleida.

* * *

Ja ha estat dit que una segona part d'aquest estudi repesca documentació dels segles XI i XII que, per raons diverses, entre d'altres la d'ésser indatats, s'havien esmunyit de la primera compilació. Amb les mateixes característiques editorials que ja coneixem, trobem ací setanta-quatre nous instruments sobretot de temàtica feudal diversa (72); sis d'ells, havent estat objecte

d'edicions recents, són només assenyalats (121/63-122/68); els altres, publicats in extenso. Indiquem, encara, sempre dins la temàtica feudal, l'abundància de memorials i capbreus, de gran riquesa de dades concretes (104/42-118/57 i 132/71-125/74).

Siguï'n's, però, permès de subratllar-ne algun, com el de 75/3, on el bisbe d'Urgell fa homenatge al comte de Cerdanya per la part del bisbat situada sots aquell poder comtal; o la carta del metropolità de Tarragona als clergues i poble d'Urgell convidant-los a contribuir a la reconstrucció de l'església de Tarragona i a inscriure's en la seva confraria (94-95/26); i la part inicial del testament de Guillem de Berguedà, on dóna als templers el seu castell de Puig-reig i Fonollet (123/70).

La darrera notícia és de gran abast cultural, però no és l'única: trobem un ,Guillelmus scriptor' (74/2/línia 10 del final), que potser és el ,Guillelmus gram[m]aticus', que signa el darrer en la pàgina 101, i el ,Guillelmus magister' que també signa en la darrera línia de 88/19. Allí mateix signava un ,W. caput scole'; potser es refereix a ell l'anotació de 105/42/5-6: «Bacalars de Vilag tolgren lo mul ad Caput Scole». Segons 78/6/3-4 seguia vigent el «*Liber Iudicum* de ultimis voluntatibus». I qui sap si darrera la queixa de 87/18/8: «miramur... qualiter tam dure nobis scripsistis...» hi ha una de les primeres lletres de deseiiximent o de batalla, tal com confirma la presència acf d',acchundamentum'.

* * *

Ambdues parts tenen en comú les taules finals: onomàstica general (126-141), onomàstica d'escrivans (141), i toponímica (142-160).

Ja hem dit que amb aquest centenar i mig de pàgines el P. Cebrià Baraut ha posat punt final a la seva publicació dels documents de la Catedral de la Seu d'Urgell datats fins a l'any 1200. La constància i atenció amb què hem seguida la dita edició en aquestes pàgines demostra la importància que des del primer moment li hem atribuïda i que, sens cap ombra de dubte, li ha d'ésser reconeguda.

Ara, en posar punt final, i mirant el conjunt de l'obra publicada, no podem fer altra cosa que repetir un GRANS GRÀCIES! a tots els qui han feta possible aquesta obra magna i digna de la tenacitat i laboriositat benedictina.

Josep Perarnau

Robert I. BURNS, *Foundations of Crusader Valencia. Revolt and Recovery. 1257-1263 (Diplomatarium of the Registered Charters of its Conqueror Jaume I, 1257-1276. II. Documents 1-500)*, Princeton (New Jersey), Princeton University Press 1991, XVI i 440 pp.

Robert I. BURNS, *Els fonaments del Regne Croat de València. Rebel·lió i recuperació, 1257-1263. Diplomatarí del regne croat de València. Els documents registrats del seu conqueridor, Jaume I, 1257-1276. II: Documents 1-500* (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 37), València, Tres i Quatre 1995, 559 pp.

Fa alguns anys, aquestes pàgines es feien ressò de la publicació del volum introductorí al *Diplomatari valencià de Jaume I* (cf. ATCA, XI (1992), 455-457). Ara és arribada l'hora de presentar als nostres lectors, tant en l'edició original com en la catalana (les pàgines citades en aquesta recensió es refereixen a l'edició anglesa), el primer lliurament amb cinc-cents documents de la cancelleria de Jaume I, el Conqueridor, procedents de Barcelona, ACA, *Canc., reg.*, relatiu a València, datats entre l'any 1255 i el 1263.

Perquè la primera cosa que cal dir és que, certament, la majoria dels cinc centenars de documents informen directament d'afers valencians, sobretot de problemes derivats dels reparti-

ments posteriors a la conquesta, de les repercussions econòmiques de les accions bèl·liques contra el revoltat al-Azraq amb nombre de concessions de drets reials econòmics, i de gran quantitat d'afers menuts de tot el Regne, però inclouen tot document a condició que mínimament estigui vinculat amb terres valencianes (i així, un dels darrers el núm. 490, és una sentència reial del 1263, dictaminant *secundum Usaticos* en una discussió entre dos nobles catalans, un Anglesola i un Portella, inclosa ací perquè l'agreujat ho fou mentre, amb permís del rei, tornava a casa des del setge de Morella i fou assaltat per l'altre: 431).

Entre la documentació directament relacionada amb terres valencianes no tota és del tipus de la ja esmentada, car hi trobem, per exemple, notícia de la intervenció de Nunó Sanç en la conquesta de València, més cortegut per la seva col·laboració en la de Mallorca (57, núm. 65); o de la intimació al comte d'Urgell de sumar-se a la campanya contra al-Azraq (70, núm. 79; 75, núm. 85); o del préstec de 48.000 sous reials de València, amb vistes a una croada, *in partibus ultramarinis* (núm. 360); o del precepte reial establint que un prohoms de cada parròquia de València s'encarregués de carreres, sèquies, albellons (72-73, núm. 82), o d'un altre sobre fur d'apel·lacions (73-74, núm. 83); o la notícia d'un terratrèmol a Ontinyén el març del 1258 (78, núm. 89); o la de la vinculació del bisbat de Sogorb amb el d'Albarrassí en execució de decisió papal (136, núm. 158; document en aragonès); o la de l'alienació dels drets reials damunt alfondec i consolat de Tunis, comunicada a tots els catalans i als altres prohoms del rei en aquell país (163, núm. 193); o la de llistes d'imposicions a moreries i a poblacions cristianes del Regne de València (184 i 197, núms. 216 i 232); també hi ha noms d'escrivans: Joan d'Alcoi (núm. 119), Pere de Capellades, *scriptor noster* el 1259 (176 i 179, núms. 206 i 209), Bertran de Vilanova, notari del primogènit Alfons el 1258 (163, núm. 194); i d'algun metge: Joan de Tarassona, *ffsic* (núm. 148); no manca un *Petrus ioculator* (núm. 384). Hi ha les concessions reials d'escrivanes de Morella, de Xàtiva, d'Ontinyén i de Cullera (núms. 308; 330, 380; 458; i 462, respectivament). Assenyalem la referència a l'«*almaxeram papiri, quem dicit sarraceni [de Xàtiva] faciunt*» (núm. 333). També hi coneixem que Çahat Avinjafia, era alcaid dels sarraïns del Regne de València (144 i 186, núms. 167 i 220; a núms. 355 i 399, nomenaments d'alamí). El rei ja donava per a després del seu traspàs la capella reial portàtil a Sant Vicent de València (núm. 472: amb una certa descripció dels objectes preciosos). Hi ha resum de processos o de sentències judicials (núms. 311, 312, 313, 379, 385, 452, 471, 480, 482-483, 491); fins i tot hi ha una validació general de les dites sentències (núm. 473); un petit bloc de documents informen de la dissolució d'una societat (núms. 440-443); els núms. 391 i 393 precisen els drets judicials dels jueus. Recordem el certificat d'haver el rei jurat els *Furs i costums de València* el 1261 (núm. 359). Com a mostra de la varietat i riquesa de notícies proporcionades per aquests documents, això que acabem de dir ja sembla vàlid.

Potser no caldria afegir que la gran majoria d'aquesta documentació és de tipus econòmic i reflecteix els problemes que tant la fixació de drets sobre terres i cases, o sobre d'altres béns importants (l'aigua, per exemple: núms. 313, 480), com la designació d'encarregats de repoblacions (287: Riola; 299-301: Cullera; 336: Benicolet; 354: Polop, Altea, Xaló) o els nous establiments de terres o de serveis públics (p. e., molins, núm. 302: la llista d'establiments seria llarguíssima; o la caldera del tint de València [núm. 293]), presentaven en un regne que era replantejat de bell nou; per això hi havia el càrrec de *soguejador del Regne de València* (núm. 326). Les poblacions s'anaven configurant; i així trobem la determinació del lloc del mercat de València (núm. 382), o el permís de fer un camí de Castelló al mar (núm. 283). També s'hi reflecteix el mal endèmic de la penúria econòmica reial, a la qual hom intentava de posar pedaçes de tota mena: concessions de drets de senyoriu (p. e., núms. 274-276 i una llarga rècula), assignacions (p. e., 277, etc.) o alienacions (p. e., núm. 294) de drets reials; també hi ha una llarga llista de liquidacions de comptes, normalment desfavorables a la caixa del rei (núms. 285, 286, 291, 296, etc., etc.); hom havia trobada una fórmula de comptar el repartiment dels tributs reials (núm. 321, 327) o de les quantitats d'una quèstia (núms. 407-408). No cal dir com n'era

d'important l'elecció de l'oficial fabricant de moneda (núm. 480).

Cada un dels cinc-cents documents, ultra la indicació arxivística, és precedit d'un ampli i objectiu regest en anglès o en traducció catalana, i seguit de les notes crítiques o explicatives que la còpia en el registre o la clarificació del tema requereixen. Ultra l'abundància del nou aplec documental, que el fa insubstituïble per al coneixement dels primers decennis de la València reconquerida, és particularment gratificant la lectura dels textos, perquè els ulls no hi troben entrebancs, dissortadament tan freqüents en preteses transcripcions de textos o de documents llatins. En aquest cas, per la seva netedat, la lectura proporciona una autèntica satisfacció. En canvi, és possible que no totes les anotacions complementàries siguin encertades. Quan, per exemple, a la pàgina 24 i en referència al document també 24, hom llegeix en la nota d. que el castell de Ponts es troba en la confluència entre el Segre i el Llobregat, es veu obligat a reconèixer que 'aliquando dormitat Homerus', car els dos rius esmentats mai no conflueixen.

És acostumat de dir que els petits defectes com l'acabat d'assenyalar no entelen en res la gran vàlua d'un llibre, i en aquest cas és la pura veritat. L'abundància de documentació, la completeness dels regests i la netedat de les transcripcions llatines, que constitueixen els grans valors d'aquest volum, no resulten afectats per aquelles, d'altra banda comptadíssimes, relliscades. No cal dir que, si és possible, també les minúcies esmentades haurien d'ésser absents del o dels volums que completaran aquesta obra; però, per damunt de tot, cal agrair al professor Burns la feinada que li ha costat la preparació d'aquest *Diplomatarium* i felicitar-lo pel primer volum de documents.

Per molts anys, doncs, prof. Burns, pugueu fer semblants obres.

Josep Perarnau

JAUME I, *Llibre dels fets*. Introducció, transcripció i actualització a cura d'Antoni FERRANDO I FRANCÈS i Vicent Josep ESCARTÍ. Índex toponomàstic a cura de José Manuel CARRILLO i Jordi Xavier ESCARTÍ (Textos clàssics, 1), Catarroja i Barcelona, Editorial Afers 1995, 336 pp.

Amb aquest volum s'inicia una nova col·lecció de «Textos clàssics», tal com figura en la portadella del llibre, i amb el núm. 1, i com és lògic, a més, escaudament en un breu text presentador de l'obra a la contracoberta: «L'edició d'aquest emblemàtic llibre de Jaume I ens ha semblat la manera més idònia d'encetar una col·lecció de textos clàssics». Cap altra indicació enlloc més sobre l'abast i el pla d'aquesta nova col·lecció.

En la introducció de divuit pàgines, els professors Ferrando i Escartí presenten una documentada síntesi de l'emmarcament històric i textual del *Llibre dels fets*, amb referències bibliogràfiques a les notes a peu de pàgina dels principals estudis realitzats fins ara sobre la crònica de Jaume I.

El primer apartat, *El regne de València i la tradició historiogràfica medieval*, situa el *Llibre dels fets* dins la important tradició historiogràfica medieval, que disposa de tres altres importants cròniques, a més del *Llibre dels fets*: les de Desclot, Muntaner i Pere III. Els autors tenen prou cura a subratllar que tots aquests quatre textos es troben particularment relacionats amb les terres valencianes.

Després d'aquestes grans cròniques, segons els autors, la historiografia de la Corona catalano-aragonesa entra en un període de crisi, no salvada per alguns textos més importants, i el seu esperit ve a encarnar-se en les grans novel·les del segle XV, *Curial i Güelfa*, *l'Espill* de Jaume Roig i el *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell.

En el segon apartat, *Estructura i composició del 'Llibre dels fets'*, la crònica és presentada com una historiografia reial. Tenint en compte naturalment les opinions dels estudiosos anteriors, els autors accepten plenament la tesi del professor Josep M. Pujol, que el text del *Llibre dels fets* de Jaume I no és en realitat una crònica, sinó una sèrie de seqüències narratives independents, que correspondrien a altres tantes sessions de relat o de tertúlia, en el curs de les quals el rei contava als seus

intims episodis exemplars i dignes de recordació de la seva biografia. I això, a part de la possible col·laboració material d'algun ajudant del rei en la redacció definitiva del text. Els autors remarquen també, segons J. M. Pujol, Stefano Asperti, i d'altres tractadistes, que ja no és possible d'aplicar al *Llibre dels fets* l'antiga hipòtesi de les prosificacions d'anteriors textos èpics, que sostenien sobretot Manuel de Montoliu, Lluís Nicolau d'Olwer i Ferran Soldevila. En l'estil del *Llibre dels fets* cal remarcar, sobretot, l',oralitat' del text. Semblantment, cal abandonar la teoria de la suposada dependència del text català del *Llibre* de la seva versió llatina feta per fra Pere Marsili el 1313.

Per raons històriques i lingüístiques, alguns estudiosos havien posat en dubte la paternitat de Jaume I respecte al text del *Llibre dels fets*, com exposen àmpliament els professors Ferrando i Escartí en els apartats sobre *L'autoria del rei* i *La tradició manuscrita del 'Llibre dels fets'*. En contrapartida, i per provar tot el contrari, els autors subratllen alguns trets lingüístics particularment nord-occidentals i fins de procedència aragonesa que presenta el text de la crònica, sobretot en els manuscrits que podrien ésser considerats més aviat d'origen occidental i, d'altra banda, com remarquen, d'un interès tot especial per als valencians.

Per la meua part, però, haig de manifestar que no crec acceptables, sense cap reserva, els arguments expressats pels autors per defensar les seves opinions sobre el valor provatiu de l'occidentalitat d'alguns manuscrits i de certs possibles trets lingüístics occidentals.

Els autors, amb una comprensible i lloable intenció de treballar 'pro domo sua', manifesten una rotunda preferència pels manuscrits del grup més nombrós, els C, D, E, N, enfront del més antic manuscrit H, el de Poblet, pel fet de considerar-los de procedència occidental i clarament valenciana alguns d'ells, concretament els manuscrits D i E. Els trets de parla occidental i fins extremooccidental (que ja remarca Joan Coromines) són justificats per Ferrando i Escartí pel fet històric que Jaume I passà alguns anys de la seva infantesa en les terres aragoneses i frontereres de Montsó. Això fora una prova de l'autoria reial del text de la crònica, ja que el monarca va passar prop de tres anys a Montsó, i se li degueren encomanar característiques de la parla aragonesa i de transició al català occidental. Si els manuscrits C, D, E, N, revelen trets occidentals i extremooccidentals, més adients al possible tipus de parla del rei, aquests mss., conseqüentment, serien més fiables que el manuscrit H, malgrat que aquest sigui el més antic.

Els autors addueixen com a mostra dels aragonesismes i de les paraules més aviat occidentals dels manuscrits C, D, E, N, vint-i-nou mots. Però de tots aquests, només cinc apareixen en aquest grup de manuscrits, en contraposició a formes diferents del ms. H. Totes les altres formes surten també en el ms. H.

Els professors Ferrando i Escartí, a més, per relativitzar el valor del ms. H. o el dels altres, al·leguen que el ms. H presenta una incoherència entre les seves preferències orientals i el 'fort matís occidental' que revela l'ús sistemàtic de certes formes. Però aquest ús sistemàtic és extraordinàriament minso, com es pot comprovar veient la freqüència d'aparició de totes les formes en el vocabulari integral de la meua edició crítica [cf. ATCA, XI (1992), 458-461].

Per això, no crec que les mostres lèxiques adduïdes de caràcter més occidental, que també es donen en el ms. H, facin més fiables i pròxims al rei els altres manuscrits. A quin escrivà parlava el rei, quan explicava els seus fets? De quina comarca era? I, en tot cas, podem assegurar que el rei, ja gran, quan contava la seva vida, conservava ben arrelats encara els trets lingüístics occidentals, que se li pogueren encomanar amb uns tres anys de viure a Montsó, dels 6 als 9 anys d'edat? Alguns trets occidentals, exclusius de la família més nombrosa de manuscrits, ni que siguin només cinc (i els que s'hi puguin afegir després de l'estudi comparatiu més complet de les variants textuals), en poden fer acceptar sense reticències una procedència occidental i de gran interès lingüístic, però no els poden fer necessàriament més fiables ni més pròxims al rei. Tota aquesta qüestió ja fou tractada en l'estudi que acompanyava la meua edició crítica de la crònica [vegeu la referència del final del paràgraf anterior].

No es pot deixar de subratllar que les observacions de Coromines sobre el caràcter marcada-

ment occidental del vocabulari de la crònica de Jaume I, són fetes sense precisar a quin manuscrit o manuscrits es refereixen. Si es referia al manuscrit H, d'altra banda el que ell segurament podia conèixer millor a través de l'edició d'Aguiló, els trets occidentals hi són mínims i sovint justificats per donar-se en personatges occidentals i aragonesos. La poca precisió, en què sovint incorre el prof. Coromines en els testimoniatges textuais, relativitzen algunes de les seves afirmacions de caràcter lingüístic. Poder evitar riscos semblants és un dels bons avantatges que proporciona el fet de poder disposar d'una edició crítica d'un text. Per això, en la caracterització lèxica de la crònica, cal distingir bé entre els diversos manuscrits, precisió que no fa Coromines, però que fan —cal reconèixer-ho— els professors Ferrando i Escartí.

No podem desestimar la probable diversitat dialectal de procedència dels manuscrits, malgrat que de tots no en posseïm encara certesa explícita absoluta. Algunes variants poden fer-nos inclinar a pensar en la procedència oriental del ms. H i en l'occidental dels altres. Però de moment, i esperant de poder tenir un estudi comparatiu més exhaustiu, moltes variants tingudes per més occidentals coexisteixen en molts textos medievals de tota procedència. Crec que l'autoria del rei no prové màximament d'una anàlisi textual i lingüística del *Llibre dels fets*, sinó sobretot d'altres raons històriques i literàries, tal com ja havien remarcat d'altres estudiosos i ha confirmat la tesi d'En Josep M. Pujol.

Els autors de l'edició que comentem tracten en un cinquè apartat sobre *El 'Llibre dels fets' i els valencians. Les edicions de la crònica jaumina*. També ací subratllen totes les repercussions valencianes de la crònica i la represa de l'interès pel text de Jaume I que es produeix els darrers anys a València, un exponent del qual és aquesta nova edició, actualitzada lingüísticament, amb la justa intenció de fer-la més assequible al lector actual.

Crec que els professors Ferrando i Escartí es podran veure satisfets d'aconseguir la fita que es proposaven: la de fer conèixer seriosament el *Llibre dels fets* de Jaume I, en el seu emmarcament històric i en el seu text, a tots els lectors cultes, interessats per la nostra història, les nostres lletres i la nostra llengua.

Jordi Bruguera

Ignasi J. BAIGES, Mariona FAGES, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XIV, I (III)*, Andorra, M. I. Govern d'Andorra 1993, 310 pp.

En la seva materialitat, aquest volum presenta les parts següents: unes pàgines d'introduccions diverses (7-15), el cos del volum constituït per l'edició de cent divuit documents (17-264) i les taules finals (267-294), completades amb catorze reproduccions fotogràfiques d'altres tantes pàgines originals (295-309).

Aquest volum porta simultàniament el número I i el III. Aquest, perquè arriba després de publicats en anys anteriors dos volums de *Cartulari de la Vall d'Andorra*, amb documents datats abans o durant el segle XIII, el primer dedicat als considerats cabdals i el segon a documentació privada. Ara, hom preveu d'aplegar per a cada un dels segles posteriors el corresponent llibre, el primer dels quals és el que ens ocupa, «un conjunt de documents que havia de ser suficientment representatiu de la història d'Andorra» (11).

Els cent divuit de l'actual conjunt procedeixen de diversos arxius d'organismes oficials com l'ACA, els de comuns d'Andorra, i els de l'Església d'Urgell, i de privats. Els numèricament més ben representats són els del Comú d'Andorra i el de Set Claus. Hi trobem constatacions notaries de tota mena: donacions entre vius i reconeixements de deutes, sense que hi manqui qualche cas llèpol, com aquella petició del 1372, en què un marit requeria que el batlle fes examinar i dictaminar mèdicament si la seva esposa era leprosa (175-176), i declaracions diverses de les autoritats, entre les quals es troba la que determina els emoluments del notaris, tema, el *De salariis*

notariorum, ben repetit en la documentació catalana del segle XIV (115-140, núms. 4-48). Però són ben representats els documents relatius a situacions específiques d'Andorra, com són els arbitratges entorn els termenals de les zones corresponents a cada nucli de població i als respectius drets de pasturatge, o a apropiacions de bestiar gros o menut. No són pas les menys importants les dades que permeten un recompte demogràfic, com són les llistes dels caps de casa, per exemple de la parròquia d'Andorra (66-68), o de la Massana (78-79), per limitar-nos a només alguna mostra. Com a prova de tensió entre pagesos d'Aóls i ramaders d'Andorra, podria servir el doc. 29, en què els darrers s'oposen a l'arrancada de bosc o d'erm a fi de convertir-lo en camp de sembradura (73).

Entre aquests documents és natural que no hi manquin i que atreguin particularment l'atenció els relatius a la sobirania damunt les Valls d'Andorra, que trobem reafirmada en lletra de Pere el Cerimoniós, del 1345: «salvo iure... iurisdictionis, quam in dicta valle et in omnibus partibus Cathalonie habere dignoscimur» (96/37), sobirania que Jaume de Cella, d'Ordino, semblava desconèixer el 1347, en declarar que «rex Francie... et rex Aragonum nullum ius habent in dicta terra ac valle de Andorra» (107), però que era oficialment reafirmada pel mateix Pere el Cerimoniós el 1363, en nomenar veguer «Ceritanie et Baridani et vallis de Andorra» (150/56), i oficialment reconeguda el 1398 per dos síndics que actuaven «nominibus suis et nomine aliorum hominum dicte vallis» (260/117), en demanar nova còpia d'una declaració oficial del 1369, segons la qual els homes de la Vall d'Andorra declaraven «esse et fuisse perpetuo de regalia domini nostri regis Aragonum prefati et infra ipsius regni limites et Principatum Cathalonie sistentes» (172). Sí, doncs, oficialment els andorrans es declaraven pertanyents al Principat de Catalunya, no deu ésser estrany que els Diputats de la Generalitat de Catalunya en traguessin les conseqüències lògiques (doc. 106 del 6 desembre 1392; 240-242).

La mostra que ara mateix ens ocupava és suficient a sospesar la gran importància d'alguns almenys dels documents aplegats en aquestes pàgines, una importància que salta per damunt l'interès purament anecdòtic de certs esdeveniments i entra de ple en la configuració de les arrels de la personalitat institucional i internacional d'Andorra.

Això vol dir que si tota transcripció de documents ha d'ésser presentable per la seva fidelitat textual, molt més quan es tracta de peces que incideixen en la mateixa constitució històrica d'un país. Però, dissortadament, aquests pressupòsits no s'han realitzat en aquest volum, car les lectures que produeixen perplexitat en el lector són massa nombroses. Heus-ne ací la prova, limitada a les set primeres pàgines (19-25: i encara amb cap pretensió d'ésser exhaustiva): pàgina 19, línia 3 (en endavant: 19/3 o nombres corresponents): ,Guillermo' < Guillelmo; 19/5: ,Urgellense' < Urgellensi; 19/5: ,appositis' < appositas; 21/16: ,annuali' < animal; 21/22: ,curribilis' < curribilis; 21/23: ,se' < si (com en la pàgina 230, on el text és repetit); 22/5: ,tenenant' < teneant; 22/10: ,metus' < metum; ,ratam et firmam' < rata et firma (com en la pàgina 231, on el mateix document és repetit); 22/21: ,supraponito' < supraposito; 23/5: ,covenient' < covinent (com en la pàgina 233, on trobem el mateix document); 24/9: ,contraversiam' < controversiam; 24/12: ,primi' < prima; 24/4 del final de pàgina: ,controversia' < controversiam; 24/línia final: ,tale' < talis; 25/8 ,aut' < aüt.

En les indicacions precedents han sortit un parell o tres de vegades referències dobles a diferents pàgines del llibre. És que una de les característiques i, qui sap, si un dels problemes d'aquest recull són les repeticions. Recordaré només que els anglesos acostumen a desqualificar de forma absoluta l'obra, en la qual en detecten. El crític signant d'aquesta recensió no és anglès i, doncs, no desqualificarà res, però no pot deixar de preguntar-se, per exemple, quin sentit té, no ja la repetició, ans encara la ,triplicació' d'un mateix document relatiu als emoluments dels notaris (*De salariis notariorum*), com la que trobem en les pàgines 115-138, on podem llegir tres vegades l'instrument datat a Canillo el 13 de juny del 1356? Però aquest de les repeticions no presenta sols la dificultat esmentada: hi ha, de mes a més, la manca d'una norma unitària en la solució del problema: així, per exemple, ben al començament, tenim el document núm. 4, del

primer d'octubre del 1314 (23), conegut no pas en l'original o en cap còpia contemporània, ans en una del 24 de novembre del 1391 (229-235), on tornem a llegir (233-234) el text que ens és conegut per la pàg. 23. Però no sempre que un document només és conegut per la seva inclusió en un de posterior, és repetit en els dos llocs corresponents, com hom pot veure comparant el doc. núm. 3 (21-22), aquesta vegada no repetit, ans només referenciat, dins el núm. 19, dins el qual s'ha conservat (49); hom pot trobar aquesta mateixa solució entre els documents 96 (219-220) i 97 (220-221).

No ha deixat de causar estranyesa el fet que el document núm. 12, del 12 d'agost del 1326, sigui atorgat per un personatge qualificat de «ecclesie Sancte Marie Turonensis thesaurarius, patruus atque tutor domini regis Maioricarum», que, segons que podem llegir, es deia ,Ioannes de Maiorice' (*sic*), quan tothom sap que el tal senyor no era altre que el cèlebre ,espiritual' Felip de Mallorca (Philippus de Maioricis) [cf. ATCA, XIV (1995), 387, núm. 9712; i 560, núm. 10315].

No cal dir que les taules finals, tant l'onomàstica (271-284), com la toponímica (285-290) i la de càrrecs públics i d'oficis (291-294), són particularment ben vingudes (trobem, per exemple, en la darrera llistes d'escrivans (291) i de notaris (292-293), com també ho són les catorze làmines amb reproducció fotogràfica de disset pàgines manuscrites. Si m'és llegut de manifestar un desig, diria que hauria estat molt encertada una petita explicació de conceptes jurídics o consuetudinaris que compareixen en els documents, com són ara les ,perzarie' (p. 29, línia 1; ,perzarias', p. 28, lín. 3 del final de la pàgina; és la ,parceria', de la qual el DCVB no porta cap exemple?); o les ,gasalhas' del darrer dels llocs esmentats; o la ,guirenciam' de la pàgina 46, doc. 17, lín. 12; o el ,pinturagium caseorum' de p. 55, lín. 12; o l',*antipeu' de la p. 153, lín. 22, desconegut del DCVB; cal suposar que la ,geura' i ,geuram' de les dues línies finals de la pàgina 28 equivalen a ,guerra'?. Les tals explicacions haurien contribuït al coneixement de les institucions i dels costums andorrans.

La satisfacció per aquest volum i l'enhorabona als qui l'han fet possible van acompanyades de la insistència en la necessitat de posar solució, en els volums posteriors, a les falles detectades en aquest. Així la col·lecció seria internacionalment presentable, tal com correspon a una publicació d'un Estat Europeu.

Josep Perarnau

Ramon LLULL, *Llibre d'amic i amat*. Edició crítica d'Albert SOLER i LLOPART (Els Nostres Clàssics. Col·lecció B, 13), Barcelona, Editorial Barcino 1995, 312 pp.

L'autor expressa en les següents línies el seu objectiu: «Calia considerar la història de la tradició del *Llibre d'amic e amat* en la seva integritat: Vet aquí la voluntat de la present edició: fer visibles, com en una mena de tall en secció, els dipòsits consecutius que han conformat l'opuscle i que l'han convertit en l'obra amb una difusió temporal i espacial més gran de les nostres lletres» (7).

De fet, el llibre se'ns presenta estructurat en tres grans parts: la introducció (9-59), el cos del volum, que conté l'edició crítica del *Llibre d'amic i amat* (61-193) i sis apèndixs (195-289), completats per set pàgines de referències bibliogràfiques (291-297) i per una taula onomàstica i de títols d'obres (301-307).

La introducció comença recordant-nos els catorze manuscrits que en llengües diverses ens han trasmes a aquest llibre i els dos que en contenen exposicions; les tres edicions del segle XVI i les quatre catalanes principals contemporànies (9-11); en les pàgines 12-20 tenim nou reproduccions de pàgines de sis manuscrits i de les tres edicions del segle XVI. L'estudi dels dits manuscrits condueix a dues conclusions: la superioritat del text català del volum inicialment barceloní, ara muniquès, BSB, Hisp. [cat.] 67, assenyalat A; i la derivació dels textos francès i llatí, de la

traducció occitana i aquesta del text català primitiu, cosa que permet d'establir el 'stemma codicum' (24); en canvi, el text llatí publicat per Charles Lefèbvre d'Étaples no és el de la traducció llatina medieval, ans una nova versió d'una còpia catalana semblant al text ara de Munic, del qual depenen d'alguna manera les altres edicions, àdhuc la catalana de Joan Bonllavi (21-27).

A continuació, l'autor ressegueix l'iter del text del *Llibre...*, des de la seva composició a Montpeller entorn el 1283, on també hauria estat realitzada la traducció occitana, i a partir d'aquesta les llatina i francesa; quant als Països Catalans, és documentada la presència d'exemplars des del 1333 a València, passant per darreries del segle XIV a Catalunya, d'on procedeix l'actual manuscrit muniquès, i a Mallorca el 1492; això no obstant, els exemplars catalans són escassos, extrem que l'autor explica com a resultat de la persecució desplegada per Nicolau Eimeric i de llur devaluació després que hom disposà d'exemplars impresos (28-39). L'edició de Lefèbvre hauria estat una reelaboració profunda de l'obra, amb supressió de quaranta-sis versos originals i afegitó de quaranta-nou, «de nova factura» (40-47). Només el recurs recent als manuscrits alliberà de l'influx de l'edició lefebvriana (47-50).

I ací arriba ja un primer resultat de l'estudi anterior: el *Llibre d'amic i amat* no hauria sorgit, tal com volien autors dels segles XVI i XVII, com a obra de mística independent i anterior al *Blanquerna*, ans com a part d'aquest i quan l'acció del romanç ho exigia (29); i, encara que, segons el pròleg, havia de tenir tants versets com dies l'any, en realitat, el manuscrit de Munic només en tindria 359 (51: o 357, segons les pàgines 192 i 288); i, com que Llull no assenyalà els versos, els editors els han embastat o descosit uns amb d'altres; per a Soler i Llopart els versos dubtosos es reduirien a vuit, i així «l'estructura pretesa del llibre ha quedat incompleta» (55).

Exposats els criteris d'edició (56-59), arriba la segona i central part del volum amb el text crític del *Llibre d'amic i amat*, en el qual, el de cada un dels tres-cents cinquanta-set versets, transcrit de l'actual manuscrit de Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Hisp. [Cat.], 67 (ms. A), és completat amb el corresponent aparat crític, i amb d'altres notes explicatives (61-193).

La tercera part del volum és constituïda per sis apèndixs, dedicats, respectivament a descripció de manuscrits, aplegats al final en quadre sinòptico-cronològic (195-213), i d'edicions en diverses llengües, multiplicades en els darrers temps i també reduïdes a quadre les dels segles XVI-XIX en català, espanyol, francès i llatí (214-233); a recensionar les principals variants en les quatre llengües dels textos medievals del *Llibre...* (234-246); a transcripció dels quaranta-nou versos apòcrifs introduïts per Jacques Lefèbvre en la seva edició llatina de París 1505 (247-258); a la dels proemis al nostre llibre en l'*Exposició d'amic e amat* del 1492; en l'edició parisenca, a la qual ens acabem de referir; en la de Joan Bonllavi, de València 1521; i en les *Perles del Llibre d'amic i amat*, de Jacint Verdager (259-271); i a la taula d'equivalència dels versos en vuit edicions, tres d'antigues i cinc de modernes (272-289).

Clouen el volum les referències bibliogràfiques (291-297), un glossari de dues entrades (299) i la taula de noms i de títols d'obres (301-307).

No cal dir que el possible lector i, encara més, l'estudiant o l'estudiós, té en aquestes pàgines un cúmulo de dades entorn la successiva transmissió i reelaboracions del *Llibre d'amic i amat*, que fan del volum del prof. Soler i Llopart, una obra literalment imprescindible per a qui, en el futur, pretengui d'encarar-se amb les *Metàfores morals* lul·lianes damunt la base d'un gruix de coneixements dels quals altrament no disposaria; tindrà, de més a més, a l'abast de la mà, una transcripció del text, tant com un servidor en aquest moment pot judicar-ne, fidel i segura; i aquesta no és pas, en aquestes pàgines, una lloança mins.

Dit això, el crític s'ha de referir a detalls (o per ventura no tant 'detalls') que l'han deixat insatisfet. I el primer es tradueix en aquesta pregunta: Què és el *Llibre d'amic i amat*? Perquè, si la memòria no em falla, no és ni esmentat en tot aquest llibre el fet que els seus versos han estat escrits i, doncs, han d'ésser entesos «segons la manera damunt dita [dels suffs]», que el mateix Llull descriu així: «...paraules d'amor e eximplis abreujats e qui donen a home gran devoció, e són paraules qui han mester esposició, e per l'esposició puja l'enteniment pus a ensús,

per lo qual pujament multiplica e puja la volentat en devoció». Potser el fet que el prof. Soler s'hagi desentès del capítol XCIX del *Blanquerna* és relacionable amb la seva insensibilitat davant dos punts que acabem de veure assenyalats per Llull i són essencials per a la comprensió d'allò que és el *Llibre d'amic i amat*: la ,manera dels suffis' i les ,paraules qui han mester esposició', sobre els quals em permeto de cridar la seva atenció a les pàgines 17-25 de la meua introducció a la darrera edició italiana del nostre llibre; la dita insensibilitat s'ha traduït en dues altres conseqüències: l'absència en aquest volum de qualsevol referència a aquell autèntic vers homologable amb els del *Llibre...*, pronunciat per Ramon lo foll en el capítol LXXX del *Blanquerna*, immediatament seguit de la corresponent exposició, posada en boca del Joglar de Valor; i la consideració que les dues exposicions conservades són purament i exclusivament interessants només des del punt de vista de l'establiment del text, quan per a Llull els versos són per a l'exposició, no pas aquesta per a aquells. Amb la qual cosa tenim que, qui només llegeixi el llibre, d'altra banda tan interessant i enriquidor, del prof. Soler, creurà que els versets són una obra substantiva en ella mateixa, quan en realitat només són els ossos d'un esquelet destinats a ésser recoberts amb la carn viva de les respectives explicacions. Calia, almenys recordar-ho.

I encara una altra pregunta: si en el capítol LXXX trobem un altre vers homologable amb els de les ,metàfores morals', qui sap si en tot el llibre hom en podria descobrir un nombre que fes arribar o almenys atansar als 365 o 366 els 357 comptabilitzats per l'autor? És una hipòtesi de treball que, si no m'erro, ni tan sols ha estat vista pel prof. Soler en les llargues pàgines de la introducció dedicades al problema de la numeració dels versos.

Una darrera qüestió de fons: limitat de forma tan absoluta en el text nu de les metàfores morals, el llibre del prof. Soler no assenjala allò que, lul·lianament, deu ésser un dels grans, si no el gran problema del *Llibre d'amic i amat*: el capgirament de perspectives en virtut del qual l'amic, l'agent, és l'home que estima Déu, i l'amat, el passiu és Déu estimat per l'home; ho diré de forma descarnada i descarada: en el *Llibre...*, Déu segueix essent el centre de la lul·liana figura A? Ni paraula en aquestes pàgines.

En un moment determinat, l'editor fa una afirmació que comparteixo plenament: «...així que ens allunyem de les evidències textuais entrem en el domini de la pura subjectivitat» (54). Però resulta que ell mateix ha caigut en aquest parany només encetar el text editat, car, allunyant-se de les evidències textuais entra en el domini de la pura subjectivitat en transcriure per ,Blanquerna' allò que el manuscrit muniqès escriu sense cap mica ni mena de dubte ,Blanquerna' (64, lín. 1), tal com ja vaig demostrar en el volum VII-VIII (1988-1989), 568, núm. 4651; en llengua catalana, no hi ha altra tradició textual que ,Blanquerna' i apartar-se'n és entrar en el domini de la pura subjectivitat; i espero que el prof. Soler ens demostrarà que en català, «els mss. més antics de la *Doctrina pueril*, el *Blaquerna*, el *Liber super psalmum Quicumque* i el *Llibre de meravelles*, o fins el catàleg d'obres de l'*Electorium*», repeteixo, en català, donen la grafia ,Blaquerna'; perquè m'extranya molt que el prof. Soler no hagi vist la contradicció d'intentar justificar aquesta darrera grafia per al text català a base dels «mss. més antics» (64, nota 2), el més antic dels quals és justament el de Munic, del qual ell acaba de reconèixer que és el més antic, el més qualificat i que grafia exclusivament ,Blanquerna'; però espero les grafies catalanes dels altres llibres. Mentre aquesta demostració no arribi, seguiré afirmant que l'única grafia catalana primitiva i secular és ,Blanquerna' i que, en català, l'alternativa és una excursió pel domini de la pura subjectivitat.

Només un parell d'altres observacions: la primera fa referència al llatí: Horaci, certament, mai no va dir ,in mediae res' (31/10); ni l'Eimeric escribí: «cuius pater mendacii mente sic excecavit... sedulis decertavi...», car devia escriure ,mentem' i ,sedulius' (37, nota 30); en la mateixa pàgina llegim: «figuren entre els ,Libri Barcinonensis'» (37, nota 3, línies 6-7): puc preguntar en quin nombre i cas està ,libri' i en quin ,barcinonensis'? Ja no hi ha regles de concordança? Tampoc no entenc el punt d'admiració en «in solo vno... originali de multis: que (!) habuimus»: tractant-se d',original', el ,multis' és neutre, exactament igual que ,que': on és la falta? L'altra observació és bibliogràfica: atesa la importància que l'autor (i amb tota raó) dóna

a les informacions sobre manuscrits, recordaré allò que vaig observar en aquestes pàgines del volum XIV (1995), 545-546; m'alegraré que hagi assumit (sense dir d'on) la diferència entre full i foli; i afegiré que la informació sobre el ms. de Roma, Biblioteca Casanatense (per cert, porta el títol de ,Regia?'), 2229, prou més completa que la que ell esmenta, és la publicada dins «Anthologica Annu», 21 (1974), 222; i que si hagués tingut en compte un article sobre Antoni Sedacer (cf. 38/35) publicat dins «Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos», VII (1979), 133-153, també hauria conegut un manuscrit muniquès d'antiga propietat seva i estaria més informat de l'Escola Lul·liana de Barcelona.

Sigui'm permesa una darrera indicació: trobo que el ms. A, ara a Munic, és «escrit tot per la mateixa mà, gòtica cursiva» (196). Però, si la cursivitat es defineix pel fet que l'escrivà escriu dues o més lletres d'una sola tirada, sense apartar la ploma, en aquest cas del paper, cal afirmar rotundament que la lletra de la pàgina del dit manuscrit ací reproduïda (12), no sols ha estat escrita apartant la ploma del paper per a cada lletra, ans encara més d'una vegada en molts casos: convido el prof. Soler a analitzar les ,g' i em sembla que s'adonà que la ploma fou separada del paper en tres ocasions; la mateixa anàlisi es pot aplicar a d'altres d'aquelles lletres.

Posem punt final. Substantivament, doncs, tenim en el llibre del prof. Soler, una sòlida investigació sobre el text del *Llibre d'amic i amat*, digna de tot agraïment. El crític és el primer a doldre's que sigui tan fàcil d'assenyalar-li falles.

Josep Perarnau

Raimundi LVLLI, *Raymvardi Lullii opera latina*. 106-113. In *Monte Pessvano et Lanvae amnis MCCCIV-MCCCXV composita* edidit Jordi GAYÀ ESTELRICH (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, CXIII. Raimvardi Lullii opera latina. Tomus XX), Turnhout, Brepols 1995, LXXVIII i 494 pp.

Amb aquest volum prossegueix amb ritme ben regular una col·lecció prou coneguda dels nostres lectors (cf. ATCA, III (1984), 280-283; IV (1985), 470-471; VII-VIII (1988-1989), 332-336; X (1991), 398-399; XII (1993), 436-437; i XIV (1995), 316-319). El que ara ens ocupa conté una introducció general (IX-XLIV), seguida de notícies dels manuscrits que contenen obres publicades en aquest volum (XLV-LXXIII) i, constituint el cos del llibre, el text críticament establert d'una sèrie d'obres lul·lianes escrites els anys 1304-1305 a Montpeller: *Liber de lumine* (1-62), *Liber de regionibus sanitatis et infirmitatis* (63-118), *Ars de iure* (119-177); *Liber de intellectu* (179-235); *Liber de voluntate* (237-282); *Liber de memoria* (283-333), *Lectura artis, quae intitulata est Brevis practica Tabulae Generalis* (335-438), *Liber ad probandum aliquos articulos fidei catholicae per syllogisticas rationes* (439-485).

La introducció, després d'haver-nos resumit la situació política de Montpeller i l'estat dels estudis de medicina (XVI-XVIII) i els de dret (XXXVII-XXXVIII) en la seva universitat, sintetitza la teoria mèdica de Ramon Llull en les relacions entre filosofia natural i medicina (XIX), i més en concret en la teoria dels quatre elements i de llurs dosificacions, i en la consegüent dels graus de les medicines (XXII; cf. XXXIV-XXXVI). La doctrina mèdica lul·liana hauria estat paral·lela, no pas deutora, dels mestres de medicina (XXIII). La mateixa teoria dels elements constitutius de la realitat corporal permetria una aplicació a l'astrologia (XXXVI). Quant al dret, Llull s'hauria manifestat molt més receptiu de l'estructuració sòcio-política tradicional (emperador-reis-nobles), que dels nous teòrics favorables al poder reial, sobretot al francès (XXXIX-XL). Quant a la datació de la *Lectura artis, quae intitulata est Brevis practica Tabulae generalis* i del *Liber ad probandum aliquos articulos fidei catholicae per syllogisticas rationes*, l'autor, enfront d'Anthony Bonner, s'inclina en ambdós casos per la tradicional de Gènova (o Montpeller, en el segon: 439), febrer del 1303 (XL-XLIV).

La segona part (darrera de la introducció), dóna notícia de seixanta-set volums manuscrits escampats en biblioteques d'Europa, que contenen còpies dels textos publicats en aquest volum, escrits a Montpeller o a Gènova entre el mes de novembre del 1303 i el de febrer del 1304: Berna, Bernkastel-Kues, Cortona, Dún Mhuire-Killiney, Gdansk, Innichen-San Candido, Colònia, Londres (Welcome Historical Medical Library), Milà, Montserrat, Munic (que es col·loca al capdavant amb tretze exemplars), Nàpols, Oxford (Bodleian Library, Corpus Christi College, Merton College), Palma de Mallorca (Obra Pia Lul·liana, BP, Convent de Sant Francesc), París (BMazarine i BN), Roma, El Escorial, Sankt Gallen, Sevilla, Biblioteca Vaticana i Venècia.

El cos del volum segueix l'estructura normal en les edicions d'aquesta col·lecció: breus introduccions per a cada peça amb el corresponent 'stemma codicum' i edició crítica del text.

Val a dir que la lectura d'aquest deixa bàsicament satisfet no sols per l'alt interès dels llibres lul·lians en ells mateixos, ans també per la netedat de la transcripció llatina (i en aquests moments, aquest no és pas un elogi de poca categoria). Però no manquen les ocasions, en què el lector s'entrebanca davant coses que no filen prou prim. N'assenyalaré alguna mostra, ben bé a tall d'exemple: a la pàgina 22, línia 27 (en endavant: 22/27), lleigeixo «modos secundum quod» quan esperaria 'quos'; 23/300: «cum intellectivo, intellegibile», que per ventura hauria d'ésser 'intelligibili'; 25/55: «experientiam haberi potest», per 'experientia'; 31/22-23: «existens ipsa materia secundaria transitum»: no ha d'ésser 'transitus'? 31/254: «corpus plenus», per 'plenum'. I parem, perquè aquesta darrera falla, tan garrafal, és bona ocasió per a posar fi al recompte. Però he de dir que el desfici davant aquestes grafies augmenta pel fet que l'aparat crític, en no proporcionar cap indicació, obliga a suposar que són comunes a tots els manuscrits que han transmès el text lul·lià en el qual es troben.

El lector s'haurà adonat que les precedent observacions no afecten la vàlua substantiva del volum. El reconeixement, doncs, al prof. Jordi Gayà pels bons resultats de la feina esmerçada en aquest volum obliguen a augurar-nos d'altres fruits ben sovintejats del seu treball d'editor, fruits en els quals el lector no trobi absolutament cap entrebanc.

Josep Perarnau

Arnaldi de VILLANOVA, *Commentum in quasdam parabolas et alias aphorismorum series: Aphorismi particulares, Aphorismi de memoria, Aphorismi extravagantes*, ediderunt et praefationibus et commentariis catalanis hispanisque instruxerunt Juan A. PANIAGUA et Pedro GIL-SOTRES, adiuvantibus L. GARCIA-BALLESTER et E. FELIU (Arnaldi de Villanova Opera medica omnia, VI, 2), Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona - Fundació Noguera 1993, 461 pp.

L'edizione critica degli *Opera Medica Omnia* di Arnaldo da Villanova, diretta da L. Garcia-Ballester, J. A. Paniagua e M. McVaugh, con il volume VI propone alcune delle opere più fortunate del medico catalano, forse le più emblematiche della sua idea di medicina come scienza operativa. La prima parte del volume, pubblicata nel 1990, conteneva testo e apparato critico della maggiore di esse, le *Medicationis parabole*, accompagnate dalla versione latino-ebraica compiuta dal medico Abraham Abigdor attorno al 1380 (la *Note from the editors* a p. 9, per un errore tipografico, porta 1280s, ma si veda p. 103). La seconda parte, che qui si vuole presentare al vasto e articolato pubblico dell'«Arxiu», si apre (15-97) con un approfondito studio filologico, storico e dottrinale, che è molto più di un'introduzione alla lettura di questa importante opera arnaldiana.

Frutto della speciale competenza di Paniagua (è d'obbligo ricordare i suoi numerosi saggi su Arnaldo, ora raccolti nel bel volume di *Studia Arnaldiana* uscito nel 1994 a cura della Fundación J. Uriach di Barcelona) e della preziosa collaborazione di Gil-Sotres, corredata da dotte note al testo, la fine analisi è seguita da una ampia e esaustiva presentazione della versione ebraica -*Pirqué-*

delle *Parabole* (98-133). In essa Garcia-Ballester e Feliu —che con L. Ferre aveva curato il testo critico di questa versione—, forniscono un contributo di grande rilievo per ricostruire le interazioni tra la medicina scolastica latina e i circoli intellettuali e professionali ebraici nell'area provenzale e catalana sulla fine del Trecento. Del resto, con J. Shatzmiller, essi sono tra i massimi specialisti di storia della medicina ebraica nella regione catalana e alla Corona d'Aragona (cfr. «Osiris», 2nd series, 6, 1990). Il volume contiene, inoltre, l'edizione critica di altri scritti di Arnaldo, tradizionalmente legati al testo precedente: il *Commentum in quasdam parabolas* (153-164) e tre serie di *Aforismi*, che per impianto, contenuti e genere letterario risultano a quello continui, sia nell'intenzione dell'autore, sia nella circolazione successiva e nell'impresa editoriale dei secoli XV-XVI. Il rilievo di queste piccole, ma non minori, e compatte raccolte di aforismi, è reso quasi evidente dalla apparente 'sproporzione' tra la programmatica schematica brevità del genere di scrittura (*Aphorismi particulares*, 183-202; *Aphorismi de memoria*, 217-20; *Aphorismi extravagantes*, 233-36) e l'ampiezza e profondità delle rispettive introduzioni (165-81, 203-16, 221-32, in versione catalana; replicate nella lingua originale degli editori, spagnolo in questo caso, 237-388). Seguono, infine, oltre a una esauriente bibliografia (399-404) e a una serie di utilissimi indici -nominum, verborum, codicum- (pp. 405-441), due importanti glossari, ebraico-latino e latino ebraico, a cura di Eduard Feliu.

Col titolo di *Medicationis parabole* circola la più estesa e elaborata delle raccolte di aforismi redatte da Arnaldo da Villanova. Essa appare fin da subito come una sorta di manifesto di quegli orientamenti 'clinici' che caratterizzano l'idea arnaldiana della medicina come sapere specialistico orientato alla pratica e da questa continuamente convalidato e accresciuto. Allo stesso modo che per secoli gli *Aforismi* di Ippocrate hanno incarnato e rappresentato in modo emblematico l'arte medica —tanto è vero che proprio per essi alla fine del '300, come ha illustrato Tiziana Pesenti, viene coniato quel titolo di *Articella* che l'editoria medica dei secoli XV-XVI avrebbe reso famoso, coinvolgendo anche e proprio questi testi di Arnaldo (38-39, 94, 167-169, 254-55, 265, 347-349). Compendio, dunque, per antonomasia di teoria e pratica, di dottrina e professione: che si esprime, in un caso, nel mito di Ippocrate che, ormai vecchio, a queste brevi sentenze affida la sapienza dell'arte, come eredità ai propri discepoli; nell'altro, è confermato dalla ricostruzione degli ultimi anni della carriera e della produzione di Arnaldo, che completa le *Parabole* al termine della sua attività magistrale a Montpellier e compone, dopo gli *Aphorismi de gradibus* di impianto decisamente più dottrinale; mentre redige gli altri *Aphorismi* nel corso del decennio 1301-1311, quando ormai, lasciato l'insegnamento regolare e impegnato sul fronte politico-religioso, non scrive più grandi opere di medicina, ma brevi testi, indirizzati ai suoi pazienti di rango: i papi Bonifacio VIII e Clemente V, il re Giacomo II d'Aragona (22-26 e 250-52, 171-74 e 351-54, 230-31 e 387).

Che la scrittura aforistica fosse peculiare alla medicina era già stato riconosciuto da Isidoro nel libro IV delle *Etimologie*. Che fosse, e nello stesso tempo, la forma più propria alla sua trasmissione e al suo procedimento scientifico lo aveva sintetizzato Alain de Lille con particolare -aforistica, si direbbe- chiarezza. Tranne la grammatica «*quae tota est in hominis beneplacito*», comprese le sue regole, tutte le altre scienze «*proprias habent regulas, quibus nituntur -velut propriis fundamentis- et quasi quibusdam terminis certis clauduntur*»: esse si presentano come ,*maximae*' nella dialettica, ,*loci communes*' nella retorica, ,*sententie*' nell'etica, ,*aphorismi*' nella fisica, ,*porismata*' nell'aritmetica, ,*theoremata*' nella geometria, ,*axiomata*' nella musica, ,*excellentie*' nell'astronomia, infine, ,*paradoxae*', ,*aenigmata*', ,*emblemata*', ,*enthimemata*', ,*hebdomadades*', ,*dignitates*' in teologia (*Regulae de sacra theologia*). Di questa duplice valenza, pedagogica e epistemologica, della scrittura aforistica, che ne fa il genere letterario proprio della medicina intesa come ,*ars*' e ,*scientia*', scienza speciale che ha per fine un ,*opus*', è ben consapevole lo stesso Arnaldo, che in più luoghi ne fa oggetto di considerazione teorica, per adottarla —e per meglio adattarla— nell'esercizio didattico e professionale.

Ed è proprio su questo aspetto, peraltro non puramente formale, della trasmissione, più che

sui particolari contenuti dottrinali di questi testi di Arnaldo, che intendo soffermarmi. Si tratta, infatti, di un tratto peculiare del medico catalano, che, sia pure con altri, ben specifica in senso 'regionale' l'idea e la pratica, didattica e professionale, della medicina che si sviluppano negli ambienti che gravitano attorno allo Studium di Montpellier rispetto a quelle proposte e realizzate nelle università italiane. Compito del maestro nella trasmissione della scienza e dell'arte medica è -come lo stesso Arnaldo aveva scritto nel *De considerationibus operis medicine*- «ostendere secundum rationis processum viam quam volens operari servare debet... et de hoc certos tradere canones sive regulas...», ita quod per has regulas potens reddatur intellectus artificis operari volentis». D'altra parte, quelle regole generali, che sono a capo della scienza e dell'arte, vanno poi determinate «ad particularia et sensibilia propter opus» (*De diversis intentionibus medicorum*): scopo delle regole, dei canoni e quindi degli aforismi (la loro sinonimia è attestata dalla 'concordia codicum', oltre che dai successivi interpreti di questi testi arnaldiani) è proprio quello di raccordare innanzitutto il piano generale delle conoscenze e della dottrina con quello particolare dell'intervento e dell'esperienza professionale.

Per questo nell'*Explicatio o Repetitio super Vita brevis* Arnaldo aveva, invocando tutta la tradizione aforistica medica -da Ippocrate a Giovanni Mesue o Damasceno a Rasis-, richiamato il professionista a questo momento saliente dell'atto professionale e della formazione permanente del medico, costituito dalla redazione di aforismi e 'tabule': «Bonum est cognita et inventa scribere amporismate, scilicet, breviter et utiliter ad informationem memorie». La redazione di aforismi e tavole è anzi il termine ultimo e più alto dell'attività clinica: che -come è scandita nel commento al primo aforisma di Ippocrate- deve partire dall'approfondimento dei testi degli autori («antiqorum tradita scribendo describendo vel scrutando perlegere»), seguitare con l'attenta osservazione del paziente, quindi formulare una diagnosi e intraprendere su tale base la terapia opportuna («caute experiri' e 'subtiliter iudicare'»), per culminare appunto in una sentenza-aforisma che riassume in poche parole il caso («necesse est ut quilibet investigator eius inventa scribat precipue modo brevi et intelligibili sicut amforistico»).

Non si tratta solo di un utile supporto pratico: «et ideo quando accidentia vult comparare repetere debet canones universales quibus prompte notitia eorum elicitur et -ut promptius etiam legere vel recurrere possit- debet eos in cedula semper scriptos et maxime sub stilo amporismali portare in bursa (si nequit in corde, cum sit valde labilis memoria hominis)» -ma anche a questo provvederanno gli *Aporismi de memoria*). Ciò che ne deriva è, infatti, un insieme di atti professionali che riorganizzati si qualificano complessivamente come un atto dottrinale e magistrale, il più rappresentativo, per Arnaldo, dei compiti del medico, 'doctus' e 'expertus', che è quello di informare non solo gli 'speculantes' ma anche gli 'operantes'. Ogni aforisma può allora -è il caso delle *Medicationis parabole*- essere assunto come un capitolo particolare di un più generale vademecum di indicazioni terapeutiche (che sulla scorta del famoso trattato di Galeno ben si può pertanto denominare, come dicono i manoscritti, *Liber de ingenio sanitatis*): un prontuario, che ogni medico in quanto 'artifex scientificus' deve saper e poter costruire e strutturare sulla base di questo intreccio continuo di teoria e esperienza clinica (15-21 e 241-47). Un impegno che Arnaldo, come testimonia il brano conclusivo -opportunitamente riportato da Paniagua e Gil-Sotres- dello *Speculum medicine* (il più dottrinale e sistematico dei suoi trattati, concepito come introduzione alla 'pars theorica'), teorizza fin nei minimi particolari e mette in pratica con rara consapevolezza epistemologica e pedagogica.

I 342 aforismi delle Parabole sono ordinati in otto doctrine. Tre sono introduttive: la I, deontologica, raccoglie principi etici, regole di comportamento e criteri professionali cui si deve attenere il buon medico per esercitare -«secundum instinctum veritatis eterne»- la sua attività clinica e terapeutica; la II potrebbe essere intitolata *De cautelis medicorum*; la III contiene prescrizioni relative al modo di adattare -'particularizzare'- la cura alla individualità del paziente e alla peculiarità delle parti affette. Le altre tre sono strutturate secondo lo schema della patologia galenica: affezioni della complessione, alterazioni della composizione organica e lesioni, malattie

composte. Le ultime due dottrine riguardano la convalescenza e il pericolo di recidive, toccando situazioni che entrano nell'ambito di quello che Galeno aveva chiamato stato neutro -,neutralitas' (41-46 e 268-73)—. Siamo, dunque, ben lontani da quel disordine lamentato a proposito dell'omologo ippocratico dai contemporanei maestri bolognesi, ad esempio Alberto Zancari.

Questi *Aforismi* nell'intenzione di Arnaldo vogliono essere la più chiara e sicura introduzione alla parte pratica della medicina, che potrà poi essere perfezionata, non solo commentando quella serie più generale di aforismi, ma altresì redigendone di più particolari, «experimentibus que per medicum sapientem consideranda sunt in morbis quorundam membrorum particularium, in quibus velut in exemplo seu speculo claro via recti processus in ceteris apertissime cognoscatur a cunctis amatoribus veritatis». Legato all',inventio' il ,modus aphoristicus', insieme al ,modus exemplativus' e alla ,tabulatio', è nello stesso tempo lo strumento didattico più rispondente alle esigenze di ,iuvenes' e ,tyrones', di quanti cioè devono essere condotti per mano dagli enunciati generali ai concreti modi operandi: «ut introducendis cognitio clarior et perfectior» (*Speculum*). La dottrina operativa infatti «tenebrosa est et inutilis nisi ad particularia contrahatur» (*Explicatio super Vita brevis*). E servono ,exempla' particolari, concreti, sensibili poiché «in minoribus...ut in pluribus viget sensus» (*Speculum*). Per questo «doctor gratus et efficax parabolis utitur ad occulta per sensibilia declaranda» -scriverà Arnaldo a conclusione delle *Medicationis Parabole*—: ad esempio del ,Doctor eternus et summus medicus' che «evangelica lectio testatur ... esse parabolanum». Henry de Mondeville, probabilmente uno dei primi lettori delle *Parabole*, che Arnaldo potrebbe aver incontrato presso la corte di Filippo IV di Francia nel 1301 (23-26, 49-52 e 250-52, 276-78), ne avrebbe colto lo spirito, quando ammonisce che, come ebbe a fare Cristo con ,parvuli' e ,humiles', anche il dottore e medico terreno dovrà servirsi di esempi e parabole per erudire.

Un genere apparentemente estraneo alla medicina e al processus scientifico, quello della parabola, diffuso invece come l',exemplum' presso i predicatori, risulta così una delle chiavi di accesso al particolare modello di medicina elaborato da Arnaldo, al suo modo speciale di considerare i rapporti tra operazione (,opus'), tecnica (,ars') e scienza, la stessa relazione tra terapia fisica e spirituale. Non solo: proprio quest'uso così singolare la dice lunga sulla fortuna della letteratura arnaldiana e della sua immagine di sapere medico, basato sulla tradizione ma criticamente sorretto dalla ,ratio', aperto all',experientia' e a forme naturali e soprannaturali di ,revelatio'. Se nel *Temporis partus masculus* Francis Bacon tra i medici, almeno in parte, salverà Arnaldo, i cui testi «ci fanno vedere una maggiore varietà di osservazioni e di esperimenti, ma diluita e immersa in vane causationibus», ciò si deve, forse, anche e proprio a quella particolare predilezione per aforismi e parabole: quegli aforismi, in cui i primi e più antichi ricercatori del vero solevano racchiudere quel sapere che essi ricavano dalla osservazione delle cose e che volevano utilizzare, senza preoccuparsi di vuoti o lacune: così facendo s'ingannavano meno e stimolavano l'ingegno a giudicare e alla ricerca ulteriore (*Cogitata et visa de interpretatione naturae, sive De scientia operativa*). Quelle parabole -in questo caso favole, miti- che sono state e possono ancora essere il veicolo privilegiato della Sapiencia: «la parabola è sempre stata uno scrigno in cui è stata rinchiusa la parte più preziosa del sapere» (*De sapientia veterum*). E *Scrinium medicine* è il titolo della collezione di *Aforismi medici* -di Ippocrate, Mesue e Arnaldo- preparata nel 1519 a Parigi dal dottore Jean d'Ivry (39 e 266).

Il ,modus parabolanus' si basa, ricorda Arnaldo, sull'uso di analogie e similitudini che consentono di procedere dal visibile all'invisibile. Ciò vale per molte delle informazioni che si acquisiscono e che si trasmettono nell'ambito della medicina operativa. Ciò vale ancora più in generale: per edificare, sul modello della medicina del corpo, una medicina dell'anima. Particolarmente chiarificatore è, sotto questo profilo, il commento alla prima parabola (153-155), che comincia «Omnis medela procedit a Summo bono...», in cui Arnaldo spiega insieme il senso dei primi e degli ultimi aforismi, il titolo e gli scopi dell'opera: «auctor in fine tractatus huius commemorat: omnes canones hic expressi de medicatione corporalis lapsus, convenienter possunt

spiritualibus lapsibus adaptari: nam invisibilia per visibilia designantur. Et ab ista consideratione vocavit supra in titulo canones hic descriptos parabolas. Parabola enim similitudo interpretatur; et unusquisque istorum canonum medicationis corporalis est similitudo vel quoddam exemplar canonis particularis ad medicationem spiritualem». Il nesso profondo che lega terapia fisica e terapia spirituale si esprime a vari livelli nell'impegno pubblico e nella produzione di Arnaldo, ben esplorati dagli studi di Paniagua, C. Crisciani e F. Santi, per non citarne che alcuni. Uno di questi livelli è sicuramente rappresentato dai primi 20 aforismi e dai quattro conclusivi, che circolano anche separatamente col titolo -forse un lapsus, comunque significativo e presto intenzionale- di *Meditationis parabole* (46-49 e 273-76). Con cui Arnaldo, in una prospettiva religiosa che rivoluziona nei contenuti e nella forma la tradizione antica e alto-medievale, che L. MacKinney ha denominato 'Medical Ethics and Ethiquettes', affronta temi di etica intellettuale, che sono al centro del dibattito filosofico e culturale del secolo XIII.

Ma così come queste parabole di intento morale sono il necessario 'exordium' di ogni 'ingenium sanitatis', anche il commento non deve travalicare i limiti imposti dal testo: dall'intenzione dell'autore, dalla 'ratio' dell'aforisma e dall'utilità del 'documentum'. Nell'*Explicatio super Vita brevis*, Arnaldo aveva ben marcato la differenza tra la propria linea di 'expositor' e quella più filosofica di altri maestri: «in exponendo... non licet expositori quantum est de ratione declarationis Aphorismi quemlibet excedere vel prolongare sermones suos: sed prefixi sunt ei termini... Illos autem terminos indicat vis et ratio aphorismi... unde quantum ista duo tolerant tantum debet extendi expositio». Nel commento alle *Parabole* egli rispetta perfettamente limiti e scopo li fissati al commentatore: «utilitatem documenti manifestare», procedere «per congruam applicationem eius documenti ad exercitium artis, in quo imbuat auditores». E senza sbavature spiega la struttura del testo, i criteri d'ordine delle regole, che sono poi gli stessi che devono guidare il 'sapiens operarius' dalla considerazione dell'effetto che vuole ottenere «qui est terminus sui operis», la guarigione del malato, alla considerazione dei mezzi, determinati in specie, che andranno poi rapportati alle condizioni del singolo paziente, «que sunt via recta et certa proveniendi ad terminum illum», e in cui consiste propriamente «totum ingenium sanitatis» (156-58).

Come ogni altro genere di scrittura speciale di medicina pratica, ma programmaticamente più degli altri, gli *Aforismi* non devono oltrepassare i limiti del «quantum operi sufficit»: e all'opus sono strettamente vincolati. Essi nascono, come si è detto, con l'attività clinica e la scandiscono. Sotto questo profilo importanti testimonianze sono offerte dagli *Aforismi particulares* (riguardanti cioè le malattie degli organi principali del corpo umano, prima quelli animati, poi quelli spirituali o vitali, naturali o digestivi, e infine quelli generativi o riproduttivi): formulazioni sintetiche di regole terapeutiche, avviate a volte da precise richieste di consulto, comunque derivate da atti medici concreti. Una sorta di dossier di esperienze professionali, come nel caso degli *Experimenta* e delle *Tabulae*, che possono risultare utili per il 'ministerium' come per il 'magisterium': per questo riordinate dallo stesso autore o —è il caso appunto degli *Aforismi particulares* probabilmente raccolti da Petrus Cellerarius, medico dei figli del re di Aragona nel 1313—, da qualche 'discipulus' (pp. 171-74 e 351-54). Un dossier che può configurarsi come una sorta di monografia specialistica: è il caso degli *Aforismi extravagantes*, che riguardano le affezioni articolari e che, per il contenuto della maggior parte di essi, nella tradizione manoscritta talora sono stati denominati *De podagra* (171-74 e 379-88).

Se la registrazione scritta di casi e prescrizioni terapeutiche è fondamentale per Arnaldo per qualificare come artificiali e razionali quelli che sono gli atti professionali per eccellenza del medico, la scrittura aforistica suggella il carattere aperto di un sapere, che mira insieme a esercitare la memoria e ad acuire le capacità inventive della mente, in cui, anzi, 'inventio' e memoria risultano funzionali l'una all'altra. Allo stesso modo che la cura, soprattutto l'igiene del corpo giova alla salute dell'anima e alle funzioni intellettuali, e una buona dieta spirituale può correggere certi squilibri patologici. E questo spiega l'enorme fortuna, anche fuori degli ambienti medici,

presso intel·lectuals i homes de varia cultura, dels *Aphorismi de memoria*, que conobbero en el segle XV una versió catalana (212-13 e 373-74).

Nessuna meravella, llavors, que aquestes recollides de *Aforismi* hagin suscitat tant d'interès en els metges, a començar pels cirurgers Henry de Mondeville i Guy de Chauliac, almenys entre aquells més compromesos en la pràctica professional i a cercar sempre nous 'media' entre regles generals de l'art, cas individual i 'opus' particular. Per no parlar de les edicions a impressió, que si multiplicaran en el curs del segle XVI. Né fa meravella que aquestes hagin estat sotmeses a intervencions i a comentaris (que seran impresos a integració dels textos). Se mai pot destar alguna reflexió, més que desconcert, el caràcter de qualsevol d'aquests. El *Commentum novum in parabolis divi Arnaldi de Villanova* del Dr. Diego Alvarez Chanca, el primer metge universitari que en el 1493 tocarà el Nou Món, és a seu mode emblemàtic, com demostra Paniagua: «en un estil escolàstic, monòton i pesad... va subrayando los dichos del maestro Arnau dentro de la más estricta fidelidad al galenismo vigente» (36-41 e 262-68). L'home que ha oltrepassat les columnes d'Ercole adopta un estil de comentari tradicional, estrofantant aquell estil aforístic que és la via breu i segura per a un nou saber i que imposa límits precisos a l'exercici del comentari. Ma en aquest cas l'aforística de Arnaldo responde als seus originals intents, oferint punts per a obrir una recerca.

Jole Agrimi

Pere MARCH, *Obra completa*. A cura de Lluís CABRÉ (Els Nostres Clàssics, A-132), Barcelona, Editorial Barcino 1993, 296 pp.

Jaume MARCH, *Obra poètica*. Edició crítica de Josep PUJOL (Els Nostres Clàssics, A-133), Barcelona, Editorial Barcino 1994, 308 pp.

Amb la publicació de l'obra poètica dels germans Jaume (1334/1335-1410) i Pere March (1336/1337-1413), a cura de Josep Pujol i de Lluís Cabré, respectivament, l'Editorial Barcino ha afegit als seus 'clàssics' dos noms de notable interès per a l'estudi de la producció literària catalana del segle XIV.

En acarar les portades dels dos llibres, el primer detall que sobta al lector és la diferència de títol: *Obra completa* en el cas de Pere, i *Obra poètica* en el de Jaume. La raó d'això la pot col·legir fàcilment qui recordi que Jaume March és autor d'un conegut tractat de versificació, el *Llibre de concordances* (1371), no reproduït en el treball de Josep Pujol, atès que fou editat per Antoni Griera el 1921.

Aclarit això, cal advertir que som davant dos llibres bessons en la gènesi, l'estructura i la concepció. No debades han estat escrits per dos investigadors d'edat i de formació semblants —ja que pertanyen a una promoció de la Universitat Autònoma de Barcelona, que s'inicià en el medievalisme amb Josep Romeu i Figueras—, són reelaboració de tesis doctorals dirigides per Lola Badia, i han estat destinats a una col·lecció amb pautes de presentació i mètode consolidades, sota la cura d'Amadeu J. Soberanas. Tots dos llibres es beneficien de diverses edicions i estudis, especialment *Les 'coblas' ou les poésies lyriques provenço-catalanes de Jacme, Pere et Arnau March* (Tolosa de Llenguadoc, 1949), d'Amadeu Pagès, que han facilitat notablement la tasca dels actuals editors. En ambdós casos, el llibre consta de dues parts: una llarga *Introducció*, on són estudiades la vida i l'obra de l'autor, i l'edició crítica de la seva *Obra poètica*.

Totes dues introduccions aborden en primer lloc els orígens i la trajectòria familiar dels March des de la primera meitat del segle XIII fins a la mort dels nostres poetes, amb dades d'arxiu sempre contrastades, quan no rigorosament inèdites. L'acumulació de possessions al Regne de València feu decidir Jaume March I (c. 1300-1375) a traslladar-hi la seva residència habitual el 1331, on estigué al servei de l'infant Pere d'Aragó, comte de Ribagorça. Del seu segon matrimoni amb la

valenciana Guillemona d'Esplugues nasqueren almenys dotze fills, la major part dels quals aconseguiren radicar-se en terres valencianes (Cabré 16, nota 19). Entre ells, els nostres poetes Jaume March II i Pere March IV, els dos únics germans que foren armats cavallers. El traspàs, cap al 1351, de Pere March III, germà gran de Jaume March I, trastocà els plans familiars d'aquest en terres valencianes. Hagué de tornar al Principat a fer-se càrrec del senyoriu d'Eramprunyà, i amb ell se'n degué endur també el seu fill Jaume March II, si bé pare i fill mai no deixaren d'estar vinculats a València tant per afers militars com familiars. A la mort de Jaume March I, el seu fill Jaume March II rebé les possessions principatines i restà vinculat a la cort del Cerimoniós i dels seus dos fills Joan I i Martí l'Humà com a uixer d'armes. Per la seva banda, Pere March IV heretà les possessions valencianes i la condició de procurador de l'infant Pere, comte de Ribagorça, càrrec que ostentà també amb l'hereu de l'infant en el senyoriu de Gandia, Alfons el Vell, primer duc de Gandia. Dos poetes àulics, doncs, en les afecions literàries dels quals degué exercir una considerable influència el dit infant Pere, especialment en el cas de Pere March (Cabré 33-34).

L'obra poètica conservada en ambdós casos és breu. Cabré i Pujol han aconseguit reunir-la tota (car la poesia VII de Jaume March era inèdita) i datar-la amb una relativa precisió. L'obra de Pere és constituïda per vuit poesies en cobles i tres en noves rimades (aquestes últimes conegudes amb els noms de *Lo compte final*, *Lo mal d'amor* i *L'arnès del cavaller*). La de Jaume, set poesies en cobles i tres en noves rimades (titulades *El Roser de Vida Gaia*, *Honor e Delit*, *La Joiosa Guarda*). En comentar-les, tots dos autors en remarquen la singularitat, bé que advertint que llur poesia és «un bon termòmetre del to mitjà de la poesia catalana de l'època del Cerimoniós» (Pujol 31); segons aquest autor (32-33), la «presència doctrinal» dels valors de la cavalleria, la «intenció moralitzant» i «una certa tonalitat sàvia» mostren l'obra de Jaume March «com un punt de confluència de camins literaris diversos que obliguen a revisar la impressió de l'aparent monolitisme de la poesia catalana de l'últim terç del segle XIV»; per a Cabré (46), l'obra de Pere March «no és tan sols una excrescència tardana del moralisme provençal ni un simple indicatiu pre-ausias-marquià, sinó que representa un punt d'inflexió de l'evolució poètica posttrobadoresca, vàlid a l'últim terç del XIV i assimilable, precisament pel predomini del component moral, a la intel·lectualització de la poesia que culmina en l'obra d'Ausiàs». De fet, una de les millors contribucions de tots dos autors a la comprensió de l'obra dels germans March rau precisament en la valoració del procés d'intel·lectualització que la poesia catalana experimenta en la seva ploma, en combinar uns recursos versificatoris tradicionals amb una certa terminologia d'inspiració filosòfica.

En el món literari dels germans March es conjuminen tres elements bàsics: la tradició de la poesia trobadoresca, conreada pels membres de la família reial, l'heretatge espiritual i polític de l'infant Pere, comte de Ribagorça, i la formació llibresca de caire cavalleresc i moral que solia posseir la noblesa lletraferida de l'època. Ho confirma a bastament l'anàlisi que ens ofereix Cabré de l'inventari dels llibres de la biblioteca de Pere March (38-43). La moral del menyspreu del món i de l'obediència a l'orde polític establert i la defensa dels valors ètics de la cavalleria planen damunt la major part dels versos d'aquest poeta, com també damunt molts versos del seu germà Jaume. Pujol dedica un llarg apartat a l'anàlisi del lèxic cortès en les noves rimades amoroses de Jaume March (58-64) i destaca el caràcter innovador de la seva lírica amorosa, tant per la pràctica catalanitat de la llengua poètica com per la reeixida assimilació d'un vocabulari de caràcter escolàstic, que li permeten de teoritzar sobre l'amor en uns termes inèdits entre els seus coetanis (77-83). Ara veiem més clarament que Ausiàs March no surt del no res.

Tots dos autors presten una considerable atenció a l'estudi de la versificació i de les rimes dels nostres poetes. Menys ambicions, entre d'altres raons per la seva complexitat, és, en canvi, l'estudi de la llengua, fet en bona part en funció de l'anàlisi de la mètrica. Però llur contribució a aquest aspecte de la història del català ens permet, sens dubte, d'equilibrar en bona mesura els dèficits en aquest camp que, ja el 1951, denunciava Riquer en la seva anàlisi de la llengua de les poesies d'Andreu Febrer.

D'acord amb el criteri de Riquer, Pujol cenyeix l'examen del vocalisme de les poesies de Jaume March a «les formes validades per la rima i la mètrica, les úniques que, limitant la intervenció dels amanuenses, podem atribuir amb certesa a l'autor» (97). Observa Pujol que, en el tractament de la ,e' —per citar un dels trets diferencials més característics entre l'occità i el català oriental—, el poeta tendeix a seguir el model occità, ja que aquest sol conservar el timbre tancat de les ,e' tancades del llatí vulgar, la qual cosa li facilitaria la recerca de consonàncies. En canvi, en el tractament de les consonants i de la morfologia «l'alternança de sistemes lingüístics és constant» (99), si bé en les poesies líriques constata «disminució de les solucions estrictament occitanes i augment dels casos d'infiltració del català» (106), en funció del gènere triat. Per a Pujol, «s'imposa concloure la superficialitat del tint occità» (107).

Quant a les poesies de Jaume March, Cabré constata que les seves rimes, no sempre adequades a l'occità, exemplificarien «la progressiva constitució d'una llengua d'ús poètic, independentment de qualsevol ,correcció' o variant oral, on domina el vocalisme occità, però amb la incorporació de sèries de rima diguem-ne indistintes» (102). En suport de la seva interpretació, Cabré addueix el cas de Francesc Ferrer, «ja que és un poeta barceloní», que, tanmateix, «usa sèries de rimes impossibles d'explicar altrament», la qual cosa «elimina de soca-rel que el timbre vocàlic obeís al valencià» (103, nota 254). En el consonantisme i la morfologia, «l'ús de solucions occitanes sembla respondre a la funcionalitat de la rima» (109).

No ens sembla gens segura aquesta hipòtesi de la relativa fidelitat dels March a les pautes versificatòries del vocalisme occità, entre d'altres raons perquè els poetes valencians medievals de llengua purament catalana, com Ausiàs March, Jaume Roig o Joan Roís de Corella, rimen segons el català occidental, perquè la suposada fidelitat relativa al vocalisme occità no guarda simetria amb l'acusat hibridisme, ja clarament catalanitzador, d'altres trets fonètics i morfològics, i perquè no es pot descartar entre els nostres poetes medievals la possible influència d'unes pautes versificatòries més pròximes al tractament del vocalisme del català més primitiu —per tal com és possible que al segle XIV encara no s'hagués consolidat sistemàticament i arreu de la seva àrea l'actual sistema vocàlic del català central (cf. Rasico, *Estudis i documents*, 1993, 217), aleshores potser considerat vulgar (cf. criteris de correcció lingüística de Fenollar-Pau a *Regles d'esquivar vocables*—, ni el pes del tractament occidental del vocalisme entre els poetes d'aquesta procedència (cf. Sanchis Guarner, *La llengua de Ausiàs March*, 1963, 93). Sembla, doncs, raonable no descartar la hipòtesi que Pere March, que passà pràcticament tota la seva vida en terres valencianes, es deixés influir pels hàbits articularis materns, car, tot i que adopta algunes rimes en ,o' d'acord amb la fonètica occitana, el tractament de la ,e' tònica és coincident amb el català occidental (cf. Cabré 88-89, 100-102 i 129). Tampoc no devia ésser estrany a aquesta influència Jaume, ja que es crià i passà la seva joventut a València. En tot cas, no s'hauria de justificar una hipòtesi amb una altra hipòtesi: la d'un Francesc Ferrer barceloní, ben argumentada per Jaume Auferil (1989), però enlloc no provada, i no menys respectable que la d'Andreu Ivars (1930) en favor de la seva valencianitat.

L'edició de les poesies presenta en ambdós casos la següent estructura: resum del contingut, explicitació de les fonts, del manuscrit pres com a base i de les edicions anteriors, edició d'acord amb el criteri de la col·lecció «Els Nostres Clàssics», anotació de variants i aparat crític, aspectes sempre tractats amb una metodologia rigorosa, amb una acurada pulcritud formal i amb una remarcable solvència científica. Tot plegat ens forneix no solament una idea precisa sobre la tradició textual i sobre els criteris puntuals d'edició del curador, sinó també unes interpretacions i unes valoracions històrico-literàries fonamentades en un domini sòlid de la nostra literatura medieval. La minuciositat amb què tots dos autors solen comentar una lliçó o justificar una tria textual contrasta amb l'esquematisme de les notes de caràcter lèxic. Un esquematisme que els impedeix, per exemple, de remarcar que el mot ,acaçar' amb l'accepció de ,perseguir', emprat per Pere March (Cabré 138), no sols avança la documentació fornida pel DCVB i pel DECat, sinó que apareix sistemàticament en autors i textos valencians des de sant Vicent Ferrer i Jordi de Sant

Jordi fins als nostres dies, figura en els tractats mètrics de Jaume March i Lluís d'Averçó (aquest darrer copiat profusament pel primer) i frueix avui d'una vitalitat absoluta en el català de València. O els impedeix de fer veure que el mot ,alacrà -escorbí', emprat per Pere March (Cabré 146), l'àrea del qual és el Baix Aragó i el País Valencià, avança la primera documentació del DCVB i del DECat, que correspon no casualment a un text valencià, l'*Espill* de Jaume Roig. O els priva d'assenyalar que la variant ,bova', emprada per Jaume March (Pujol 162), pròpia de tot el català occidental i d'algunes «zones extremes del català oriental» (DECat) i sinònima de l'exclusivament oriental ,boga', és documentada per primera vegada en autors i diccionaris valencians. O de subratllar que aquest mateix poeta (Pujol 181) usa en alguna ocasió la variant occidental ,amprar' en lloc de la catalano-oriental ,emprar' o de l'occitana ,asemprar'. O de constatar que tots dos poetes fan algunes tries lèxiques (com la de ,cantó' per ,cantonada' o la de ,fang' per ,lloç'), que evocuen de seguida les preferències, ja medievals, del català de València. Aquests trets lèxics semblen coherents amb el valor fonètic que revela la immensa majoria de les rimes dels nostres poetes, i amb la generositat amb què Jaume March recull en el *Llibre de concordances* mots i variants corrents del català occidental, com ,alendar', ,almarraixa', ,atzebib', ,bres', ,mentira', ,oronella', ,sobalma', ,tifell', ,xic'. Una anàlisi minuciosa del lèxic dels germans March, amb les degudes precaucions metodològiques (cf. Colon-Soberanas, *Panorama de la lexicografia catalana*, 1985, 21) i una comparació sistemàtica amb el que figura en el susdit *Llibre de concordances* ens haurien permès de valorar-ne millor el grau d'hibridisme catalano-occità i el sentit de les seves preferències lexicomètriques.

El glossari amb què es tanca cada llibre és molt breu, ja que es limita als mots que tenen una peculiaritat lingüística inèdita o poc destacada i a alguns occitanismes d'interès filològic o literari. Sembla més aviat un recull de rareses, que ha de resultar insatisfactori per a qui vulgui fer-se una idea cabal del lèxic dels nostres poetes. Hauríem preferit un glossari com el que ens ofereixen Martí de Riquer i Lola Badia en la seva edició de *Les poesies de Jordi de Sant Jordi* (València 1984). En tot cas, és de justícia reiterar ací el considerable interès de l'estudi del lèxic cortès de Jaume March fet per Pujol (58-64).

En conclusió, disposem de dues edicions crítiques de l'obra poètica dels germans Jaume i Pere March fetes amb un rigor metodològic admirable i amb unes anàlisis literàries difícils de superar. Tot això inscrit en un ambiciós projecte de la col·lecció «Els Nostres Clàssics» de donar a conèixer les aportacions poètiques dels més importants predecessors i epígons d'Ausiàs March, precisament ara que es compleix el sisè centenari del seu naixement. Car, al costat de Jaume i Pere March, ja hi podem consultar l'obra completa de l'esmentat Francesc Ferrer (1989), a cura de Jaume Auferill, i ben aviat hi comptarem amb la de Romeu Lull, a cura de Jaume Turró. També ací es tracta de tesis doctorals impulsades i dirigides per Lola Badia i sotmeses, pel que fa a la transcripció dels textos, a la supervisió minuciosa d'Amadeu J. Soberanas, que ha heretat la tenaç i silenciosa missió, que mai no agrairem prou, del fundador de la col·lecció, Josep Maria de Casacuberta.

Antoni Ferrando

Armand de FLUVIÀ i ESCORSA, *Els quatre pals. L'escut dels comtes de Barcelona*. [Pròleg d'Eulàlia DURAN i GRAU] (Episodis de la Història, 300), Barcelona, Rafael Dalmau editor 1994, 174 pp.

En els darrers temps, alguns escriptors aragonesos han defensat que el ,signum', escut o bandera dels quatre pals o barres hauria estat originari i propi del Regne d'Aragó, d'on hauria passat a Catalunya. L'autor hi contraposa la seva tesi: «Demostrar la catalanitat del senyal dels Quatre Pals ha estat el motiu principal d'aquest llibre» (16).

Després d'unes pàgines inicials dedicades a la llegenda, reportada per primer cop (o inventa-

da?) per Pere Anton Beuter el 1551 en la *Segunda parte de la Crónica...*, segons la qual les barres haurien estat marcades en l'escut de Jofre el Pelut, malferit, amb quatre dits de la mà de Lluís el Piadós, mullats en la sang d'una de les nafres del Pelut (17-24), l'autor recorda les altres versions relatives a l'origen dels Quatre Pals: aragonès, català, papal o, d'alguna manera, gal·lic (31-46).

El problema pot ésser plantejat de dues maneres, certament relacionades, però no necessàriament idèntiques: a) d'on procedeix el 'senyal' dels Quatre Pals; i b) Aragó el rebé de Catalunya o aquesta d'aquell? És evident que la resposta a la segona incideix en la que hom pugui donar a la primera. I per això, si no m'erro, el punt neuràlgic de l'aportació de l'autor rau en les dades diverses procedents de segells (51-54), d'escuts d'armes i de banderes (59-68), de monuments sepulcrales (71-77), de monedes (77-78), de documentació escrita (78-90) i d'iconografia (91-93), sobretot en les anteriors a la donació del Regne d'Aragó i de la seva reina matrimonialment al comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, el 1137.

Posades així les coses, és evident que el punt més important per a la resposta es podria trobar en la documentació que oficialitzà aquell casori, i que, dissortadament, sembla que s'ha de donar per perduda. Però és estrany que ni el senyor Armand de Fluvià ni tota la rècula d'assessors seus (12) desconeguin que, si no el text, sí que s'ha conservat en un volum manuscrit de El Escorial un resum de les cinc clàusules principals d'aquell conveni, publicades en aquestes pàgines, d'ATCA, II (1983), 357-361. El resum és intitulat en el manuscrit *Capítols fermats entre lo compte de Barchinona e la infanta dona Petronil·la, reyna d'Aragó*. En el primer dels capítols esmentats, la redacció identifica les dues parts del pacte amb la frase «entre ell y ells»; cap dubte que 'ell' és 'lo compte de Barchinona', el qual no pot ésser altre que Ramon Berenguer IV; els 'ells', en canvi, són 'los aragonesos', els quals no crec equivocar-me si els identifico amb els representants oficials que decidiren en nom del Regne d'Aragó i que no em pertoca a mi identificar de forma més concreta.

Dit això, crec que resultarà clar el significat dels capítols quart i cinquè:

«Lo quart, que·l seu senyal, ço és groig e vermell, sia per tots sos Regnes».

«Lo quint, que·l seu archiu de tot los Regnes seus sien en Barchinona» (*ibid.*, 158).

El manuscrit prossegueix amb un text intitulat *La cerimònia que·s fa com lo comte de Barchanona se va coronar a Çaragoça*, que dona aquest detall del sitial del rei: «En les spalles, ço és en la paret, sia fermat un drap d'or e de velut vermell, demostrant lo nostre senyal estès, ço és les armes del comte de Barchinona, lo qual és groig e vermell»; i encara més avall: «Com après lo matrimoni del dit En Ramon Berenguer, comte de Barchinona, e de dona Petrunil·la, reyna d'Aragó, se mogués qüestió e debat entre los aragonesos e los catalans, com los aragonesos altercases (!) que ells no devien perdre nom ni senyal... lo comte En Ramon Berenguer, comte de Barchinona e príncep de Catalunya, los ho féu metre en compromès en poder seu, sí que ell declarà e sentencià que en tota escaramuça, bregua ho batala fos or he flama ho bandera sua pròpia, ço és groig e vermell...» (*ibid.*, nota 5). El dit volum sembla haver estat a València, a casa Viciano, encara en la primera meitat del segle XVI i potser Martí de Viciano s'hi inspirà (cf. 97).

Ara, qui vulgui impugnar els paràgrafs precedents, caldrà que demostrï que aquestes frases són contràries als convenis d'unió entre Aragó i Catalunya, cosa que només és possible presentant els textos d'aquells documents, que desvirtuïn les afirmacions anteriors. També hi hauria un detall que podria ésser decisiu: quines foren les 'armes' d'aquell 'rei' de la família reial aragonesa anterior a la unió, que els aragonesos es tragueren de la màniga en morir Ramon Berenguer IV, amb la santa intenció de posar punt final en la donació del Regne d'Aragó al comte de Barcelona, i que tants de malsdecap causaren ell i ells a l'hereu Ramon, a qui els aragonesos imposaren el canvi de nom en el d'Alfons? Encara que la recerca és oberta a tothom, ningú en deu tenir els elements tan a l'abast de la mà com els aragonesos: en podem esperar el resultat?

L'altre punt és el de l'origen dels Quatre Pals, i l'autor ha reportat dues vegades el fragment de l'endreaça del dominicà Joan de Montsó al futur Martí l'Humà del 1393 (24-25 i 39). Ací, altra vegada és de doldre la manca d'informació, car existeix un text absolutament contemporani

d'autor occità, que encara potser resulta més clar que el de Joan de Montsó, publicat entre nosaltres per Martí de Riquer en article tampoc no aplegat en la bibliografia (163): *El «Somnium» de Honoré Bouvet (o Bonet) y Juan I de Aragón*, dins «*Analecta Sacra Tarraconensia*», XXXII (1959), 229-235; el *Somnium super materia schismatis* conté un al·legat a Joan I incitant-lo, entre l'agost i l'octubre del 1394, a intervenir decididament a favor del papa d'Avinyó, car ningú com ell hi estaria obligat; llegim en concret a la pàgina 233: «Nonne dudum, ut essetis Ecclesie capitaneus, a Romanis pontificibus impetrastis? Nonne papa in suis litteris gunfaratorem uos appellat Ecclesie? Nonne, in huiusmodi signum perpetuum, quando Romanus pontifex equitat, in pauilione quem dudum sibi dederat ille catholicus Constantinus, portat per integre arma uestra, et, quod non est labiter obmittendum, in tuello quo, missam cum celebrat, sumit sanguinem Iesu Christi exorare, sunt solum et in solidum uestra insignia?» Honorat Bovet (o Bonet) havia viscut una temporada en la cort de Joan I, car es fa dir pel rei «dudum per multos menses nostrum palacium frequentasti» (232), i per això caldrà deixar oberta la qüestió de si ambdues notícies procedeixen de la cort papal avinyonesa (on també, dudum' havia viscut Joan de Montsó) o de la nostra.

I una darrera indicació: entre les notícies relatives al senyal reial trobem la concessió el 1383 a Girona, d'integrar-hi el municipal (86); el 1404, Martí l'Humà concedia a Benassal el senyal reial tot sol i, si no m'erro, enviava el dibuix de mostra; ho ha recordat Pere-Enric Barreda i Edo dins «*Centro de Estudios del Maestrazgo. Boletín*», VII/núm. 25 (1989), 61-73, en particular 66; cf. ATCA, XI (1992), 536-537, núm. 7209.

Crec que he d'afegir una anècdota, per si pogués contribuir al planteig encertat del problema. Fa un any vaig acompanyar a Girona el prof. Giulio Battelli; recordo que, en baixar de la catedral, ja dins el corxe, el dit professor feu en relació als dos colors de la senyera l'observació que ambdós eren una afirmació de sobirania: el vermell significaria el poder polític suprem damunt la sang i el groc el poder polític suprem damunt l'or o la moneda. Si l'observació és encertada, els pals vermells damunt cap d'or, no serien el 'signum' de la sobirania adquirida per la casa de Barcelona? I, encara: el 'signum' d'una sobirania qui sap si assolida amb el recolzament i el reconeixement de l'església de Roma, amb la qual, «solum et in solidum», segons Honorat Bovet (o Bonet), comparteix les 'armes'?

El senyor de Fluvià ha fet un bon servei amb l'aplec ací presentat, també per la bibliografia (133-168). Però l'al·legat a favor de la catalanitat dels Quatre Pals hauria pogut resultar més complet i convincent.

Josep Perarnau

Tomàs MARTÍNEZ I ROMERO, L. A. *Sèneca. Tragèdies. Traducció catalana medieval amb comentaris del segle XIV de Nicolau Trivet*. I-II (Els Nostres Clàssics, B, 14-15), Barcelona, Editorial Barcino 1995, 570 pp.

Anunciats ja fa temps (cf. «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», núm. 15 (tardor 1993), 181-210), els dos volums d'aquesta obra constitueixen una fita en l'edició de textos literaris —en aquest cas, una traducció— catalans. L'autor planteja i situa els problemes essencials relacionats amb el text que edita de forma que intentarem d'exposar i de valorar amb tota l'objectivitat possible.

Després d'esmentar breument la recepció del pensament de Sèneca en època medieval i les traduccions catalanes de què aleshores fou objecte part del 'corpus' de Sèneca, l'autor fa un 'tour d'horizon' sobre les qüestions que s'ha plantejat la crítica entorn la traducció catalana medieval de vuit de les tragèdies de L. A. Sèneca. Atesos els magres resultats del 'tour d'horizon' crític, car, en el millor dels casos, els problemes només han estat assenyalats de lluny, l'autor no ha tingut més remei que abordar-los des dels seus fonaments mateixos, i per això s'ha centrat en tres capítols,

que s'havien de resoldre al mateix temps: tradició manuscrita, text llatí que serví de base a la traducció catalana i qüestió de l'autor.

La tradició manuscrita de la traducció catalana de les *Tragèdies* de Sèneca és estudiada a les pàgines 70-99. L'autor ha donat prioritat a detallar el contingut de cada còdex més que a la seva descripció metòdica i uniforme, bo i aprofitant descripcions anteriors, quan n'hi ha. Si hagués procedit segons un criteri purament descriptiu, potser s'hauria hagut de preguntar si el primer manuscrit que esmenta (P, Biblioteca del Palau de Peralada, ms. 953-V), no ha d'ésser identificat amb aquell que Antoni Rubió i Lluch havia esmentat com a propietat del mallorquí Gabriel Llabrés (cf. «Estudis Universitaris Catalans», X (1917-1918), 60-61, nota 1), perquè els manuscrits no desapareixen i reapareixen per art d'encanteri, i ja és sabut que la Biblioteca de Peralada, exceptuant la part de l'Arxiu de l'antic convent del Carme, és de formació moderna. Per tant, si el ms. Llabrés és baixa a Mallorca i n'apareix un a l'Empordà, que pot coincidir-hi, adquirit per aquell formidable comprador de bones peces bibliogràfiques que fou En Miquel Mateu i Pla, la sospita s'imposa tot d'una. És cert que hi ha poques pistes objectives per a establir la identitat de les dues peces. Però és innegable que les paraules inicials que A. Rubió en cita coincideixen plenament amb l',incipit' de P. Potser un dia es trobarà a la biblioteca dels Rubió, llegada per Jordi Rubió i Balaguer a la Biblioteca de Catalunya, mentrestant en poder de la família per disposició testamentària, alguna nota aclaridora o «els tresllats complets dels pròlegs», de què parlava A. Rubió, i serà possible d'aclarir definitivament si P és el mateix manuscrit, que devers 1886, era en poder de Llabrés. Fins a aquell hipotètic moment, segueix oberta la possibilitat de no haver de donar per perdut un altre manuscrit medieval català.

Després de la presentació dels sis manuscrits amb què ha treballat, Martínez Romero es llença a l'anàlisi de la tradició manuscrita i a la confecció del corresponent 'stemma', anàlisi i confecció dutes a terme d'una manera tan clàssica com minuciosa. Qualsevol estudi crític posterior de la traducció catalana medieval de les *Tragèdies* de Sèneca tindrà molt aplanat el camí, gràcies al sistema pràcticament exhaustiu en què Martínez Romero ha organitzat l'esment de les divergències, els errors conjuntius, semicorreccions, solucions pròpies, lliçons equipol·lents, errors diversos, reduccions, amplificacions, omissions, homotelèuton i atraccions de la tradició manuscrita, amb el resultat final clar i coherent, de distingir-hi dues famílies: una que transmet el text més complet i que cronològicament seria més a prop de l'arquetip (Ms. P i BC 295) i una altra que representaria un primer pas cap a la difusió fragmentària (ms. de Madrid, BN 14704; i de Barcelona, Biblioteca Capítular, ms. 12, i BC 352); entremig se situaria R = Madrid, Biblioteca de Palacio, II/3096, que sol coincidir amb la primera família, encara que de vegades llegeix com la segona, sense que aquesta característica sigui suficient a constituir-lo formalment en una branca diferenciada de l'arquetip.

Les conclusions de l'autor són documentades i prudentes. Potser una anàlisi més detinguda de la materialitat de cada volum, amb l'estudi i datació del paper a base de les filigranes, per exemple, l'hauria pogut ajudar a situar més exactament cada manuscrit en el si de la seva família, i àdhuc potser a establir més acuradament la fixació diacrònica de la tradició manuscrita. Igualment, l'estudi de les diverses notes i de l',iter' de cada manuscrit potser hauria pogut ésser útil per a posar en relació la traducció catalana de les tragèdies senequianes amb l'abundància de manuscrits llatins de les *Tragoediae* de Sèneca constatables en els diversos inventaris de la biblioteca papal de Benet XIII, inclosos els manuscrits amb les glosses de Nicolau Trivet (Cf. ATCA, VI (1987), 279-280). Sigui dit això no pas com una crítica, sinó com un possible suggeriment per a ulteriors complements, que Martínez i Romero, millor que ningú, està en condicions d'oferir, després del detallat estudi crític, a què ha sotmès el text de les *Tragèdies*, amb l'aportació de llistes pràcticament exhaustives de totes les diferències textuais, degudament mencionades en aquests casos, en d'altres simplement esmentades i confrontades amb el corresponent passatge de l'edició o amb el text llatí.

Pel que fa a l'original llatí, que serví de base a la traducció catalana de les *Tragèdies*, Martínez

Romero es veu obligat a distingir tres grups: el primer, que ell anomena de 'tragèdies comentades' (*Argonautes, Hercules furens, Thebais, Hippolitus i Oedipus*), hauria estat treballat a base d'un 'textus deterior', molt contaminat, que incorporava el comentari del dominicà Nicolau Trivet, i que, sorprenentment, contenia alguns versos, que manquen en la tradició de Trivet, i també en la tradició més important del text senequià durant l'Edat Mitjana, el text de la família A. El segon grup, constituït per les 'tragèdies traduïdes' (*Thyestes, Troades, Medea*), segueix A quan A discrepa de l'altra gran família de mss. senequians de les *Tragoediae*, la família E; també el segueix en les omissions i en altres detalls concrets; el text d'aquestes tragèdies incorpora, a més, part parcial del comentari de Trivet, que potser es trobava en l'original llatí en forma de glosses marginals o interlineals. El tercer grup és constituït pel text únic d'*Agamemnon*. Les 'tragèdies comentades', a part de dependre fidelment del text de Trivet, són estilísticament pobres i presenten tota mena de xacres: literalismes, traduccions fetes a partir del comentari i no del text senequià, afegitons extratextuals, més aviat pedestres, determinació excessiva de les frases, canvis de pronoms pels seus referents, abús d'elements contextuals, abundants grups de sinònims i de quasi sinònims, que interpreten un sol mot llatí. El traductor d'aquest grup de tragèdies es mostra «com si desconfiés de la seva capacitat per a captar i per a interpretar correctament el model» (44). Per contra, en les 'Tragèdies traduïdes', el traductor ja és més independent del text llatí: la traducció és millor, elegant, «amb clara voluntat d'estil» (50). Hi ha errors, certament, i de mena variada, així com moments poc encertats des del punt de vista estilístic, i àdhuc n'hi ha de francament dolents, com ja havia dit Marcial que era llei en l'obra literària; en canvi, predominen la dignitat i la correcció, com també l'addició d'elements lingüístics i textuals interessants, amb els quals el traductor assaja d'arrodonar el seu treball. Martínez Romero en dreça altre cop un catàleg complet i imponent en les pàgines 54-65. Pel que fa a l'*Agamemnon*, hom hi descobreix trets propis dels dos grups de tragèdies: literalisme i independència, poca habilitat i elegància, etc. S'hi identifiquen fragments amb tendències molt marcades cap a la moralitat i al to sentencios, traduccions explicatives, i àdhuc lèxic propi, no compartit amb els altres dos grups de tragèdies.

Aquests resultats mouen l'autor a proposar de bell antuvi dos o tres traductors, amb la qual cosa la hipòtesi de l'autoria d'Antoni Vilaragut (+ 1400) rep un altre cop mortal. En canvi, per un seguit d'indicacions externes, i per l'anàlisi interna dels mss. P i R, la traducció és assignada a les acaballes del s. XIV. Sembla coherent la idea de suposar que la traducció fou una obra començada per un autor i acabada per un o dos de posteriors, la qual cosa explicaria alguna de les seves anomalies formals, com és ara l'absència de dedicatòria. L'autoria de Vilaragut, afirmada des del segle XVIII, però sense cap fonament documental segur, es troba més penjada que mai, a reserva de dades per ara ignotes.

En darrer lloc, Martínez Romero explica la seva 'ratio editionis', fonamentada en bons criteris pràctics i aplicada amb la ponderació sempre necessària en aquests treballs d'orfebreria filològica. Era de regla i és essencial d'agrair a l'autor que s'hagi decidit a distingir tipogràficament allò que en la traducció catalana medieval depèn del comentari de Nicolau Trivet, i allò que és traducció del text senequià; i encara és més d'aplaudir la prudència i la reserva amb què presenta els resultats del seu treball en aquest aspecte, per la dificultat d'establir fronteres escarides en uns textos que foren elaborats des de punts de partida molt complexos, com evidencien els resultats de l'estudi introductor. També trobem encertat el seu criteri d'haver estat molt selectiu en les notes a peu de pàgina, destinant a un aparat complementari de notes, després del text de les *Tragèdies*, la totalitat de lliçons i variants rebutjades, amb la qual cosa el lector curiós té a l'abast tot el material brut dels manuscrits.

En apèndix edita el text d'*Hercules furens, Thebaida, Hippòlit, Edip i Agamèmon*, tal com és reportat pel ms. N (Madrid, BN, ms. 14074), que, més que un text, són extrets de franca intuïció moralitzadora. Un índex de noms i un glossari generals clouen oportunament l'obra.

La lectura dels dos volums, tan treballats, de Martínez Romero només ens ha suscitat dos dubtes. El primer esguarda el text llatí de Sèneca que ell ha tingut com a referència: l'edició

establerta per Léon Herrmann, a la col·lecció «Les Belles Lettres», París 1982 (repetició de l'edició de 1924-1926). Justament no ha estat poca ni insignificant la bibliografia posterior centrada en els problemes crítics del text senequià de les *Tragoediae*, coronada en la dècada dels vuitanta pels treballs i l'edició d'Otto Zwierlein publicada en la col·lecció «Oxford Classical Texts» 1984 i reproduïda amb correccions els anys 1986, 1991 i 1993.

Ens preguntem fins a quin punt la preterició d'aquests treballs no haurà pogut influir negativament en la determinació del text llatí que serví de base als treballs dels traductors catalans, que finalment Martínez Romero no ha pogut assenyalar amb la precisió que sens dubte s'havia proposat d'obtenir. El segon dubte —i no retret— és a propòsit de l'estudi de la transmissió del text català i del 'stemma codicum', conduït d'una manera clàssica, tal com hem dit, i, 'potser' innecessàriament, d'una manera molt clàssica. El material manuscrit que maneja l'autor i les notícies externes que hi fan referència abasten un període de temps que no ultrapassa els cent cinquanta anys, període potser massa curt per a suposar una activitat frenètica de transmissió i, per tant, per a fer necessària la postulació d'arquetips i subarquetips.

Les dades incontrovertibles que aporta Martínez Romero suggeririen més aviat que la o les traduccions catalanes es fan sobre un manuscrit que incorporava el comentari de Nicolau Trivet, i que ben aviat circulen independentment, en forma d'extrets i àdhuc a través dels resums dels *Arguments*. Martínez Romero insisteix una i altra vegada en les finalitats moralitzadores, que els antics traductors o copistes catalans projecten sobre les *Tragèdies* senequianes i, en canvi, potser no haurà tingut prou en compte aquest criteri al moment de valorar determinades variacions de la tradició manuscrita. És una pregunta que fem, bo i tenint en compte que partim d'un dubte, originat en la ja copiosa bibliografia que s'ha produït en aquest segle sobre la necessitat d'adaptar els principis metodològics d'una edició crítica a cada realitat concreta, sobretot quan, al costat d'unes fonts filològiques més o menys clares, hom disposa de dades històriques contrastades, que permeten de traçar o d'emmarcar el sentit d'una tradició.

En la seva introducció i edició de la traducció catalana antiga de les *Tragèdies* senequianes, Martínez Romero ha obviat —i ha fet santament— la qüestió de la influència d'aquesta traducció en les traduccions castellanes d'aquella època. Qui sap què podria aportar l'estudi d'aquest problema, si l'emprenia una persona amb la preparació i la tenacitat demostrada per Martínez Romero.

Mentre esperem que vagi lliurant els altres treballs relacionats amb les traduccions medievals catalanes de Sèneca, gosem fer vots des d'ací perquè algun dia es decideixi a escometre l'estudi de les traduccions castellanes i les seves relacions amb les catalanes, de les quals ja tenim ara indiscutiblement molt més que una primícia.

Jaume de Puig

Dietaris de la Generalitat de Catalunya. Volum I. Anys 1411 a 1539. Director de l'obra: Josep M. SANS I TRAVÉ. A cura de Lluïsa CASES I LOSCOS, Josep FERNÁNDEZ I TRABAL, Laureà PAGAROLAS I SABATÉ, Barcelona, Generalitat de Catalunya 1994, XX i 520 pp.

La introducció, signada pel director de l'obra, recorda l'origen de la Generalitat de Catalunya o Diputació del General, i la divisió del seu treball en seccions: l'escrivà major havia de portar el registre, que, a mitjan segle XV fou transformat «en una mena de crònica, gairebé diària, de tot el que passava a Barcelona i a fora» (XIV). Aquesta iniciativa fruità en deu volums (XVII), on són recordades les principals efemèrides, ciutadanes, catalanes i internacionals des del 1411 fins al 1714, en què la caiguda de Barcelona a mans dels exèrcits de Felip V i el consegüent *Decret de Nova Planta*, posà punt final a la Generalitat de Catalunya i al *Dietari*, del qual ara la institució que ha rescatat aquell nom, ha encetat l'edició amb aquest primer volum. En els dos darrers segles

hi ha precedents, temps ha abandonats, del projecte actual d'edició (XVI), que amb el llibre que tenim a les mans i amb un altre que esperem de poder presentar als nostres lectors en el volum següent d'aquest anuari, fa tota la impressió d'haver començat amb millors perspectives.

Tot hom sap que els responsables de la Diputació del General o Generalitat de Catalunya, tres diputats i tres oïdors de comptes, elegits per cada un dels tres braços amb representació a Corts de Catalunya, duraven en el càrrec un trienni. És, doncs, coherent, que també el dietari de la dita institució fos des del primer moment repartit en triennis. I la primera observació que s'ha de fer al volum actual és que hi manca un trienni, el dels anys 1428-1431, i no pas, cal suposar, per alguna falla dels editors, car el quadern del trienni 1425-1428 porta el número 3 de la sèrie (47) i el següent, del 1431-1434 té el número 4 (54); cal suposar que manca des de segles o almenys des de fa molt de temps; però allò que fa estrany és que els editors no en diguin res ni entre les pàgines 53-54 ni en la introducció, car aquest sembla un detall que calia assenyalar en una edició crítica; altrament, el possible lector i sobretot l'estudiós pot pensar qualsevol cosa.

Dels altres triennis tenim puntualment transcrits, amb indicació dels anys i dels quaderns, i àdhuc dels folis on són consignades les corresponents anotacions, les escrites pels successius escrivans. Al començament, la repetició de notícies d'anades i vingudes de diputats, d'oïdors de comptes i d'oficials de la casa, fa tot l'efecte d'un control amb vistes al pagament de dietes per viatges, oficials o no, fora Barcelona; cal dir, però, que al mig de tanta de monotonia, de tant en tant salta la notícia valuosa, com la del dimecres, 10 d'abril 1420, que s'ho val de transcriure íntegra: «Aquest dia fon licenciada e rompuda la Cort que'l senyor rey n'Alfonso, ara regnant, celebrava als catalans en la ciutat de Tortosa, e açò per tant com lo dit senyor no ha volgut passar lo capítol que'ls strangers fossen fora de son servey» (28/I): encara no feia vuit anys que havien estat elegits, i el país, oficialment, s'adonava que la nova casa reial era i volia seguir essent un cos estrany a la terra i la contraposició en aquest punt arribava al trencament i al llicenciament d'unes corts incompletes: la casa reial no s'empeltava amb el país i els esdeveniments de només quaranta anys més tard demostrarien tota la tragicitat d'aquella negativa a l'empelt, que després ja seria definitiva.

No seria encertat de deixar el lector amb la idea que només hi ha anotacions d'anades o vingudes de la gent de la casa o de malspassos de la casa reial; i així, som informats que a primers de març del 1420 un temporal de mar durà quatre dies i hauria fet malbé catorze naus que es trobaven davant la platja de Barcelona (24/II); sabem que hi havia un guardià de la casa i de les escriptures (30/II) i un llibreter de la Generalitat (60 i 66); hi ha notícies d'un *Manual de la scrivania* (43/I) i d'un *Llibre blan, apellat balans, àltas de generalitats* (24/III). És només una mostra de temes diversos dels assenyalats, que podria ésser inacabable.

Val a dir, però, que, justament en arribar als anys de la crisi, els escrivans del *Dietari...* saltaren damunt els límits de la moderació en l'espai (entorn de deu pàgines per a cada trienni) i arribaren a més de vint en el d'anys de guerra contra Joan II, els 1458-1461 (146-166), i sobretot en els tres triennis corresponents a l'emperador Carles, 1524-1533, que omplen gairebé seixanta-cinc pàgines (369-432); les darreres són farcides de proses i de poesies diverses sobretot en llatí, amb dos díctics un de grec i un de Juan de Mena en castellà, corresponents a les entrades de l'emperadriu i de l'emperador a Barcelona la primavera del 1533, que potser haurien d'ésser tingudes en compte en parlar de l'Humanisme a Barcelona.

Però àdhuc les corrués d'anotacions aparentment avorrides tenen un gran interès, almenys en un doble sentit: primer perquè precisen dates de personatges que en un moment o altre d'aquells més de tres segles passaren per la Generalitat de Catalunya: ací trobem puntualment anotats alguns de llurs moviments, com també ho són els principals esdeveniments de la ciutat; i la segona, perquè conviden a completar amb d'altres fonts, per ventura de la mateixa casa, anotacions que ací ens són presentades de forma asèptica. En pot ésser mostra l'anotació del 30 desembre 1425, que diu així: «Aquest jorn lo honorable micer Johan de Palomar, canonge en la Seu de Gerona, stant en la ciutat de Xàtiva, acceptà la elecció de ell feta per los honorables deputats e oïdors de

comptes del General de Catalunya, per remoció per ells feta del honorable micer Narcís de Santdionís» (48/1); si recordem que el diputat eclesiàstic, i per tant el primer dels tres que prengueren la dita decisió (com si diguéssim el president de la Generalitat de Catalunya), era Felip de Malla, ell, un dels millors escriptors en llengua catalana de tots els temps, Narcís de Santdionís, el compilador de les *Constitucions de Catalunya*, i Joan de Palomar, l'home que al cap de poc presidiria la sessió inaugural del Concili de Basilea, ens adonarem que aquesta anotació agombola tres autèntiques vaques sagrades d'aquell moment, una de les quals, el gironí Narcís de Santdionís, resultà remogut del càrrec: una decisió greu contra una personalitat de primera categoria, que pica la curiositat; qui en vulgui saber més trobarà nombre de cartes de Felip de Malla relatives a aquest afer en els registres 641-643, d'ACA, *Generalitat. Lletres trameses*, corresponents al trienni de la seva presidència 1425-1428.

La secció de textos, presentats a doble columna damunt paper de qualitat, es completen amb una taula única d'antropònims i de topònims (463-504) i amb vint-i-cinc reproduccions de pàgines o fragments dels quaderns originals (505-519).

S'ha esmuyit alguna petita falta en els textos catalans; i per dir-ne una de molt petita, assenyalaré la coma entre «deputat, loquall», en les dues línies finals de 296/II; la coma és sobrera, car es tracta del càrrec: ,deputat local', per molt que la grafia de la segona paraula sigui perdadora. En les comptades frases llatines, les falles són més freqüents (i em límito a alguna mostra): ,honorabilis' (14/II/línia 4 del text llatí), que ha d'ésser ,honorabilibus', car qualifica , coram deputatis', per tant, ablatiu del plural; ,impeditis' (34/II/línia segona del text llatí), ha de dir ,impeditus' (diu que l'abat de l'Estany, tot i ésser a Barcelona, es trobava impedit), nominatiu del singular; ,paratorem' (297/II/4) és qualificació de ,Guillermo (realment, l'original diu ,Guillermo' o ,Guillelmo?') Cuquet', per tant, ,paratore'; ,posee' (461/II/línia 4 del final) ha d'ésser ,posse' (no hi ha cap forma del verb ,possum' que faci ,posee'). És una mostra.

No cal dir que la publicació dels Dietaris de la Generalitat de Catalunya del 1401 al 1714 és una iniciativa que molts consideraven necessari d'emprendre; finalment ho ha fet la Generalitat de Catalunya i n'és digna de tot elogi; només cal ara augurar un bon ritme de publicació dels successius volums i que, si és possible, adhuc les petites falles constarades en aquest, siguin evitades. Serà una obra digna tant de la Generalitat de Catalunya d'aleshores com de la d'ara.

Josep Perarnau

Ramon SIBIUDA, *Llibre de l'home caigut i redimit* (*Llibre de les criatures* (!), capítols 223-330). Introducció i traducció de Jaume de PUIG (*Clàssics del cristianisme*, 55), Barcelona, Edicions Proa 1995, 434 pp.

Abans d'haver complert tres anys la publicació de la traducció catalana de la primera part (pròleg i capítols 1-222) del cèlebre *Llibre de les criatures* de Ramon Sibiuda, apareix ara la segona part (capítols 223-330), amb el títol presumptiu de *Llibre de l'home caigut i redimit*. Com adverteix el benemèrit traductor d'ambdues parts, el dr. Jaume de Puig, hi havia motius per a recuperar aquesta part en una col·lecció de textos religiosos i teològics, com n'hi havia hagut també per a editar la primera en una col·lecció de textos filosòfics. El caràcter peculiar d'aquest ,llibre de batalla', que és la *Scientia libri creaturarum sive libri naturae et scientia de homine*, una original apologia de la fe cristiana, duta a terme, en frase de Michel de Montaigne, el seu antic traductor al francès, per mitjà de ,raons humanes i naturals', feia possible aquest procediment editorial, que l'actual traductor al català qualifica d',insòlit', però que, en qualsevol cas, resta plenament justificat pel fet d'haver posat a les mans del públic català l'obra única i cabdal d'un dels pensadors més prestigiosos del nostre passat intel·lectual.

Val a dir que, poc o molt, el llibre s'hi prestava. De fet, el *Liber creaturarum* s'obre amb un tractat *De opere creationis* (capítols 1-222), continua amb un altre *De opere redemptionis* (capítols 223-321) i s'acaba amb un tercer, molt més breu, sobre les darreries (capítols 322-330). D'aquestes tres grans divisions, les dues últimes són, pel seu contingut, estrictament teològiques. Es tracta d'una consideració històrica de l'home, tal com el presenta, de facto, la història de la salvació, o sigui, justament com a caigut i redimit. En canvi, la primera té un caire més filosòfic. Es tracta d'una consideració teòrica i moral de l'home tal com ha d'ésser, de iure, perquè compleixi les condicions que li imposa el seu estatut ontològic de creatura intel·ligent i lliure. El traductor, doncs, tingué l'encert de fer el tall en el lloc adient, com si, de bell començ, en publicar separada aquella primera part del llibre que, pel seu mateix contingut (*opus creationis* i visió de l'home, de iure), podia ésser considerada com a més filosòfica, tingués ja, in mente, l'edició posterior de la segona, on mestre Ramon desenvolupa una matèria (*opus redemptionis et glorificationis*, i visió de l'home, de facto), que cal considerar en principi com a estrictament teològica.

És veritat que aquesta divisió tallant entre filosofia i teologia no s'adiu massa a la manera d'ésser de Sibiuda, que és sempre alhora filosòfica i teològica. El traductor i editor n'era plenament conscient, com ho palesen les ratlles que segueixen: «Com l'ésser d'Aristòtil, el llibre de Sibiuda es pot prendre en molts sentits, cosa que no en perjudica, ans en reforça, la unitat. La part editada en català en una col·lecció de textos filosòfics es podia prendre com una especulació sobre l'home al marge de tota influència teològica. Però els capítols que conté sobre la trinitat de persones en Déu, poden ésser considerats com a no pertanyents a un discurs teològic? La part que ara es publica en una col·lecció de textos teològics consisteix certament en una explicació de la història de la salvació i de la manera d'apropiar-se'n els fruits dins l'Església. Però la pretensió de deduir transcendentalment aquesta història salvífica, pot deixar de ser considerada una recerca filosòfica? Filosofia i teologia apareixen indistíndiblement unides a cada pàgina del *Llibre de les criatures*, com la consciència de la seva unitat és una dada immediata per a Ramon Sibiuda. Essent així, el fet d'haver partit editorialment aquesta obra sembla menys greu que la urgència de tenir-la, d'un cop, totalment a l'abast» (8). Qui gosaria a dir el contrari? Tant més, que el traductor pot adduir, encara, a favor de la seva, amputació, inicial, el fet que, en el bloc 1-222, Sibiuda aborda la visió de l'home, de iure, independentment d'un marc teològic precís, per l'escala de la naturalesa, mentre que en el bloc 223-330, on estudia la condició històrica de l'home, *pro statu isto*, el seu pensament treballa expressament sobre dades teològiques (cf. p. 13).

La versió catalana va precedida, com és normal, d'una acurada introducció. El traductor ja n'havia escrit una, i de ben rodona, per al volum que conté la primera part del *Llibre de les criatures*. Fer-ne ara una de nova, que digués tot el que cal dir, bo i evitant les gairebé inevitables repeticions, era una tasca no gens fàcil. El dr. Jaume de Puig se n'ha sortit força bé. Diguem d'entrada que la introducció té dues parts ben diferents. La primera és pensada per als lectors que no tenen accés a la part ja editada. Es tracta senzillament d'informar-los del camí de pensament que Sibiuda hi recorre. La segona es refereix expressament a les qüestions que planteja la part inclosa en el present volum. La més rellevant i aclaridora té a veure amb el capgirament metòdic que Sibiuda hi duu a terme. Si en la part anterior, Sibiuda semblava fer servir la raó dins els límits del programa: *„fides quaerens intellectum*', la constatació del fracàs essencial de l'home en ordre a complir la seva missió, el porta a canviar el mètode i a adoptar el programa invers: *„intellectus quaerit fidem*': és la raó ara la que s'esmerçarà no ja a comprendre la fe, sinó a buscar-la i a descobrir-la, a presentar-la com a l'única explicació coherent del contrast existent en el panorama humà entre el dret i el fet. En altres mots, entre l'home tal com hauria d'ésser i l'home tal com és, hi ha un abisme tan gran i un capgirament tan brutal de situació, que Sibiuda es veu obligat a buscar en la fe cristiana la resposta als interrogants que aquesta anomalia desvetlla. La història de l'home el duu a investigar la metahistòria, és a dir, la història que hi ha hagut entre Déu i l'home, la *„història sacra*'. I Sibiuda ho farà de tal manera que la *„història sacra*', la història de la salvació, esdevindrà no ja punt de partença, ans objecte de recerca filosòfica, resultat de l'especulació racional. Vet ací

la paradoxa de la segona part, 'teològica' del *Llibre de les criatures*: si en la primera l'autor era un teòleg que emprava el llenguatge de la filosofia, en la segona aquest teòleg no solament continua parlant com un filòsof, sinó que sotmet, de més a més, la teologia a un tractament formalment racional. L'element històric revelat és subsumit com a terme i guany d'una especulació humana!

Aquesta anàlisi magistral que el dr. de Puig duu a terme dels contrasentits teològics del discurs sibiudà, el confirma en un retret que ja havia fet anteriorment: si el *Liber creaturarum* mereix d'ésser criticat, és des de la teologia. No hi tinc res a dir, tot i que l'autor tendeix potser massa a interpretar aquests aspectes de l'obra de Sibiuda des de fases posteriors de la història del pensament. El que és indiscutible, i em plau de reproduir com a cloenda, és que la seva «lectura del *Liber creaturarum* ens fa tocar amb les mans que un modest obrer del pensament pot ser extraordinàriament ric en suggestions, si som capaços d'entendre'l ben enquadrat en el seu temps i en el marc del desplegament de l'aventura del pensament» (43).

Clou la introducció una breu història de la recepció de Sibiuda a Catalunya. Cal suposar que es tracta d'un esbós purament indicatiu. Altrament, no s'explicaria que hom faci esment, p. e., de la inclusió de Sibiuda en l'edició revisada per Joan Roig i Gironella del *Breve Curso de historia de la filosofia* de G. Tredici i ometi, en canvi, qualsevol referència a la inclusió anàloga, feta pel qui signa aquestes línies, en la *Historia de la filosofia*, de F. Klimke. En qualsevol cas, aquest esbós és enormement alligador, car ens fa prendre consciència del retard singular amb què arribà a casa nostra l'interès per una obra, que havia tingut una gran ressonància dellà de les nostres fronteres. Malauradament, doncs, cal donar la raó al dr. Jaume de Puig, quan constata sòbriament: «La bibliografia catalana sobre Sibiuda encara no supera, ni de bon tros, la que hom li ha dedicat arreu de l'Occident europeu» (47). Cal afegir, però, que la seva pròpia aportació comença a ésser tan rellevant, pel volum i la qualitat, que podria aviat equilibrar la balança, sobretot si reix finalment a dur a terme la tasca més urgent i decisiva: l'edició crítica del text llatí original del *Liber creaturarum*.

La traducció es basa en l'edició de Sulzbach 1852, confrontada, quan el text ho demanava, amb l'edició incunable de Paffroed, Deventer, ca. 1480. Cal agrair l'esforç del traductor a donar un text legible, amb un llenguatge planer i actual, bo i mirant, però, de no traïr excessivament el text llatí. Esperem, amb el traductor, que aquesta versió íntegra al català, que ara es corona, de l'obra del vell mestre tolosenc, impulsi en el futur la curiositat i àdhuc els estudis científics entorn una figura, sobre la qual, sens dubte, «hi ha encara molt a esbrinar i a dir» (47).

Eusebi Colomer

Antonio MANFREDI, *I codici latini di Niccolò V. Edizione degli inventari e identificazione dei manoscritti* (Studi e Testi, 359), Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana 1994, XCII i 600 pp. i X làmines.

Ens trobem davant un llibre que ens dona prou més que no en diu el títol.

El pròleg, del prefecte de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, pare Leonard E. Boyle, o. p. (XI-XXII), és un sintètic replantejament del problema dels orígens de la Biblioteca Vaticana, en el sentit de tresor de manuscrits vells i nous, acumulats al Palau Vaticà, per a ús dels papes i de llurs curials principalment, per a retornar al fet que aquella fou creada com a tal per Nicolau V Parentucelli, i acrescudà i millorada pel tercer successor, Sixt IV della Rovere.

El text de la introducció (XXXV-XCII), del dr. Antonio Manfredi, ofereix la reconstrucció de la biblioteca de Nicolau V (+ 1455), un cop havien retornat els pontífexs romans del llarg exili d'Avinyó i s'havien reestablert definitivament a Roma (ara, al Vaticà, i no, com abans, al Laterà), just acabat el dolorós Cisma d'Occident. L'autor parteix de la tradició manuscrita dels seus inventaris, i de la identificació dels còdexs —sempre que això ha estat possible— amb d'altres

manuscrits, particularment de la Vaticana, amb un treball que supera de molt els altres precedents d'aquesta tasca.

El conjunt del pròleg i de la introducció és una aportació de primer ordre a la història de la cultura medieval i humanística de Roma i de tota la cristiandat. Per a nosaltres té, encara, un interès especial, car els dos primers inventaris dels còdexs llatins foren obra del bibliotecari i confès de Calixt III Borja, l'augustinia vigatà, Cosme de Montserrat, bisbe de Vic: el primer, esborrany (ms. A), ara al Museu Episcopal de Vic, amb addicions marginals autògrafes del mateix Montserrat (mA); i una redacció definitiva (Ms. B), que restà al Vaticà. Aquesta havia estat ja publicada per Eugène Müntz i Paul Fabre a París el 1887; ara, completada a fons, constitueix la part essencial d'aquest volum (1-514).

Després de molt fines hipòtesis avançades pel pare Boyle i per l'autor de l'inventari, ara lúcidament sintetitzades pel prefecte de la Vaticana, resta provat a bastament que, si bé en alguns períodes la gran biblioteca de Nicolau V havia restat una mica abandonada i àdhuc emprada per a fins menys elevats, de caire domèstic, molt abans que Sixt IV, el 1471, n'augmentés el cabal i en completés la part arquitectònica, la institució persistia com a tal, amb les seves tres seccions: la dels còdexs grecs, la dels llatins, i la cambra reservada al papa.

La biblioteca grega ha estat suprimida ací, perquè ja havia estat acuradament estudiada, conjuntament amb els altres manuscrits en llengua grega conservats a la Vaticana. Ací la llatina abraça tres seccions: la primera i principal conté 800 còdexs; un petit nombre de textos passats accidentalment al despatx de Nicolau V (801-824), i l'inventari del 'cubiculum' (mss. 1-56), val a dir dels volums que constituïen com la biblioteca de mà de Nicolau V.

A la mort d'aquest, Cosme de Montserrat havia trobat els llibres de la primera secció aplegats amb un ordre relatiu.

Mirant cap a la finestra, el primer armari contenia textos bíblics i comentaris de la Sagrada Escripura; el segon, obres augustinianes, més nombroses que les que l'armari terç servava, relacionades amb sant Tomàs d'Aquino, i que el quart, amb Pere Llombard, Alexandre d'Hales i sant Bonaventura. El cinquè i el sisè armaris comprenien temes variats i inconnexes.

Una consemblant varietat, però alternant més i més els autors medievals amb els clàssics, es trobava en els armaris primer i segon, sempre esguardant cap a la finestra.

S'ha de notar que ja el primer any del pontificat del successor de Nicolau V, Calixt III Borja, aquest es féu portar, de primer, un cert nombre d'obres de dret canònic, tant privat com públic (499-504), i, en un segon temps, un altre boldró, en què alternaven els escrits d'autors medievals amb d'altres de clàssics i d'humanístics, contra el mite que Calixt III es desinteressà dels corrents humanístics de son temps: aquest segon boldró és el que ja ens havia donat a conèixer Francesc Martorell al volum V de la «Miscellanea Ehrle».

Impossible de fer un esment detallat dels autors grecs traduïts al llatí i de les obres llatines contingudes en la que fou la biblioteca de Nicolau V i de Calixt III.

Dels clàssics antics en contenien el bo i millor. És més planer de recordar els humanistes posteriors: Dante, Petrarca, Coluccio Salutati, Giovanni Boccaccio, Pier Candido Decembrio, el Filelfo, el Cusà, el Plàtina, Vespasiano da Bisticci, Poggio Bracciolini, Luigi Podocataro, per exemple, més Guilhem Filhastre, el Perotti, i l'anònim *De genere poëtarum*.

En relació amb Catalunya, predominen sant Ramon de Penyafort i els comentaristes de les *Decretales*, i segueixen Ramon Llull, Nicolau Eimeric, Pere i Ponç de Lleida, Joan Serra, i el procés contra Pedro de Luna (Benet XIII). El sacejament apocalíptic que somogué el temps del Cisma resta ací reflectit per la presència de Joaquim de Flore, Pèire Joan (Olieu), Joan Ballester i les anònimes *Quaestiones de aduentu Christi* i *Responsiones de paupertate Christi*.

De les abundoses referències al Concili Florentí i als intents d'acostament a les esglésies orientals, ultra Bessarió i el cardenal de Kiev, cal remarcar la presència, ja prou estudiada, dels teòlegs Andrés Escobar, Juan de Torquemada i Ambrogio Traversari.

Hom hi trobarà encara, ultra molts d'altres noms interessants, Alexandre VI Borja, l'arque-

bisbe de Tarragona Domingo Ram, els bisbes Pablo de Burgos i Martinho de Lisboa, simples domèstics som un tal Garsias, ultra Pedro de Navarra, el bibliotecari Luis de Torres, etc.

És curiós que d'entre els papes o antipapes avinyonencs o post-avinyonencs, l'únic que és elencat a l'índex amb el nom pontifici sigui Baldassare Cossa (Joan XXIII).

L'inventari ara publicat és un veritable model de codicografia, fet amb una coneixença profunda de les fonts arxivístiques i bibliotecàries (XXIII-XXXI, LXXXVI-XCII, 532-536), segons uns criteris acuradament establerts, vist el caràcter de l'obra estudiada (LIII-LVI).

Particularment interessants per a tots els estudiosos són les tres seccions amb què l'autor enumera els deu grups de manuscrits, des del 1411 fins al 1550, i, per als especials destinataris d'aquesta ressenya, els còdexs concrets del Museu Episcopal de Vic (533) i de la Real Academia de la Historia (532), més la provinença hispànica de tres manuscrits trescentistes.

El bloc central dels manuscrits llatins passats de Nicolau V a Calixt III, és de 824 (els 801-824, els passats al 'cubiculum' personal de Calix III), sense els 46 que havien constituït la biblioteca privada de Nicolau V (499-504).

Només una part d'ells ha pogut ésser identificada en l'actual Biblioteca Apostòlica Vaticana. És per tal de fer noves identifications, que calia una descripció tan minuciosa i capil·lar de tot aquest tresor bibliogràfic, inventariat per primera vegada per l'augustí català Cosme de Montserrat —ací sempre escrit, erròniament, Monserrat. Aquest orde donà poques contribucions escrites a la història de la cultura catalana medieval, però algunes de força importants. Aquesta és una aportació excepcional, tant per a la història de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, com per a la de tota l'Europa medieval i humanística.

Per a aquesta mena d'obres continua tenint els seus avantatges l'ús de la linotípia, per damunt dels moderns mètodes electrònics. Però hi resta sempre el perill de les darreres correccions de l'autor. Sense cap interès d'anar a percaçar-ne els errors, el simple lector en descobreix alguns. Però com que per a cap d'ells no és difícil de trobar tot seguit l'esmena justa, no cal especificar-los. A més a més, no fóra escaient ni correcte, tractant-se d'una obra tan acuradament composta i redactada.

Miquel Batllori

Modest PRATS, editor. *Política lingüística de l'Església catalana (Segles XVI-XVII)*. (Biblioteca Universitària. Història de la Llengua, 4), Vic-Girona 1995, 200 pp.

Aquest volum segueix l'estructura dels altres llibres que l'han precedit en la sèrie sobre història de la llengua catalana de la mateixa col·lecció, ben coneguts dels lectors d'aquestes pàgines (cf. ATCA, XI (1992), 486-487; XII (1993), 463-467). Aquest inclou una selecció de textos, degudament ordenats —cronològicament i temàticament— en sis apartats, precedida d'una *Introducció* a càrrec del propi editor dels materials antologats, que exposa al lector llur interès i se'n proposa una interpretació en clau d'història lingüística que, en definitiva, és allò que dona unitat al volum. A l'inici de cada apartat —I, *Els precedents*; II, *El Concili de la Tarraconense de 1591*; III, *De 1591 al Concili del 1636*; IV- *El Concili de la Tarraconense de 1636*; V, *La polèmica intersinodal*; i VI, *El Concili de la Tarraconense de 1637*—, es fa una acurada presentació dels textos que s'hi recullen, situant-los en el seu context històric i especificant la seva naturalesa, la procedència i les fonts utilitzades.

De fet, hi trobem textos ben diversos, tant pel que fa al seu caràcter, com a les proporcions. S'inclouen des de simples propostes o rèpliques individuals extretes de les discussions conciliars a decrets i Constitucions solemnes; de llarguíssims memorials a textos tan breus com la carta adreçada al Concili de 1637 pels diputats del General —que amb excessiva lleugeresa el responsable de l'editorial vigatana qualifica de «Govern de Catalunya» en el davantal de

presentació (150). En alguna ocasió, penso que es reproduïen documents en un estat fins i tot massa fragmentari: és el cas dels textos de [8] —encara que queden prou lligats pel comentari de Modest Prats— o, en general, dels textos del primer apartat, adduïts com a precedents —on, per cert, és reproduït un error de transcripció en el famós cànon sobre la predicació del Concili de Tours, que ja apareixia en el primer volum (i únic, encara) de la *Història de la llengua catalana* del mateix autor i de Josep M. Nadal, i que espatlla la traducció catalana, en què s'esmenta una «llengua teòsica» inexistent, enlloc de la llengua alemanya o tudesca (teutisca), com correspondria, en l'adjectiu que Mn. Antoni M. Alcover ja documentà en Ramon Muntaner i en altres escriptors antics.

Atès el caràcter divulgatiu de la col·lecció, tots els textos llatins han estat perfectament traduïts al català pel propi editor en la part inferior de llurs mateixes pàgines, en un cos de lletra més petit, fet que distingeix i fa excel·lir aquest llibre per sobre del *Processus Iuris Ecclesiastici* de Mn. Sanç Capdevila, l'únic que fins ara ens permetia d'accedir a molts dels documents publicats.

Modest Prats ja s'havia referit a la majoria d'aquests textos i a la polèmica lingüística que delaten, encara que no els havia pas transcrits de forma completa, en un treball seu de l'any 1979, com a pròleg de l'edició feta per Albert Rossich d'*El Parnàs català* de Narcís Julià, una preceptiva poètica manuscrita de finals del segle XVII. En aquella ocasió els utilitzava únicament com a testimoni de «la batalla en favor del català» que hagueren de lliurar una bona colla d'intel·lectuals d'aquell segle, en bona part eclesiàstics, per defensar-se d'allò que començava a ésser, a les portes de la Guerra dels Segadors, una intensa ofensiva castellanitzadora, i com a document dels usos lingüístics, encara quasi exclusivament catalans, de la població que s'hi expliciten. L'estudi a fons d'aquests materials, però, l'autor el reservava per a quan arribés al segle XVII la *Història de la llengua catalana*, abans esmentada, que ja llavors s'havia proposat d'escriure juntament amb J. M. Nadal, tal com explica ell mateix al final de la introducció al volum; ha estat la convocatòria d'un nou Concili de la Tarraconense, després de més de dos-cents anys d'haver-se'n estroncat la tradició, allò que finalment ha creat l'ocasió per a aquest llibre i finalment ha estimulat Modest Prats a preparar l'edició i l'estudi dels textos que recull.

El nucli del llibre és constituït pels memorials de Juan Gómez Adrín —pseudònim del canonge de Tortosa Alexandre Domènech de Ros— i el memorial-resposta de Dídac Cisteller, canonge de Lleida, publicats tots dos l'estiu de 1636; es tracta dels documents més llargs dels recollits en el volum ([14] i [15]), i hi són reproduïts íntegrament. El primer d'aquests, intitulat *Memorial en defensa de la lengua castellana para que se predique en ella en Cataluña*, s'enfronta a la decisió presa pel Concili d'aquell mateix any 1636, segons la qual «d'ara endavant en aquesta Província tarraconense no es prediqui de cap més manera que en llengua catalana». Aquesta postura, que havia estat defensada en el Concili pel bisbe de Tortosa amb un interessant memorial, reproduït en el núm. [12], recull una sèrie de raons i d'arguments, ja estudiats i debatuts en ocasions anteriors, especialment en el Concili provincial de 1591, a propòsit d'unes constitucions sobre la catequesi i la predicació, els dos àmbits que Trento reservà a les llengües vulgars —les trobem també transcrites, i en dues versions diferents, juntament amb altres textos, en els apartats anteriors. El *Memorial en defensa de la lengua catalana para que se predique en ella en Cataluña*, de Dídac Cisteller, intenta de rebatre, punt per punt —encara que amb menys habilitat retòrica— les argumentacions de Gómez Adrín, i encara trobarà resposta en un tercer memorial, anònim, que insisteix d'una forma ben contundent en la defensa del castellà [16]. La polèmica oberta per aquests documents, per força havia de trobar ressò en les sessions del Concili de 1637, en què per primera vegada es tractaria del problema de la llengua en clau política; els interessants testimonis procedents d'aquest Concili, que certament va ratificar la Constitució sobre predicació del de 1636, són agrupats en el darrer apartat del volum.

Els temes que surten en el debat són analitzats en l'estudi introductori, on l'autor els situa en el seu context històric i cultural; i és que tots els textos recorren a valorar la presència i difusió real de la llengua castellana a Catalunya en aquell moment —les valoracions són diferents, és clar,

però tots coincideixen a presentar el reconeixement del castellà a Catalunya com un fenomen de classe social—, reconeixen més o menys explícitament la inferioritat literària del català—llengua ,curta', sense polir— respecte del castellà, i discuteixen sobre la necessitat d'utilitzar en la predicació la llengua general o ,común del reyno', en comptes de la llengua materna o notarial, una qüestió de caràcter clarament polític —i que com a tal fou tractada en algunes intervencions al Concili de 1637, com la del bisbe d'Urgell, Pau Duran, que s'afanyava a recordar que la unió amb Castella era ,per accidens'. Aquest és, justament, un dels aspectes més interessants que tracta Modest Prats en la *Introducció*, i s'insereix en una polèmica oberta encara entre els historiadors sobre si es pot considerar que la llengua, a l'Antic Règim, era ja un element organitzatiu d'identitat col·lectiva, com ho seria indiscutiblement més tard. Prats va intervenir ja en aquest debat amb un treball presentat a les segones jornades sobre «El nacionalisme català a la fi del segle XX», l'any 1989, i es referma ara en la seva impressió que, efectivament, la discussió sobre la llengua, té ja en aquesta època una dimensió essencialment política (28).

A banda d'això, l'estudi introductori emmarca el debat sobre la utilització de la llengua catalana en el context de «la ideologia i la pràctica lingüístiques que guiaran l'Església de la Contrareforma» i de les disposicions del Concili de Trento, que barraren el pas a les llengües vulgars en la transmissió de les Sagrades Escriitures i en l'administració dels Sagraments, i es reservaren exclusivament, com he dit abans, els àmbits de la predicació i de la catequesi. En aquestes qüestions, que Modest Prats ja esbrinava en un article recent a la revista «L'Avenç» sobre *Contrareforma i Barroc*, se serveix sobretot d'alguns autors italians (Coletti, D'Agostino) i, de fet, s'insereix en una línia de treball ben suggestiva, que fins ara ha estat fressada quasi únicament pels historiadors italians de la llengua.

Per la resta, no hi ha errades de consideració —potser cal només destacar l'absència d'un ,no', que enfosqueix el sentit d'un dels textos reproduïts a la *Introducció*, pàgina 17—; la composició del llibre és correcta encara que, tanmateix, resulta una mica massa atapeït, igual com passa amb la resta de volums de la col·lecció.

Podem considerar, doncs, que el darrer llibre de Modest Prats suposa una contribució parcial, però important, a l'estudi de la història de la llengua catalana en l'Edat Moderna, una història que promet episodis veritablement apassionants i que, en bona part, malauradament, encara s'ha de fer.

Francesc Feliu i Mateu

Joaquim PRATS I CUEVAS, *La Universitat de Cervera i el reformisme borbònic*. Pròleg de Mariano PESET (Col·lecció Seminari. Sèrie Catalònia, 2), Lleida, Pagès editors 1993, 436 pp.

Amb aquest estudi, Joaquim Prats intenta d'oferir una nova visió de la història de la Universitat de Cervera, on, a més de revisar la historiografia precedent, proposa nous plantejaments tot emmarcant la creació d'aquell centre universitari en els plans del reformisme borbònic que, a través de la Nova Planta, es proposà desarticular les institucions catalanes en tot allò que significués una limitació a l'absolutisme reial, més que no pas formar part d'un procés repressiu (tal com ho havia presentat anteriorment, no pas sense una bona dosi de raó, la historiografia romàntica i catalanista). L'autor, sobretot, té la insistent preocupació de voler desmentir l'existència d'una indiscutible escola certerina integrada per Josep Finestres i per una colla de membres de la Companyia de Jesús, els quals, des de posicions eclèctiques, però de notable fecunditat, saberen incorporar a l'ensenyament escolàstic les principals aportacions de la modernitat, tal com ho han mostrat les investigacions dels pares Ignasi Casanovas i Miquel Batllori i, darrerament, les de Josep M. Benítez i Riera a través de l'extraordinària tesi de doctorat llegida a la Universitat de Barcelona el 1990 (i que l'autor no cita en cap ocasió), suggestivament intitolada *La contribució*

intel·lectual dels jesuïtes a la Universitat de Cervera, en el capítol novè de la qual són examinades dues interpretacions contraposades a propòsit de la presència dels membres de la Companyia de Jesús a la Universitat de Cervera: la visió una mica exagerada d'Ignasi Casanovans i la reduccionista de l'autor que ara ens ocupa, Joaquim Prats. Benítez i Riera matisa els dos extrems i, reconeixent l'adscripció dels jesuïtes de Cervera a una mentalitat col·lectiva identificada amb l'Antic Règim, assenyalava les significatives aportacions culturals del professorat jesuïta a Cervera, alguns dels quals saberen renovar amb eficàcia l'ensenyament escolàstic, sobretot el de la filosofia, amb noves qüestions i plantejaments.

Efectivament, si bé és cert que a Cervera hi hagué una pervivència de l'escolàstica tradicional (tant el tomisme ensenyat pels professors dominicans i hegemònic a la Catalunya del sis-cents, com l'escotisme impartit pels religiosos franciscans, junt amb l'escolàstica suarista impartida per bona part del professorat jesuïta), també és cert que entorn de Josep Finestres (cosa que l'autor no recalca suficientment i que minusvalora) es configurarà un grup prou sòlid que a través del conreu de les humanitats, la supressió de subtiletes i de *Quaestiones* teològiques antiquades, i també tot acollint l'experimentació de les ciències i algunes posicions dels 'novatores' harmonitzables amb l'escolàstica tradicional reeixiren, com a grup, a renovar (des de l'eclecticisme) l'ensenyament universitari a Cervera.

Entrant ja més a fons en la valoració crítica de l'obra de Joaquim Prats, ens adonem que escriu en la pàgina 399 que «en molts dels casos ens hem hagut de limitar a emetre hipòtesis noves, més o menys raonades, davant la insuficiència de documentació de què disposàvem»; hipòtesis que, certíssimament, l'autor hauria pogut matisar molt més si hagués fet un ús més aprofitat de la gran quantitat de manuscrits inèdits, servats a la Biblioteca Universitària de Barcelona (centre documental, on l'autor s'ha limitat, quasi exclusivament, a escorcollar la documentació procedent de l'Arxiu de la Universitat de Cervera, tret el ms. 1308): manuscrits que ens mostren adientment el tipus de docència impartida a Cervera, tant l'escolàstica tradicional, com la renovada.

A tall d'exemple, citem, tan sols, alguns dels manuscrits del fons de la Biblioteca Universitària, que l'autor podria haver analitzat durant la seva investigació. En primer lloc, de matèria mèdica, esmentem el manuscrit 413, intitulat: *Tractatus de Morbo, Febre Maligna &c*, del dr. Agustí Corts i Armengol, i també el ms. 414 (del mateix autor), que conté la *Pathologia, sive altera Medicinae pars*; el ms. 415, amb les *Physiologicae disputationes* i semblantment els *Tractatus medici*, continguts en els mss. 416, 417, 418, 424; i els del dr. Antoni Pinós al ms. 947; i finalment, la *Pharmacopaea medica* continguda en el ms. 1551.

Pel que fa als manuscrits jurídics, esmentem principalment els mss. 548-549, que contenen un *Tractatus Iuris Civilis* (amb una nota manuscrita a la guarda del primer volum, que diu: «Dedit Dr. Josephus Finestres. 1762»); el ms. 550, amb els *Commentarii iuridici* de Francisco Ramos del Manzano (també amb una anotació, que diu «Ex libris Finestres, qui dedit Cervariensi Academiae Bibliothecae»; els *Commentarii Canonici* del ms. 613, que aplega escrits dels doctors Rodil, Campa i Formiguera; el ms. 617, amb les *Dissertationes Canonicae* dels doctors Teixidor i Formiguera; el ms. 923, amb les *Dissertationes Academiae Iuris Civilis*, de Josep Moliner; els mss. 925 i 1049, amb les obres jurídiques de Josep Grau; els mss. 926-928, amb diversos tractats de dret civil i militar; els mss. 933-943, amb lliçons dels doctors Joan Pau de Janer, Josep Romaguera, Agustí Formiguera; el ms. 1046, amb obres de J. A. Mujal i J. A. de Moxó; els mss. 1757-1758, etc.

Pel que fa a l'ensenyament de la teologia (on la Universitat es mostrà més conservadora), assenyalam la importància dels mss. 646-647 amb els *Tractatus Theologici* «iuxta miram Ioannis Duns Scotti doctrinam», del dr. Manuel Jovén, escotista; el ms. 648, amb el *Tractatus Sacrosanctae Theologiae Jesuíticae*, i el ms. 649, amb un *Tractatus Theologicus Scholasticus*; indiquem també la importància dels mss. 686-691 i dels mss. 785-789, així com els diversos *Tractatus Theologici*, amb escrits del framenor F. Daniel i del reverend J. Abad, aplegats en els mss. 825, 861-863 i 1705, així com els mss. 864-865, amb els *Tractatus Theologici* del religiós augustinia Antoni Mora (catedràtic de Vespres a la Universitat de Cervera), i els mss. 1632-1635, amb escrits teològics

dels professors Bonaventura Ferrusola, Joan Rovira, Francesc Aleu, F. Villarejo, etc. També presenten força interès (pel que fa als contiguts de la teologia ensenyada a Cervera) els mss. 1045, 1317, 1318, 1699 i 1773.

En la docència de la filosofia és on s'aprecia millor la incorporació de la doctrina dels 'novatores', en especial quan els professors cerverins, seguint les disposicions del Consell de Castella de l'any 1779, ho feren, 'iuxta methodum Villalpandi'. A propòsit d'això, a Joaquim Prats li hauria estat profitós de mirar, entre d'altres, el ms 1643 (amb unes *Institutiones Philosophiae* impartides a Cervera); les *Metaphysica et Physica Generalis*, aplegades en el ms. 1661; la *Logica et Metaphysica* del dr. Soldevila, continguda al ms. 1662; l'interessantíssim ms. 1674 (amb la *Logica* del caputxí Francisco de Villalpando, que s'ensenyava a Cervera, i també el ms. 1272 amb la *Logica et Methaphysica* Villalpandianes), etc.

Tot i que l'autor s'ha mirat la documentació procedent de l'antic arxiu de la Universitat cerverina, també hauria estat convenient de veure (a la mateixa secció de manuscrits de la Biblioteca Universitària de Barcelona), els mss. 769-770 amb les *Conclusiones y actos literarios de Cervera*, i els mss. 2003-2006, amb documentació diversa sobre la dita Universitat. Finalment, assenyalem que a la pàgina 382 (i a moltes d'altres), allí on diu 'Vísperas' hauria de dir 'Vespres' i que en la transcripció dels títols llatins de llibres, hom pot observar força errors (p. e., a la p. 320, llegim *Philosophia* del *usum scholae*, en comptes de *Philosophia ad usum scholae*, obra del renovador de la filosofia, Francisco de Villalpando, que, d'altra banda, no figura en la relació de fonts impreses), així com la manca de bona part de la producció bibliogràfica del professorat cerverí, on l'autor, a més de trobar el 'conservadorisme escolàstic', hauria pogut descobrir el grau d'assimilació dels autors de la modernitat per part d'alguns membres del professorat de Cervera (principalment la renovació filosòfica d'Aymerich, i la renovació científica de Cerdà). A tall d'exemple, citem, tan sols, les *Jesuiticae Philosophiae Theses, contentiosam et experimentalem philosophandi methodum complectens* (Cervera 1793), del P. Tomàs Cerdà; el *Systhema Antiquo-Novum Jesuiticae Philosophiae contentiosam et experimentalem philosophandi methodum complectens* (Cervera 1747), de Mateu Aymerich, etc.

Aquest estudi de la Universitat de Cervera vol ésser una alternativa a la clàssica història institucional, i vol aportar una nova visió, que conjugui l'anàlisi institucional amb el context general de la política hispana i l'univers cultural de l'època. Tanmateix, moltes de les apreciacions de l'Autor es veurien modificades o matisades, si hagués explorat l'abundant i riquíssima documentació escrita en llatí (tant manuscrita com impresa) que recull l'ensenyament impartit a Cervera, a la qual ens hem referit repetidament en el curs d'aquesta recensió.

Valentí Serra

Anscari M. MUNDÓ, *Catàleg del museu del llibre Frederic Marès*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya 1994 [1995], XL i 510 pp.

La cultura d'un poble es reflecteix en el respecte que aquest mostra a la seva història i a persones que esmercen fons propis en conservar, en nom de la comunitat, objectes del passat. Parlem de col·leccionistes altruïstes, patriotes en el millor sentit de la paraula. Catalunya pot enorgullir-se d'haver estat servida per tota una sèrie de tals mecenes. Frederic Marès, mort el 1991, s'afegeix dignament a aquesta taula d'honor.

L'autor del catàleg de la seva donació a la Biblioteca de Catalunya compara Frederic Marès amb el senyor Rosenwald, magnat nord-americà que va regalar la seva col·lecció de llibres i gravats a la Library of Congress de Washington (*Introducció*, XI). A mi, Marès i el seu Museu del Llibre, incorporat ara a la Biblioteca de Catalunya, em recorda més aviat el bibliòfil americà Henry Huntington. El palau de la seva família a San Marino, prop de Los Angeles, és avui un elegant

centre de recerca humanística, la casa dels servents s'ha tornat residència d'investigadors, i el gran jardí es manté com a parc botànic, tot el conjunt subvencionat pels interessos que produeix un legat de vuit milions de dòlars.

Les col·leccions del senyor Marès són avui escampades: a Barcelona, el Museu Marès per antonomàsia conserva objectes -entre els quals, escultures del mateix mecenes-, que il·lustren la història de l'art i de certes artesanies. Ha ingressat a Montjuïc una donació d'armes antigues. El museu de Montblanc ha rebut pintures gòtiques; d'altres quadres han anat a enriquir els museus de Sabadell i de Figueres. Arenys de Mar ha pogut augmentar el seu Museu de Puntes. Però la donació feta a la Biblioteca Nacional de Catalunya, de temàtica congruent -fins i tot quant a la inclusió de dues premses antigues-, ja per ella sola pot comparar-se favorablement amb la col·lecció del milionari Huntington. Els locals on es troba ara el 'Museu' del Llibre d'En Marès -donant a 'museu' un sentit que combina parts de les definicions d',exposició' i de 'biblioteca'-, en l'antic Hospital de la Santa Creu, no són pas menys sumptuosos que el palau Huntington de San Marino. Esperem que la 'Residencia del Consejo' al carrer del costat sortirà de les actuals obres de renovació prou catalanitzada per merèixer anomenar-se 'Residència del Consell', oberta a investigadors del Fons Marès. Quant al parc botànic dels Huntington: en certs moments, rars, el Jardí del doctor Rubió, davant la impressionant escala gòtica, que puja a la Biblioteca de Catalunya, pot igualment oferir a l'investigador cansat moments de repòs.

Amb el *Catàleg del Museu del Llibre Frederic Marès*, la Biblioteca de Catalunya compleix la promesa feta al mecenes de descriure com cal la seva donació. La tasca no era fàcil, com explica Anscari Mundó en la introducció (XI-XXVIII). Hi van col·laborar una bona dotzena de persones. Mantenir una certa consistència metodològica en aquest treball col·lectiu era la preocupació constant del(s) editor(s) del catàleg, i Mundó és el primer a constatar que no ha estat sempre possible. Així, per exemple, gravats presentats en pàgines soltes es descriuen detalladament, mentre que dibuixos que formen part d'incunables i de llibres més moderns a penes es mencionen. D'altra banda, s'ha fet un bon esforç de descriure igualment bé tant les relligadures preservades soltes, com aquelles relligadures remarcables que encara enquadernen el llibre original.

De tals enquadracions soltes n'hi ha més de cent (307-320), començant amb la minúscula, però magnífica, relligadura carolíngia de plata repussada, on hi ha incrustat un camafeu romà del segle III (reproducció: 413-414 i en la coberta del catàleg). La procedència d'aquesta relligadura d'un llibre de butxaca ens és desconeguda. El senyor Marès l'havia comprada a un antiquari barceloní.

La segona peça de la col·lecció que més impressionarà el públic és la taula que mostra el nostre Ramon Llull en el moment de rebre d'un Sant Crist la inspiració de fer cercles combinatoris en un llibre (reproducció en color a la contraportada del catàleg; descripció: 5). Aquesta pintura prové del *Retaule de la Trinitat* de l'església del Sant Esperit, de Palma de Mallorca. I, encara que és una peça d'art, sí que encaixa en el Museu del Llibre, atès que l'imprès 692 de la col·lecció, els *Acta B. Raymundi Lulli*, editats per Jean Baptiste Sollier a Anvers l'any 1708 (190, sota LLULL), contenen un dibuix del retaule fet abans que aquest fos venut per peces separades, totes ara retrobades (reproducció 95, pàgina 400). Marès es recordava d'haver adquirit la taula amb les cinc-centes pessetes guanyades en un concurs d'escultura quan tenia disset anys (XIV).

Marès havia adquirit molts d'altres llibres importants per a la història del lul·lisme, però fullejant el catàleg dels impresos que formen ara part del Museu de Llibre (55-214), ens adonem que molts volumets són simples herències del seu pare, Pere Marès i Oriol, llibreter a Portbou, i que ben d'altres s'havien comprat per raons estètiques, fixant-se en dibuixos o en l'enquadració. Moltes d'aquestes, encara que dites 'industrials', són força atractives, atès que han estat dibuixades per artistes com Marià Fortuny, Triadó, Alexandre de Riquer, Lluís Domènech i Montaner, etc.

Un camp d'interès que compartien, sembla, els Marès pare i fill, eren els almanacs. Són esparsos pel catàleg, però hom els trobarà buscant, en l'excel·lent Índex Alfabètic (345-508), entrades com Almanac, Almanak, Calendari, Kalendario, Ephemerides, Guia, etc., o sota noms

d'autors com Malanueva, Nifo, Ortiz, Serrano, Torres i d'altres.

Encara no he mencionat la secció dels Manuscrits, amb cent catorze entrades (9-27). Hi destaca la traducció a l'aragonès de la regla del monestir de Santa Maria de Sixena, redactada pel bisbe d'Osca, Ricard (p. 9, M 4 del Museu, Ms. 3196 de la Biblioteca de Catalunya; reproducció del f. 1 a la pàgina 323). Una trentana d'entrades corresponen a folis escadussers trets de llibres litúrgics, valuosos per alguna ornamentació cal·ligràfica. Aquests fragments es conserven muntats entre vidres i en torniquets.

La col·lecció de pergamins (31-51) agrupa trenta-sis documents. Interessa sobretot la carta del 1386, en la qual el papa Climent VII, confirmava la intenció de l'arquebisbe de Toledo, Pedro Tenorio, de fundar amb els seus llibres i mil florins d'or una biblioteca en el capítol de la catedral (P 33, p. 37).

Finalment, cal parlar de la secció de gravats i afins (217-303). S'acaba amb les entrades 482 i 483, que són col·leccions de diversos estris relacionats amb les tasques d'enquadernació o d'impremta. Una altra entrada global és la 470: set expositors amb dos-cents set papers de guarda catalans, de tècniques diverses. Marès s'interessava particularment en marques d'impressors i en ex-libris. Aquests darrers, gairebé quatre-cents, molts provinents d'Alemanya o d'Anglaterra, són sumàriament descrits, amb transcripció de la llegenda o divisa i identificació de l'artista. En aquesta secció del catàleg hauria estat profitosa una altra revisió. Si, d'una banda, admirem identificacions com, per exemple, la del monograma ,VG' amb Urs Graf, ens estranyen transcripcions com ,scalps' (G 33), ,sculc' (G 78), o ,sco' (G 91), que corresponen totes, crec, a abreviacions del mot ,sculptit'. És clar que hi pot haver errades en els documents mateixos, i no sempre sembla necessari de confirmar-les amb un ,sic'. Però el lector del *Catàleg* es pregunta si en el títol de G 19 hi és verament imprès ,Ertzet', sobretot quan un altre lloc de la mateixa portada diu ,Ertzney'. L'escena, doncs, no mostra ,feines del camp', ans una collita d'herbes medicinals (,Arznei' en alemany actual). Estranya, en un altre respecte, que alguns escuts siguin descrits amb tots els detalls, per exemple, aquell de catorze quaters sota G 308 (la reproducció mostra que en el quart hi ha una casa, i no una ,cara', com diu la descripció), però molts d'altres no, i que ben rares vegades hom fa un esforç per a identificar-los. Aquesta inconsistència ha conduït a l'errada d'afirmar que a la fi de l'incunable 83 hi ha una ,il·lustració', mentre que la reproducció de la pàgina 334 mostra que es tracta d'un escut, segurament del propietari, fàcil d'identificar, creuria. En una última revisió s'haurien també pogut corregir errades de lectura o d'impremta com ,Mannsee', en lloc de ,Wannsee' (G 405; cf. il·lustració a pàgina 412); ,Tislir', en lloc de ,Tissier' (G 105), etc.; ,Berthorii', en lloc de ,Berchorii' (I 148, a l'índex ,Berthorius', correctament identificat amb ,Bersuire', encara que avui hom prefereix la forma moderna ,de Bressuire'), a més d'arreglar irregularitats com la que observem, per exemple, en el tractament del *Floretus*. A l'entrada I 12, hom afegeix una nota a ,BERNAT, sant', que diu lacònicament ,GW: pseudo'; a I 135, un *Floretus*, hi ha la nota «falsament atribuït a sant Bernat»; però l'entrada I 147 llegeix «BERNAT, sant: *Floretus*», sense nota. L'índex envia, sota ,Floretus', a ,Bernat', i sota ,Bernat', als incunables 12 i 147, però no al 135.

Aquestes crítiques no volen ni poden desanimar els col·laboradors del magnífic *Catàleg del Museu del Llibre Frederic Marès*. Ja saben que tota persona sensata entén que no es poden manejar i descriure gairebé dos mil ítems bibliogràfics en un catàleg de més de cinc-centes pàgines sense cometre un grapat d'errades. També saben que no es pot satisfer tothom en un catàleg únic d'objectes tan heterogenis. L'afecionat als ex-libris, a qui agradaria intimar virtualment amb bibliòfils famosos, l'historiador que vol descobrir pergamins amb informació nova, el filòleg i literat que busca testimonis oblidats en la transmissió dels textos, el bibliòfil apassionat per edicions rares, l'artista interessat en xilografies i fotogravats, tots aquests grups d'especialistes tenen les seves pròpies idees, difícilment homologables, d'allò que seria un catàleg perfecte per a les seves necessitats. Tots trobaran moltes coses fascinants en el nou ,museu'. El *Catàleg Marès*, que ací ens ofereix la Biblioteca de Catalunya, fruit de més de deu anys de col·laboració entre

molta gent competent, és un compromís admirable de satisfer les seves exigències. Professionalment elaborat, pulcrament imprès, ricament il·lustrat, i intel·ligentment indexat, serà benvigut del visitant del 'museu' Marès com a guia o record; serà utilíssim per a l'investigador, que s'ha de preparar bé abans d'iniciar tràmits per a poder veure certs documents, i restarà indispensable per a la Biblioteca Nacional de Catalunya mateixa com a inventari de la preciosa donació de Frederic Marès.

Curt Wittlin